

I t K

5-6

Irodalomtörténeti Közlemények

199

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

A TARTALOMBÓL

Hargittay Emil: A fejedelmi tükör műfaja a 17. századi Magyarországon és Erdélyben

Borbély Szilárd: *A Vanitatum vanitas* és *A boldog szerelem*

Lakner Lajos: Egy vidéki művész a XX. század első felében. (Oláh Gábor naplója)

*

Pócsi Katalin: Hermányi Dienes József kiadatlan Talmud-kompendiumáról

Dörgő Tibor: Karinthy Frigyes *Kötéltánca* és *Az ember tragédiája*

*

Monostory Klára: Szabó Lőrinc *Ficseri-füsti* című versének keletkezése nyomában

*

Kecskeméti Gábor: A történeti kommunikációelmélet lehetőségei

Havasréti József: Ady profetikus költészetének megítéléséről

*

Nyárády Gábor: Bölöni Farkas Sándor végrendeletei

*

Szemle

*

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1995. XCIX. évfolyam 5–6. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Komlowszki Tibor
felelős szerkesztő

Bíró Ferenc

Dávidházi Péter

Horváth Iván

Kószeghy Péter

Kulcsár Péter

Tverdota György

Veres András

*

Kádár Judit

a Szemle rovat szerkesztője,
technikai szerkesztő

<i>Hargittay Emil: A fejedelmi tükör műfaja a 17. századi Magyarországon és Erdélyben</i>	441
<i>Borbély Szilárd: A Vanitatum vanitas és A boldog szerelem</i>	485
<i>Lakner Lajos: Egy vidéki művész a XX. század első felében. (Oláh Gábor naplója)</i>	504

Kisebb közlemények

Pócsi Katalin: Hermányi Dienes József kiadatlan Talmud-kompendiumáról	524
<i>Dörögő Tibor: Karinthy Frigyes Kötéltáncra és Az ember tragédiájára</i>	533

Textológia

<i>Monostory Klára: Szabó Lőrinc Ficseri-füsti című versének keletkezése nyomában</i>	542
---	-----

Műhely

<i>Kecskeméti Gábor: A történeti kommunikációelmélet lehetőségei</i>	561
<i>Bartók István: Valami a metaplasmusról</i>	577
<i>Latzkovits Miklós: Argumentum és prologus a régi magyar drámában</i>	586
<i>Knapp Éva: A jezsuita emblémaelmélet humanista kapcsolatai</i>	595
<i>Havasréti József: Ady profetikusköltészetének megítéléséről</i>	612

Adattár

<i>Nyárády Gábor: Bölöni Farkas Sándor végrendeletei</i>	631
--	-----

Szemle

Matthias Corvinus and the Humanism in Central Europe (<i>Bitskey István</i>)	641
Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon I–III. (<i>Bartók István</i>)	644
Hadrovics László: A magyar Huszita Biblia német és cseh rokonsága (<i>Madas Edit</i>)	648
Takács Gyula: Az igazi poézis keresése (<i>Gerold László</i>)	652
Oltványi Ambrus: A szellem szenvedélye (<i>Korompay H. János</i>)	654
István Fried: Ostmitteleuropäische Studien (<i>Wéber Antal</i>)	657
Gerold László: Meglelt örökség (<i>Kerényi Ferenc</i>)	659
S. Varga Pál: A gondviselés-hittől a vitalizmusig. A magyar líra világképének alakulása a XIX. század második felében (<i>Gángó Gábor</i>)	662
Jókai Mór összes művei. Levelezés III. (1876–1885) (<i>Kádár Judit</i>)	666
Beke Albert: Hatalom és szerep. Gyulai Pál, az ember (<i>Nagy Miklós</i>)	671
Péter I. Zoltán: „Látva lássanak...” Ady Endre Nagyváradon (<i>Kovalovszky Miklós</i>)	674
Bodnár György: Juhász Ferenc (<i>Angyalosi Gergely</i>)	676

Krónika

Korompay Bertalan (1908–1995) (<i>T. Erdélyi Ilona</i>)	680
Retorikák, poétikák, drámaelméletek (<i>Kecskeméti Gábor</i>)	681
Beszámoló az MTA Textológia Munkabizottságának üléséről (<i>Kelevész Ágnes</i>)	682
Antal Árpád hetvenéves (<i>Nagy Miklós</i>)	683

SZERKESZTŐSÉG
1118 Budapest
Ménési út 11–13.

A FEJEDELMI TÜKÖR MŰFAJA A 17. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON ÉS ERDÉLYBEN

I. Bevezetés

Az ókori eredetű fejedelmi tükör műfaja a 16–17. században adekvát módon fejezte ki a társadalmi igényeket.¹ Az ekkor egyre jobban körvonalazódó politikához, mint diszciplínához és az udvari élet színteréhez egyaránt közvetlenül kapcsolódik. Az előzőhöz úgy, hogy tárgyalja az uralkodói hatalom eredetét és működését, az utóbbihoz pedig úgy, hogy bepillantást enged az ideálisnak vélt fejedelmi udvari életbe. Ugyanakkor a fejedelmi tükörök többségének közvetlen funkciója is van: az uralkodói hatalom legalizálását és erkölcsi erejét hivatottak ábrázolni. E műfaj ott virágzott, ahol fejedelemségek voltak. A műfaj iránti érdeklődés természetesen nem választható el a *politika* kikristályosodási-önállósodási folyamatával. Nem véletlen tehát, hogy a fejedelmi tükör műfaja például Németországban a 17. században volt a legnépszerűbb.²

Dolgozatomban valamennyi 17. századi magyarországi fejedelmi tükört tárgyalom. A műfaj meghatározása a következő kritériumok alapján történt.

(1) *Időbeli körülhatárolás.* A fejedelmi tükör megjelenését részben a fejedelemség léte (esetünkben az erdélyi fejedelemség), részben a politika iránti Európa-szerte, így Magyarországon is megnyilvánuló érdeklődés indokolta. A Magyarországon az államalapítással szinte egyidős műfajnak a 17. századot megelőzően is voltak ugyan előzményei, a tudománytörténeti és történelmi tények azonban a műfaj működési átalakulását okozták a 17. század elején a mennyiségi növekedéssel párhuzamosan.³ Az első „új típusú” fejedelmi tükör 1612-ben jelent meg Szepesi

¹ Szerkesztői kérésre a jegyzetek terjedelmét kb. 50%-kal csökkentettem. – A fejedelmi tükör történetéhez: *Reallexikon für Antike und Christentum*. Hrsg. von Theodor KLAUSER. Band VIII. Stuttgart, Anton Hiersemann, 1972. 555–632. (P. Hadot cikke); *Theologische Realenzyklopädie*. Hrsg. von Gerhard KRAUSE, Gerhard MÜLLER. Band XI. Berlin, New York, Walter de Gruyter Verl. 1983. 707–711.: a 13.-tól a 19. századig mintegy félezer fejedelmi tükör keletkezett (B. Singer cikke); *Világirodalmi Lexikon*. III. Főszerk. KIRÁLY István. Bp., 1975. 64–65. (Kapitánffy István cikke); Wilhelm BERGES, *Die Fürstenspiegel des hohen und späten Mittelalters*. Stuttgart, Karl W. Hiersemann Verl. 1938.; Wilhelm KLEINEKE, *Englische Fürstenspiegel vom Policraticus Johannis von Salisburg bis zum Basilikon Doron König Jakobs I.* 2. Aufl. Tübingen, Max Niemeyer Verl. 1973.; Bruno SINGER, *Die Fürstenspiegel in Deutschland im Zeitalter des Humanismus und der Reformation*. München, Wilhelm Fink Verl. 1981.; Rainer A. MÜLLER, *Die deutschen Fürstenspiegel des 17. Jahrhunderts. Regierungslehren und politische Pädagogik*. Historische Zeitschrift, 1985. 571–597.; *Politische Tugendlehre und Regierungskunst. Studien zum Fürstenspiegel der Frühen Neuzeit*. Hrsg. von Hans-Otto MÜHLEISEN, Theo STAMMEN. Tübingen, Max Niemeyer Verl. 1990. A „tükör” metaforáról: Herbert GRÄBES, *Speculum, Mirror und Looking-Glass. Kontinuität und Originalität der Spiegelmetaphor in den Buchtiteln des Mittelalters und der englischen Literatur des 13. bis 17. Jahrhunderts*. Tübingen, 1973. Szent Agoston *Speculum*ával kezdődik a középkori tükörcímek sora (uo. 25.), az első, címe szerint is királytükör Gottfried von Viterbo *Speculum regum*, 1180–1183. (uo. 249.).

² Berges kimutatásait összefoglalja: SINGER, *i. m.* 45.

³ Műfaji előzménynek tekinthető: ISTVÁN király *Intehmei*, KÜKÜLLEI János, Lajos király viselt dolgai, ANDREAS PANNONIUS, *Könyvecske az erényekről*; mindhárom magyar fordítása: *A magyar középkor irodalma*. Vál., szöveggond., jegyz. V. KOVÁCS Sándor. Bp., 1984. 321–529. (Magyar Remekírók), valamint hungaricumként a II. Lajos számára Jodochus CLICHROVEUS által írt *De regis officio*. (Ez utóbbi adatot Holl Bélának köszönöm.) Itt kell megemlíteni KOVÁCSÓCZY Farkas 1584-es *De administratione*

Korotz György fordításában, az utolsó 1689-ben ifj. Teleki Mihályéban. Ezt követően az erdélyi fejedelemség gyakorlatilag megszűnt, a 18. századra a műfaj elhalt. Ezzel párhuzamosan a politika az államigazgatás technikai kérdéseinek szűrke tudományává, illetve – paradoxonként – politikamentes társasági etikává (például Faludi Ferenc népszerű fordításai) alakult át.

(2) *Formai, tematikai és kommunikációs körülhatárolhatóság.* A fejedelmi tükrök az ideálisnak megrajzolt uralkodói magatartással foglalkoznak, uralkodónak vagy uralkodó-jelöltnek szólnak. Az eszményi uralkodói magatartást a műfaj – különböző hangsúlyeltolódásokkal – a vallás, a társadalom és a család viszonylatában tárgyalja. Az idegenből fordított fejedelmi tükrök hazai adaptációját a műveket kísérő versek, dedikációk, előszavak stb. teszik teljessé. A fejedelmi tükrök megkülönböztetetten ideologikus és elméleti igénytel megírt művek. Ezért utalando a műfaji rokonság kategóriájába s így elemzésünkön kívüli területre a történeti, illetve prédikációs irodalom egyes alkotásai.⁴

(3) *Az ideológiai-elméleti igény.* A fejedelmi tükrök műfaját e sajátossága teszi különösen alkalmassá a politikai gondolkodás alapkérdéseinek megragadására. A politikai irodalom számos műfajában elszórtan jelentkező kérdések, mint a fejedelmi hatalom eredete, a törvények szerepe, az alattvalók jogainak és kötelességeinek kérdése e műfajban koncentráltan jelentkeznek. Ugyanakkor a műfaj adaptáció-jellege miatt megörzi a realitásokhoz, a politikai praxishoz, az adott történelmi helyzethez való kapcsolódását, szemben az iskolai oktatásban megnyilvánuló pusztán tudományos érdekű elméletiséggel.⁵

A műfaj hazai darabjai csaknem kizárólag a protestáns politikai gondolkodás szférájába vezetnek. Igaz ugyan, hogy Zrínyi katolikusként írta meg a *Mátyás-elmélkedéseket*, de felfogása, eszményei és orientációja távol áll a kortárs vagy megelőző magyarországi katolikus politikai gondolkodás koncepciójától, ugyanakkor számos kérdésben a hazai protestáns felfogással rokon. Így – hasonlóan eposzához és lírájához – a politikai gondolkodó Zrínyit is különleges hely illeti meg a magyar irodalom- és eszmetörténeten belül. S igaz az is, hogy Draskovich János is katolikus nemesúrként fordította le Guevara művének középső részét, de éppen azt a – családi életről szóló – könyvet, amely ideológiai szempontból közömbös. A református Prágai András Rákóczi Györgynek ajánlott fordítása előszavában a katolikus felfogás eredetét átmagyarázó hitvitát szerkesztett. Végül ifj. Teleki Mihály is a katolikus J. A. Weber fejedelmi tükrét tolmácsolta, ám ő maga református volt, akárcsak a választott erdélyi fejedelem, II. Apafi Mihály, akinek fordí-

---

Transsylvaniae dialogusát, mely bár nem fejedelmi tükrök, de – Klaniczay Tibor megfogalmazása szerint – „az első eredeti politikai traktátus Magyarországon”; Janus Pannonius, *magyarországi humanisták*. Vál., szöveggond., jegyz. KLANICZAY Tibor. Bp., 1982. 1336. (Magyar Remekírók) Magyar fordítása uo. 1225–1254. L. még: KÖPECZI Béla, *A magyar politikai irodalom kezdeteihez*. Kovácsóczy Farkas *Dialogusáról*. In *Uő., Függelék és haladás*. Bp., 1977. 13–30.

⁴ Formai és tartalmi okokból sem tekinthetők fejedelmi tükröknek a Bethlen Gábor környezetében készült művek közül Bojti Veres Gáspár, Keserői Dajka János, Milotai Nyilas István, Redmeczi T. János írásai. Erről l. 195. jegyzetet. ROZSNYAI Dávid *Horologium Turcicum* c. mesegyűjteménye a *Pancsatantra* török közvetítéssel készített átdolgozása. Ezért, bár címe GUEVARA *Horologium principumára* emlékeztet, nem fejedelmi tükrök.

⁵ „Prinzipiell haben Fürstenspiegel keinen akademisch-wissenschaftlichen Anspruch: sie wurden nicht für die Lehre an Universitäten geschrieben, sondern für die politische Praxis und die gebildete Öffentlichkeit – ein Aspekt, der ihre Vernachlässigung in der modernen Forschung vielleicht zum Teil erklären könnte.”; *Politische Tugendlehre* (az I. jegyzetben i. m.) 6., a szerkesztők bevezetéséből.

tását dedikálta. Magyarországon tehát nem született valódi, azaz minden ideológiai és politikai szempontot kielégítő katolikus fejedelmi tükör – egy ilyen művet a műfaji szabályok szerint egyébként is a Habsburg uralkodók valamelyikének kellett volna ajánlani. Nem pótolja ezt az űrt az a tény, hogy II. Ferdinánd luxemburgi származású udvari papja, Wilhelm Lamormain (1570–1647) a császár halálát követően írt egy latin nyelvű fejedelmi tükröt, s ezt III. Ferdinándnak ajánlotta.⁶ Talán ez a hiányérzet (is) szülte azt az 1673-ban Prágában megjelent monumentális, 610 oldalas, félrétben nyomtatott munkát, amely ugyan a *Fürstenspiegel* címet viseli, de valójában nem fejedelmi tükör, hanem a Habsburg-ház uralkodásának története I. Rudolftól I. Lipótig.⁷ Ez a hiány természetesen nem azt jelenti, hogy a Habsburg-politikának ne lettek volna támogatói a 17. századi Magyarországon, azonban az ő politikai írói tevékenységük szinte figyelmen kívül hagyta a fejedelmi tükör műfaját.⁸

II. Fejedelmi tükör és politikai jóslat (Szepsi Korotz György: *Bazilikon dőron*, 1612)

Tenger szügetében Anglia országban,
Jacob Kiraly regnal most az Kiralysagban,
Kinél Deak s-vitéz együtt áll gradicsban,
Mivel magadnak-is főb részed van abban.
(Szepsi Korotz György)⁹

Az első teljes magyarországi fejedelmi tükör I. Jakabnak (1566–1625) Henrik fia számára írt „királyi ajándéká”-ból készült magyar fordítás, mely 1612-ben jelent meg Oppenheimben.¹⁰ Draskovich János már 1610-ben megjelentette ugyan Guevara művének középső, második részét, de mivel ez csak részfordítás, az elsőség Szepsi Korotzot illeti. Bár a fordítás értelmezésén lényegében nem változtat, megjegyzendő, hogy Jakab csak 1603-ban lett angol király (I. Jakab néven), 1599-ben, a mű első megjelenésekor még csak Skócia uralkodója volt (VI. Jakab néven).¹¹ Ennek ellenére a szakirodalomban szélteben elterjedt a *Bazilikon dőron*mal kapcsolatban az „angol király” állandó jelző.¹² A fejedelmi tükör először Edinburgh-ban jelent meg, szigorú titoktartás mellett, mindössze hét példányban. Írását Jakab

⁶ Lamormain fejedelmi tükréről még a VI. fejezetben lesz szó.

⁷ A magyar történelemről összefüggően csupán tíz oldal szól (Johann Jacob WEINGARTEN, *Fürstenspiegel oder Monarchia des hochlöblichen Ertz-Hauses Oesterreich*. Prag, 1673. 266–276.), s regiszterében nem szerepel például sem Pázmány, sem Zrínyi. A wolfenbütteli Herzog August Bibliothek (a továbbiakban: HAB) példányát használtam, jelzete: 176. 13 Hist. 2°.

⁸ A 17. század végétől megerősödő jezsuita moralizálás (például Tarnóczy István – I. ANGYAL Endre, *Udvari kultúra, udvari költészet*. Kolozsvár, 1944. 232–245.) a katolikus barokk udvari irodalom témakörébe tartozik.

⁹ *Régi magyar költők tára* (a továbbiakban: RMKT) 17/8. Sajtó alá rend. KOMLOVSZKI Tibor, STOLL Béla. Bp., 1976. 154–155.

¹⁰ SZEPSI KOROTZ György, *Bazilikon dőron*. Az angliai, scotiai... első Jacob kiralynac, az igaz hitnec oltalmazojanak etc. fia tanitasaért írt kiralyi ajandeka... Oppenheim, 1612., a továbbiakban: *BD*. (Régi magyarországi nyomtatványok. II. Szerk. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc. Bp., 1983. 1038. Rövidítése a továbbiakban: RMNY.)

¹¹ CSATÓ Tamás–GUNST Péter–MÁRKUS László, *Egyetemes történelmi kronológia*. I. 3. kiad. Bp., 1981. 221.; *Világirodalmi Lexikon*. V. Főszerk. KIRÁLY István. Bp., 1977. 498.

¹² Például RMNY II., 1038.; *A magyar irodalom története*. II. Szerk. KLANICZAY Tibor. Bp., 1964. 42. (E fejezetet PIRNÁT Antal írta.)

csak bizalmas barátainak küldte meg. Ezt a kiadást az angol trónra kerülésének évében, 1603-ban követte egy újabb kiadás, majd gyorsan népszerű lett Európa-szerte.¹³ Az újabb angol (skót) nyelvű kiadások mellett elkészült a *Bazilikon doron* flamand, francia, latin, német és svéd fordítása.¹⁴ A dedikációban Szepsi Korotz meg is említette, hogy a mű „hasznos voltát látván mind az Nemetec, Gallusoc, Belgac és az nemes Deákokis Angliai nyelvről saját nyelvekre fordították”.¹⁵ Az mindenesetre figyelemre méltó, hogy az Európa számára 1603-tól ismertté vált fejedelmi tükör magyar tolmácsolóra is talált. A magyar fordítás alapja – korábbi feltételezés szerint – valamelyik latin kiadás volt.¹⁶ Ezt a feltételezést a magunk részéről sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudjuk. A magyar fordítást az 1604-es hanau latin, az 1603-as edinburgh-i angol és az 1607-es magdeburgi német kiadással szűrőpróba-szerűen összevetve az látszik, hogy Szepsi Korotz néhány helyen mindhárom változattól eltért. Ezzel természetesen egyik változat kizárólagos használatát sem cáfolható.¹⁷ Tekintve, hogy a fordítás általában híven követi a latint, Jakab művének ismertetésében Szepsi Korotzt idézem.

¹³ Wilhelm MÜNCH, *Gedanken über Fürstenerziehung aus alter und neuer Zeit*. München, 1909. 94.; KLEINEKE, *i. m.* (az 1. jegyzetben) 201.

¹⁴ RMNY II., 1038. Például a wolfenbütteli Herzog August Bibliothekban a következő kiadások találhatók meg a *BD*-ből: Edinburgh, 1603; franciául: Párizs, 1603 és 1604, Hanau, 1604; németül: Speyer, 1604, Hamburg, 1604, Magdeburg, 1607; latinul: Hanau, 1604. A svéd kiadás 1606-ban jelent meg: KLEINEKE, *i. m.* (az 1. jegyzetben) 214. Feltűnő, hogy a 17. század végén ismét megjelenik Jakab műve; a *HAB*-ban megtalálható két német kiadás (Leipzig, 1697 és hely nélkül, 1694) valamint egy latin (Frankfurt, 1679). Lehetséges, hogy a *BD*. 17. század végi reneszánsza a németországi pietizmussal, illetve az ökumenizmus gondolatával áll összefüggésben? Az újabb Jakab-kutatás a királyt a tolerancia híveként tartja számon: Manfred EBERT, *Jakob I. von England (1603–25) als Kirchenpolitiker und Theologe*. Hildesheim, H. A. Gerstenberg Verl. 1972. (Studia Irenica XII.)

¹⁵ 6a.

¹⁶ RMNY II., 1038.

¹⁷ Az Országos Széchényi Könyvtár példányát használtam; *Iacobi primi... sive regia Institutio*. Hanau, 1604. (Az 1607-ben Hanauban megjelent második megtalálható az Österreichische Nationalbibliothekban.) Az OSZK példányában a címlap előtt és után kéziratos bejegyzések találhatók. Az egyik Joannes Owenus *Basilicon doron* c. egyik latin epigrammáját őrzi: „Nil opus auctorem hunc; nihil hunc laudare libellum: / Hoc opus auctorem laudat, hic author opus.” (Megtalálható a *Ioannis Owen oxoniensis Angli Epigrammatum* c. kötet (Amszterdam, 1634) 50. oldalán. Első megjelenése: London, 1606. Az epigramma az első rendezett Balassi-Rimay kötet záróverséként is feltűnik, l.: BARTÓK István, *A Rimaynak tulajdonított Owenus-fordítások*. ItK 1982. 634. Az említett 1634-es amszterdami kiadványnak a *Doron basilicon* c. epigrammájában (121.) Salamon király nevéhez kapcsolódik a királyi ajándék. (A Jakab-Salomon párhuzamról l. alább.) Az OSZK-példány másik bejegyzése Jakab fiának, Henriknek a születési évszámát tartalmazza, tévesen jelölve meg 1593. február 19-ét. Ahogy ezt egy másik Owenus-epigrammából megtudjuk (*Ad Henr. Principem* 19. Febr. natum 1594. *Omen aureum...*, uo. 124.), Henrik 1594-ben született. Az epigrammához fűzött bejegyzés szerint a herceg azért szerencsés, mert az 1594-es szám összeadva (1+5+9+4) éppen a 19-et adja ki, s ez Henrik születésének a napja. (Stuart Mária unokája, Henrik herceg 1594–1612 között élt, l.: Michael DUCHEN, *Jacques Ier Stuart. Le roi de la paix*. Paris, 1985. 422.) – Az alábbiakban a magyar (*BD*.), latin (*BD*. lat.; *HAB*, jelzete T 347. 12o Helmst.) és német (*BD*. ném. *HAB*, jelzete: Cb 240(2); Emanuel Thomson fordítása) szövegének néhány eltérését közlöm. 1) A hivatkozás (Iuvenal. Sat. 8.) csak a *BD*-ben van meg, 4. 2) A bibliai hivatkozás csak a *BD*-ben van meg, 21. 3) A bibliai hivatkozás (Mat. 6.2.6) csak a *BD*-ben van meg, 43. 4) A lapszéli megjegyzés („Az Istentelen Fejedelemségnek haszna és szokása”) csak a *BD*-ben van meg, 48. 5) A forrásjelölés (2. Tim. 4.8.) csak a *BD*-ben van meg, 50. 6) A „parlament” szó 16 soros lapszéli magyarázata csak a *BD*. ném.-ben van meg, D5b. 7) A *BD*. kiegészítése: „Reghi Pelda beszed ez megh az Magyaroc közöttis”, 130. 8) A *BD*-ből Buchanan és Knox neve kimaradt (196–197.), a többi változatban megvan: *BD*. lat.: 155., *BD*. ném.: H6b és az 1603-as edinburghi kiadásban (Herzog August Bibliothek-beli jelzete: Gr 314): 92. L. még a 32. jegyzetet.

Jakab fejedelmi tükre három részből áll. Az első könyv (*Az Királynac és az Fejedelmeknek Istenre tartozó kereztvényi tiztekről*) a fejedelem vallásosságát fejtegeti. Ez a Biblia olvasásán kell, hogy alapuljon, „mert vallyon kikre tartozic inkább a szent irásnac olvasása, mint az Királyokra és Fejedelmekre?”¹⁸ Jakab óva int a „titkos ighékne” félremagyarázásától,¹⁹ hiszen „Az igaz Isteni tiszteletne... egyedül czac az szent irás kutfeje és fundamentoma”.²⁰ A babonás vallásosság példáiként a „pápistákat” (az egyház szerepére utalva) és az anabaptistákat említi meg.²¹ A jó cselekedet („virtus”) fogalmát erkölcsi értelemben használja,²² a hit általi üdvözülésről pedig teológiai vonatkozásban ír.²³

A második könyv (*Az Királynac és Fejedelmeknek tiztekről*) terjedelmesebb, mint az első és a harmadik könyv együttvéve, itt keresendő tehát Jakab mondani-valójának a lényege. Míg az első részben szinte kizárólag bibliai hivatkozások találhatók, itt Plátón és Arisztotelész neve szerepel a legtöbbször. A királyi hatalom isteni eredete hangsúlyosan fogalmazódik meg: Jakab a monarchikus államrend teoretikusa és politikusa.²⁴ Részletesen szól a törvények kiadására rendeltetett parlamentről: „mi gyűlésünk (mellyet közönségeszen Parlamentneec nevezneec) az törvényecneec ki adásától vésze meltoságot”.²⁵ A TESZ csupán azt jegyzi meg, hogy a „parlament” első előfordulása nyelvünkben 1612-ből való. Nos, erről a Szepesi Korotz-féle említésről van szó. Más nyelvekbe is az angolból került át.²⁶ Jellemző, hogy az 1607-es, Magdeburgban megjelent német fordítás, amely gyakran elhagyja a marginális jegyzeteket, szükségesnek tartja a lapszálon tizenhat sorban elmagyarázni a parlament fogalmát.²⁷

A törvények megtartása kapcsán szól Jakab a jobbágyok nyomorgatói ellen való fellépésről.²⁸ E fejezetben többször is kifakad a puritánusok ellen, akiket a katolikusoknál veszedelmesebb ellenfélnek tart: „Megh oyad annakokaert magadat sze-

¹⁸ BD. 7.

¹⁹ Uo. 8.

²⁰ Uo. 12. (Kiemelés az eredetiben.)

²¹ Uo. 38.

²² Uo. 41., 126., 128., 133., 136., 143., 148., 182., 214., 249.

²³ Uo. 15.

²⁴ Uo. 45–46. Később, angol királyként még erőteljesebb nyilatkozatokat tett Jakab a királyi hatalomról. Például 1610-ben a parlamentben azt jelentette ki, hogy a monarchia a legfőbb jó a földön, mert a királyok nemcsak Isten földi helyettesei és ülnek Isten trónján, hanem Isten által maguk is istennek nevezettek. A királyok az isteni hatalom földi hasonmásai. Idézi *Pipers Handbuch der politischen Ideen*. Hrsg. von Iring FETSCHER und Herfried MÜNKLER. Band 3. München, Zürich, 1985. 294. Kétségtelen, hogy a Rómával való szakítás óta a királyok isteni jogának hangsúlyozása és az alattvalók ellenállási jogának visszautasítása – az 1553–1558-as évek kivételével – az angol protestantizmus hivatalos doktrínája is volt. Gerhard A. RITTER, *Divine Right und Prärogative der Englischen Könige 1603–1640*. Historische Zeitschrift, 1963. 584–625. A második könyv konkrét politikai követelményeivel és tanácsaival Jakab király egyetlen célt kívánt elérni: az abszolút királyság megerősítését. („Mit den konkreten politischen Forderungen und Ratschlägen des zweiten Buches verfolgt König Jakob ein einheitliches Ziel: die Stärkung und Sicherung des absoluten Königtums.” KLEINEKE, i. m. (az 1. jegyzetben) 202. Kiemelés az eredetiben. A Jakab-féle abszolútizmusról és a bibliai párhuzamok szerepéről: Gerhard MÖBUS, *Die politischen Theorien im Zeitalter der absoluten Monarchie bis zur Französischen Revolution*. 2. Aufl. Köln, Opladen, Westdeutscher Verl. 1966. 45–51.

²⁵ BD. 54. (Kiemelés az eredetiben.)

²⁶ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. III. Főszerk. BENKŐ Loránd. 2. kiad. Bp., 1984. 110.

²⁷ BD. ném. H6b.

²⁸ BD. 68.

relmes Fiam attul az Puritanusoknak tarsasagától, szerzetektől és az Polgari tarsaságnac döghitöl...”²⁹ továbbá: „Senkit pedig inkább ne gyűlöly, mint az hijaba való Puritanust.”³⁰ Az egyházi és az arisztokrata rend után a városi polgárokról, a kereskedőkről és mesteremberekről is szól.³¹ Velük kapcsolatban ír a kereskedelemről, a pénzverésről, az adózásról. Berg Pál joggal vetette fel, hogy a mű megjelenését követő évtől (1613) fejedelemmé lett Bethlen Gábornak ismernie kellett e könyvet, s talán saját gazdaságpolitikájának kialakításában is kamatoztatta annak gondolatait.³² Más tekintetben azonban helytelen Bethlenhez kapcsolni Szepesi Korotz fordítását. A *Bazilikon dóron* megjelenése még a Bethlen fejedelemségét megelőző erdélyi politikai helyzethez kapcsolódik.³³

Jakab konkrét javaslatai közé tartozik, hogy az uralkodó minden évben járja be országát,³⁴ hogyan bánjon a tanácsosokkal és más fejedelmekkel, hogyan hadakozzon. Itt is megtalálhatók a fejedelemre vonatkozó szokásos toposzok: az emberi szervezetben a fő és a test kapcsolata felel meg az uralkodó és az alattvalók viszonyának,³⁵ illetve a fejedelem élete legyen tükör mindenki számára.³⁶ Az udvari élet jellemzésében, a hűséges szolgák megválasztásánál a 101. zsolttára hivatkozik.³⁷

A második könyvben kapott helyet az ideálisnak tartott családi élet bemutatása is. E helyen Jakab különösen részletesen ír a házassággal kapcsolatos kérdésekről, saját példáját is feltárva fia számára.³⁸ A fejedelem olvasmányairól szólva károsnak tartja Buchanan és Knox olvasását. E nevek hiányoznak a magyar fordításból, de a latin, angol és német változatban megvannak.³⁹ Annál inkább javasolja a Biblia és az antik szerzők tanulmányozását. Róluk lehetett fogalma Henriknek a lapszéli utalások alapján is. Jakab javallja fia számára az igaz állhatatosságot („vera constantia”), ám nem Lipsiusra, hanem Arisztotelészre, Thuküdidészre és Ciceróra hivatkozik.⁴⁰

A harmadik könyvben (*Az Királynac közönséges dolgairól*) az uralkodó hétköznapijairól esik szó. Például az étkezésről, alvásról és álomról, a ruházatról, a fegyverekről, sőt a versírásról is, amellyel kapcsolatban Jakab megjegyzi, hogy „Jgen javallanám pedig én azt, hogyha ezféle munkaid te tüled azon nyelven irattat-

²⁹ Uo. 83.

³⁰ Uo. 86.

³¹ Uo. 100.

³² BERG Pál, *Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban*. Bp., 1946. 78.

³³ Szekfű Gyula szerint „Szenci Molnár Albertnek, Bethlen jó emberének bevezető verseivel” jelent meg a *BD.*; SZEKFŰ Gyula, *Bethlen Gábor*. Bp., 1983. 148. Szenci azonban csak 1614 decemberében ajánlották Bethlennek (*Szenci Molnár Albert válogatott művei*. Sajtó alá rend. VÁSÁRHELYI Judit, bev. TOLNAI Gábor. Bp., 1976. 537.) és csak 1615. február 5-én ismerkedett meg a fejedelemmel (uo. 539.). Az első Bethlennek ajánlott Szenci-mű a *Jubileus esztendői prédikáció* volt, amely 1618-ban jelent meg. VÁSÁRHELYI Judit, *Eszmei áramlatok és politika Szenci Molnár Albert életművében*. Bp., 1985. 46. (Humanizmus és reformáció 12.)

³⁴ *BD.* 113.

³⁵ Uo. 120.

³⁶ Uo. 127.

³⁷ Uo. 129., 136.

³⁸ Uo. 153–174.

³⁹ Szepesi Korotz fordításából kimaradt (196–197.): „Neque tamen famosus illos Libellos *Buchanani*, aut *Knoxii* Chronologica, intelligi hic volo...” (*BD.* lat. 155., kiemelések az eredetiben.) Jakab viszonyáról Knoxhoz és egykori nevelőjéhez, Buchananhoz: KLEINEKE, *i. m.* (az 1. jegyzetben) 203., 206–207.; *Pipers...*, *i. m.* (a 24. jegyzetben) III., 288., 293–294.

⁴⁰ *BD.* 206.; *BD.* lat. 161.

nánac a melyben születettel, mert immáran nem iratthatic mi tölunc akar michodais olyan dologh, mely az Görögöktol és Deakoktul megh nem probaltatot volna.⁴¹ Néhány évvel később Pataki Füsüs János, aki egyébként ismerte a *Bazilikon dóront*, hasonlóképpen értelt a vulgáris nyelv használata mellett.⁴² A továbbiakban Jakab olyan részletekre is kitér, hogy illik-e a hercegnek madarásznia (csak mértékkal), vagy milyen közös játék, időöltés ajánlíható számára (például „Te hozzád az Hegedüvel valo kintornalas nem illic”⁴³).

A Jakab művéből kibontakozó mondanivalót és szemléletet bizonyos archaizmus, „paternális abszolutizmus”,⁴⁴ „lovagi-humanista uralkodói kép”⁴⁵ jellemzi, s erre forráshasználatának sajátosságai világítanak rá legjobban. A *Bazilikon dórón* gondolatmenete ugyanis *kizárólag* bibliai és antik (Arisztotelész, Iszokratész, Platon, Plutarkhosz, Thuküdidész, Xenophón, Caesar, Cicero, Horatius, Livius, Ovidius, Salustius, Tacitus stb.) citátumokra épít. Olyan neves 16. századi szerzők, mint Castiglione, Machiavelli, Guevara, Bodin vagy akár Erasmus vagy Lipsius még csak utalásszerűen sem fordulnak elő művében.⁴⁶ Jakab inkább az angliai viszonyokkal foglalkozik, támadja a katolikusokat és a puritánokat, ez utóbbiakat helyenként kegyetlenül is. Ideológiailag valahol a katolicizmus és a kálvinizmus között foglal helyet, mutatja ezt a katolikus egyházzal és az anabaptistákkal szembeni kritikája.⁴⁷ A *Bazilikon dórón* útmutatásai szembeszíthetők Jakab későbbi gyakorlati politikájával, bár saját elképzeléseit nem követte maradéktalanul. Az arany középser vallója végül is a „béke királya” maradt azzal, hogy a spanyolokkal kereste a megegyezést s nem avatkozott bele a fehérhegyi csata után a harmincéves háborúba, nem segítette meg V. Pfalzi Frigyes, aki leányának, Erzsébetnek volt a férje.⁴⁸ Ugyanakkor büszkén viselte a „defensor fidei” címet,⁴⁹ s abszolutizmus-elméletével együtt is a tolerancia egyik jelképe maradt.⁵⁰

A magyar fordító, Szepesi Korotz György református lelkész sárospataki tanulmányok után Bocskai István írnoka, majd a fejedelem halálát követően ismét Sá-

⁴¹ BD. 251.

⁴² PATAKI FÜSÜS JÁNOS, *Királyoknak tiüköre, melyben abrazattjok szépen ragyog és tündöklk, az fejedelmeknek és egyéb uralkodóknak kedvekért példáiül iratitot és formáltot Pataki Füsüs lanos ongoári pradicátor által...* Bártfa, 1626., a továbbiakban: KT. (RMNY II., 1347.) Pataki Füsüs dedikáló levelében: KT. (o)8a-(o)(o)1a. (L. a 113. jegyzetthez tartozó idézetet!)

⁴³ BD. 267.

⁴⁴ BERG, i. m. (a 32. jegyzetben) 76.

⁴⁵ KLEINEKE, i. m. (az 1. jegyzetben) 211.

⁴⁶ Pedig Bodin 1577-től megvolt Jakab könyvtárában: KLEINEKE, i. m. (az 1. jegyzetben) 208.; *Pipers...* (a 24. jegyzetben) III., 288. Hogy Bodin államreazon-elmélete hatással volt rá, azt egy másik munkája (*The Trew Law of Free Monarchies*, 1599) mutatja, l. KLEINEKE, i. m. (az 1. jegyzetben) 209. De könyvtárából nem hiányzott Castiglione és Guevara sem (uo. 211.). Az újabb kutatás a *Bazilikon dórón* 16 forrásait a Buchanan-ellenes polemikiáról híres Adam Blackwood és William Barclay műveiben látja; uo. 207.; *Pipers Handbuch...* (a 24. jegyzetben i. m.) 293.

⁴⁷ BERG, i. m. (a 32. jegyzetben) 77.

⁴⁸ EBERT, i. m. (a 14. jegyzetben) 156–158., 222., 317.

⁴⁹ Például Thurzó Györgyhez 1610. június 24-én kelt levelében: SVÁBY FRIGYES, *Jakab angol király levele Thurzó György nádorhoz. Századok*, 1870. 570.

⁵⁰ John Williamsnek Jakab temetésén elhangzott beszédében: GRAHAM PARRY, *The Golden Age restor'd. The culture of the Stuart Court, 1603–42*. Manchester, 1981. (Reprint: 1985.) 31. (L. alább a 77. jegyzet idézetét, mely szerint Jakab, miként Salamon, „a béke királya.”) Jakabot óvatos politikusként jellemzi PRÁGAI ANDRÁS a *Sches agynak késő sisak* egyik darabjában, egyedül spanyol kapcsolatait bírálja, RMKT 17/8. 62–64.

rospatakon találjuk.⁵¹ Göncön tanító, majd 1610. július 11-én a marburgi, 1611. március 21-én a heidelbergi egyetem anyakönyvében szerepel.⁵² Úgy látszik azonban, hogy már 1610 májusában is Heidelbergben tartózkodott.⁵³ Szenci Molnár Alberttel, a Németországban tanuló ifjak szellemi vezérével állandó kapcsolatban volt.⁵⁴ Sőt Szencinek a *Bazilikon dóront* ajánló versében ez áll: „Magyarul ezt Korotz Geörgy fordította, És kértünkre ékessen kibozázza”.⁵⁵ Nem tudni, hogy egyszerűen királyi többször van-e szó itt, vagy csakugyan többek unszolásáról, támogatásáról. Ez utóbbit látszik megerősíteni, hogy Szenci mellett még hárman írtak ajánló verset a fordítás elé: Petrus Trapp Heimersheim (Oppenheimből, ami a fordítás megjelenésének a helye is), Körtvélyesi János (aki Szepsi Korotzcal együtt érkezett Marburgba) és Georg Rem (nürnbergi jogász).⁵⁶ Ennél is lényegesebb, hogy maga Szepsi Korotz is nyilatkozott a mű lefordításának okairól dedikációjában. Felemlítette, hogy milyen sok nyelven olvasható már Jakab királytűkre, megköszöntéssel Homonnai Drugeth Bálintnak Bocskai „Fejedelemsége idejében Cassán hozzám jelentett kiválkóppen való jó akarattya”-t, megemlítette Mágóchy Ferenc „Atyai Tutorsága”-t, valamint Szepsi István és Erdőbényei Mátyás bátorítását.⁵⁷ Szepsi Korotzot 1613-ban ismét itthon találjuk: lektor Sárospatakon (1613), majd Kassán (1613–1616), később Tokajban és Nagykállón (1624–1630. május) prédikátor.

Igen lényeges, hogy maga a dedikáció Homonnai Drugeth Bálint fiának, Homonnai Istvánnak szól. Homonnai Bálint a Bocskaihoz hű magyarországi protestáns nemesség egyik tekintélyes alakja volt, a fejedelem magyarországi hadainak fővezére.⁵⁸ Kora jelentős alkotóival (Bocaius Jánossal, Ecsedi Báthori Istvánnal, Kátai Mihállyal, Péchi Simonnal, Rimay Jánossal) való kapcsolatain túl ő maga is verselt, s fennmaradt naplója, melyben az 1605. július 18-tól november 20-ig terjedő időszak eseményeit rögzítette.⁵⁹ Politikai esélyei különösen megnöttek Bocskai halálát követően, mivel a fejedelem végrendeletében őt jelölte ki utódjául.⁶⁰ Ennek alapján született meg a Homonnai fejedelemséget elismerő török athnámé.⁶¹ Riválisai Báthory Gábor és saját apósa, Rákóczi Zsigmond vol-

⁵¹ Életrajzi adatai: SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*. Bp., 1891–1914. XIII. 797.; ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon*. 3. jav., bőv. kiad. Bp., A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977. 597.; RMKT 17/8., 523–524.

⁵² NAGY Jukunda, *Ungarische Studenten an der Universität Marburg 1571–1914*. Darmstadt, Marburg, 1974. 40., 248. A Nagy Jukunda által közölt matricula-adatok némileg eltérnek az előző jegyzetben hivatkozott Zoványi- és RMKT-adatoktól (Marburg: 1610. július 12., Heidelberg: 1611. március 11.). Szenci Molnár Albert így ír naplójában: 1610. „Július 12. Wittenbergából nyolc hazánkbeli érkezett Marburgumba: Koroc, Bényés, Fegyverneki, Kertvélyesi, Tasnádi, Varsányi, Bornemisza, Komáromi.” (Szenci Molnár Albert válogatott művei, i. m. [a 33. jegyzetben] 520.)

⁵³ RMKT 17/1., 322., 389.

⁵⁴ RMKT 17/6., 427.; RMKT 17/8., 523.

⁵⁵ A címlapot követő 3. oldalon.

⁵⁶ A fordítás szövegét megelőzi még a 101. zsolttár Szenci Molnár Albert-féle átültetése. A 101. zsolttár az államelméleti irodalom egyik gyakran hivatkozott szövege volt.

⁵⁷ (6b).

⁵⁸ Homonnai Bálint életrajzi adatai: RMKT 17/1. 527–528.

⁵⁹ Verse: uo. 20. sz. – Homonnai Drugeth Bálint naplója. Közli NAMÉNYI István. Tudománytár, 1839. XII., 172–182., XVIII., 252–261., XXIII., 315–324., XXVII., 363–375.

⁶⁰ *Magyar történelmi szövegyűjtemény*. II/1. 1526–1790. Szerk. SINKOVICS István. Bp., 1968. 376.

⁶¹ Trócsányi Zsolt írja Homonnairól: „harmincas éveiben járó népszerű ember, Bocskai mögött a második ember a Habsburg-ellenes harc katonai részében”, valamint: „Bocskai koncepciója láthatóan arra irányul Homonnai fejedelemségével, hogy így meg lehessen őrizni Erdély és Felsőmagyarország kapcsolatát.” TRÓCSÁNYI Zsolt, *Rákóczi Zsigmond (Egy dinasztia születése)*. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen, 1978. 84.

tak.⁶² Hármójuk versengését az erdélyi rendek akarata döntötte el. A Bocskai halálát követő napokban Homonnai is, Báthory is követeket küldött a nagyvezérhez, de az erdélyi rendek Rákóczi mellett foglaltak állást. Hiába hozta Musztafa kapucsi basa Homonnai nevével az athnámét, nevét kivakarták belőle s Rákócziét beírva a fejedelemsválasztó országgyűlés 1607. február 11-én riválisát tette fejedelemmé. Trócsányi Zsolt szerint az erdélyi fejedelemség történetében ez volt az egyetlen eset, amikor a „libera electio”-ról bebizonyították a rendek, hogy nem csak papíron létezik.⁶³ Mindazonáltal Homonnai nem tett le a fejedelemség megszerzésének gondolatáról, s még 1607-ben lemondásra szólította fel Rákóczit. Később a hajdúk segítségével nyílt volna alkalma a hatalom megragadására. Törekvései sikertelenségét többféleképpen magyarázták.⁶⁴ Homonnai Bálint 1609 novemberében halt meg,⁶⁵ Szepsi Laczkó Máté szerint „Homonnai Bálint meghala, non sine suspicione veneni. Nyergét kenték volt meg méreggel, és a feneké rothadott, az miá holt meg”.⁶⁶ Ennek a jellegzetesen manierizmus-kori praktikának a hitelességét más forrásból nem tudjuk megerősíteni, mindenesetre erre is utalhat dedikációjában Szepsi Korotz, amikor „Az Olasz és Spaniol patikákból szarmazot átkozot s az előt köztünc hallatlan fene mereghinalást, beadást” említi.⁶⁷

Bocskai fejedelmjelöltje, Homonnai Bálint tehát Szepsi Korotz fordításának elkészítésekor már nem élt, a fejedelem ekkor, 1611–12-ben Báthory Gábor volt.

⁶² Rákóczi Zsigmondnak Alaghy Judittól való leánya 1602-ben ment férjhez Homonnai Bálinthoz, s 1605-ben halt meg. Uo. 65., 68.

⁶³ Uo. 86.

⁶⁴ Komáromy és Trócsányi szerint a kellő Habsburg-támogatás hiányzott: KOMÁROMY András, *Rákóczy Zsigmond és Homonnay Bálint versengése történetéhez*. Történelmi Tár, 1899. 276. és TRÓCSÁNYI, i. m. (a 61. jegyzetben) 97., illetve Homonnai „gyáva és tehetetlen” volt (uo. 104–105.); Hangay Zoltán szerint Homonnai „visszariadt” és „Az érzékeny lelkű főúr inkább költő volt, mint politikus.” (HANGAY Zoltán, *Erdély választott fejedelme, Rákóczi Zsigmond*. Bp., 1987. 199.). Egyes kortársi vélemények szerint az egyezséget kívánó közérdek előtérbe helyezése miatt tanúsított bölcs mérsékletet (RMKT 17/1., 395., 628.). Hidvégi Mikó Ferenc szerint Rákóczi és Homonnai versengése 1607-ben úgy zárult le, hogy a riválisok „atyafiúi szeretettel megegyeztek”. *Bethlen Gábor krónikásai*. Vál., szerk., bev. MAKKAI László. Bp., 1980. 34. Nagy László szerint Illésházy István sugalmazására került a már magatehetetlen Bocskai végrendeletébe Homonnai neve: NAGY László, *Bocskai István a hadak élén*. Bp., 1981. 236. Benda Kálmán általánosságban nevezte „folyton hezitáló óvatos”-nak Homonnait: BENDA Kálmán, *Habsburg politika és rendi ellenállás*. Történelmi Szemle, 1970. 417.

⁶⁵ Homonnai halála 1609. november 7-én: NAGY Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Pest, 1857. III., 403., SZINNYEI, i. m. (az 51. jegyzetben) II., 1090.; vagy inkább november 9-én (BD. 291. és RMKT 17/1. 527.) történt.

⁶⁶ Az idézet folytatása: „Ez időben a Bocskai halála után szokásba jöve ez országban a merőggel való étetés, nyergeknek és széköknek méreg porral való meghintése. Vendégségbe menni ez időben igen félelmes vala.” *Erdélyi Történelmi Adatok*. III. Szerk. Mikó Imre. Kolozsvár, 1858. 124. (Az RMKT 17/1.; 527. idézete ugyan az általam is megjelölt helyre utal, ám nem Szepsi Laczkó Máté krónikáját, hanem a *Sárospataki magyar krónika* szövegét közli: TOLDY Ferenc, *Sárospataki magyar krónika*. Magyar Történelmi Tár, IV. 1857. 41–87., az idézet helye: uo. 72. A két szövegforrás részben azonos, ahogy erre Szentmártoni Szabó Géza felhívta a figyelmemet. Vö. még: STOLL Béla, VARGA Imre, V. KOVÁCS Sándor, *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig*. Bp., 1972. 468.

⁶⁷ Wittman Tibor teljesen félreértelmezte a mondatot, mivel „praktikák” helyett „politikát” olvasott: „az olasz és spanyol politikából származott...” Wittman ebből Szepsi Korotz anti-machiavellizmusára következtetett (WITTMAN Tibor, *A magyarországi állameleméleti tudományosság XVII. század eleji alapvetésének németalföldi forrásaihoz*. Justus Lipsius. Filológiai Közlöny, 1957. 63.). – Az idézett mondat utalhat természetesen Bocskai halálára is. A Rimay-féle Bocskai-epitáfiumban benne áll, hogy a fejedelmet megmérgezték volna („arte veneni”). A latin verset Szepsi Korotz a 290. oldalon közölte. Rimay szerepeltetése egyébként nem lehet véletlen, mivel „igen jó kapcsolatot volt Homonnai Drugeth Istvánnal, két éneket is írt a kérésére, majd annak fiával, Bálinttal” (SZABÓ András, *A Balassi-epicídium és Rákóczi Zsigmond*. ItK 1982. 647–648.).

Szerzőnk mégis következetesen megőrizte politikai pártállását és szimpátiáját, hiszen művét Homonnai Bálint fiának, a még gyermek Homonnai Istvárnak ajánlotta. Ez a politikai rokonszenv nyilvánult meg abban, hogy a fordítás végére epitáfium-sorozatot illesztett Bocskairól és hű embereiről, Homonnai Bálintról és Mágóchy Ferencről.⁶⁸ A dedikációban Szepesi Korotz bibliai párhuzammal juttatja kifejezésre Homonnai István leendő uralkodásának jogosságát: „regenten a szent David Királ’ és Propheta is, mince előtte az ő fiara az bölcz Salamonra bizná Orszaganac gondgyát, hiven és igazán tanitattya...”.⁶⁹ Ugyanez a „kommunikációs helyzet” Jakab művében is, melyben a szerző fiához, Henrikhez szól. A bibliai párhuzam szerint Homonnai Bálint lenne Dávid, fia Homonnai István pedig Salamon, aki őt a trónon követi. „Az igaz Isteni tizelet” megtartásának magyarázója a Biblia és a dedikáció szerint is Nátán próféta, aki Salamont hatalomra segítette.⁷⁰ A próféta szerepének hangsúlyozása itt különösen szükséges, mert az apa, Homonnai Bálint már nem él. Így a próféta-szerep viselője nem más, mint maga Szepesi Korotz György. A bibliai történetet olvasva még egy párhuzamot találunk, amire ugyan a fordító nem utalt, de utalhatott volna. A *Királyok első könyve* szerint Nátán próféta támogatásával Salamon Adoniással (Adonija) szemben örökölte Dávid királyságát.⁷¹ Adoniás Salamon idősebb mostohatestvéje volt, Dávidnak Haggittól született fia.⁷² Nos, a trónkövetelő rokon megtalálható a Homonnai Drugeth családban is! Adoniás az erdélyi történelemben nem lehet más, mint Homonnai Drugeth György (1583–1620), aki Homonnai Bálint dédapja egyik testvérének a leszármazottja volt.⁷³ Homonnai György Bocskai hívéből lett császárpárti, majd 1610-ben katolizált.⁷⁴ Forgách Zsigmond és Esterházy Miklós mellett azok közé a katolikus arisztokraták közé tartozott, akik fegyveresen is kísérletet tettek az erdélyi uralom megszerzésére. Homonnai először 1611-ben (éppen a *Bazilikon dőron* írása idején!), majd Bethlen Gábor uralma alatt lépett fel a fejedelemség ellen.⁷⁵

A bibliai párhuzamok használata – természetesen – Jakab király környezetében is általános volt. Jakab műveiben az uralkodóra vonatkozó Salamon-párhuzam minduntalan fölbukkan.⁷⁶ Jakab Salamonként uralkodott – ez volt az alapgondolata annak a temetési beszédnek, melyet 1625-ben, a király temetésén John Williams püspök mondott el. A *Great Britain’s Salomon* címen ismert beszéd szerint Jakab

⁶⁸ E versek Balásfi Tamás ellenszenvét váltották ki, l. VÁSÁRHELYI, *i. m.* (a 33. jegyzetben) 60.

⁶⁹ *BD.*)(3a.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ 1Kir 1, 1–10: Dávid öregsége, Adonija mesterkedése, 11–27: Nátán és Batseba terve, 28–40: Salamon királlyá kenése, 41–53: Adonija félelme.

⁷² 2Sám 3, 4; 1Kir 1, 5; 1Krón 3, 2.

⁷³ NAGY Iván, *i. m.* (a 65. jegyzetben) III., 399–400.

⁷⁴ Uo. 404.; *RMKT* 17/1.; 591. Az 1608-as keletkezésű BOLYGÓ János–RIMAY János-féle *Pasquillus*ba talán későbbi betoldásként került a Homonnai Györgyöt bálványimádónak nevező strofa, l. *Rimay János Írásai. Összeáll., szöveggond., utószó, jegyz.* Ács Pál. Bp., Balassi K., 1992. 310. „De hogy balvant tisztelsz banom en szivemben”, *RMKT* 17/1.; 395. Az 1610-ben katolizált Vörösmarti Mihály Lessius-fordítását Homonnai Bálintnak ajánlotta 1611. március 17-én, l. *RMNY* II., 1025.

⁷⁵ Az 1611-es évről Hidvégi Mikó Ferenc azt írta, hogy a fejedelemséget a császárpártiak közül kiváltképpen Homonnai György „ambíálja”; *Bethlen Gábor krónikásai*, (a 64. jegyzetben *i. m.*) 54. Homonnai törekvéseire l. NAGY Iván, *i. m.* (a 65. jegyzetben) III., 404.; FRANKL [FRANKNÓI] Vilmos, *Pázmány Péter és kora*. I. Pest, 1868. 192–205., 242–253., NAGY László, *Bethlen Gábor a független Magyarországért*. Bp., 1969. 92–117., 182–199.; *Magyarország története 1526–1686*. Szerk. R. VÁRKONYI Agnes. Bp., 1985. 748., 808–812.

⁷⁶ PARRY, *i. m.* (az 50. jegyzetben) 22–29.

mintája nem Saul, sem a háborúzó Dávid, egyedül a jó, bölcs és békeszerető Salamon lehet.⁷⁷ (Szepsi Korotz párhuzama is utalt arra, hogy Homonnai Bálint – mint Dávid – sokat háborúzott.) Hogy a bibliai mitizáció teljes legyen, a temetési beszéd ihletése alapján tervezte meg a Stuart maizoleumot Inigo Jones.⁷⁸ Nem véletlen tehát, hogy maga Szepsi Korotz is „fegyhetetlen életü mi üdönkbeli Salamon”-nak nevezi Jakabot.⁷⁹ A magyarországi államelméleti irodalom más alkotásaiban is összefüggő toposzrendszeré vált a bibliai párhuzamok mélyebb értelmet kifejező használata, Pataki Füsüs Jánosnál, Milotai Nyilas Istvánnál, Weber Jánosnál. Szepsi Korotz politikai tudatosságát húzza alá az a tény is, hogy a Dávid–Salamon–Nátán párhuzam után mindjárt „amaz Magyaroc éltig tartó jóhírnevü Hunyadi Mátyásá”-ról, mint a nemzeti királyság eszméjét megtestesítő uralkodóról értekeznek.⁸⁰ Mindezek után nyilvánvaló: a Homonnai-párti Szepsi Korotz az ifjú Homonnai Istvánban látta Erdély lehetséges ideális fejedelmét.⁸¹

A rendelkezésre álló adatok szerint Homonnai István 1612-ben, a mű megjelenésének évében halt meg, annak ellenére, hogy Nagy Iván 1610-et, Eckhardt Sándor 1611. március 16-át jelölte meg halála időpontjául. Mindkettő téves adat.⁸² Bocatius János 1612-ben (ez a *Bazilikon dőron* megjelenési éve is) publikált versgyűjteményében még mint nagyreményű kisiúrról („pusio”) szól, s biztatja fejlődésében.⁸³ Homonnai István halálának 1612-nél korábbi időpontjában kételkednünk kell, különösen, ha a *Bazilikon dőronban* fellelhető dátumokat tekintjük. A dedikáció kelte 1612. március 2.,⁸⁴ Mágóchy Ferenc halálának időpontja 1611. november 21.⁸⁵ Mágóchy halálának híre ezek szerint három és fél hónapon belül

⁷⁷ „You know best, that no Booke will serve this turne, but the Booke of Kings: no King, but one the best Kings: none of the best Kings, but one that reigned over all Israel, which must either be Saul (as yet good) or David or Salomon: no King of all Israel but one of the wisest Kings, which cannot be Saul, but either David or Salomon: none of the wisest Kings, neither, unlesse he be a King of Peace, which cannot be David, a Man of War, but only Salomon.” Idézi: PARRY, i. m. 31. A Salamon–Jakab párhuzam további kifejtése: Caroline BINGHAM, *James I of England*. London, 1981. 207–208.

⁷⁸ PARRY, i. m. (az 50. jegyzetben) 258.

⁷⁹ BD.)(5a.

⁸⁰ Uo.)(3a-b.

⁸¹ E lehetőséget – tudomásom szerint elsőként – egykori hallgatóm, Gángó Gábor vetette fel egy beszélgetés során a 80-as évek végén.

⁸² NAGY Iván, i. m. (a 65. jegyzetben) III, 403; *Rimay János összes művei*. Összeáll. ECKHARDT Sándor. Bp., 1955. 200. Eckhardt bizonyára félreolvasa a Toldy által közölt *Sárospataki magyar krónika* szövegét, ahol ugyanis ez áll: „Anno 1612... Die 16. martii. A Tekintetes és Nagyságos Homonnai Bálint megmaradt fia, István, mint az atyja, suspición meghal”, i. m. (a 66. jegyzetben) 78. – Homonnai Bálint naplójában megemlíti, hogy Nógrádból Ungvárra menő útjában (1605. november 15–november 20.) „szerelmes fiacskáját” meglátogatta, s egészségben találta; nyilván Istvánra vonatkozik. *Homonnai Drugeth Bálint naplója*, (az 59. jegyzetben i. m.) 373–374. Homonnai István haláláról valamivel részletesebben ír Szepsi Laczkó Máté krónikájá, amelyből a *Sárospataki magyar krónika* írója másolt: „16. martii a nagyságos Homonnai Bálint egy fia Homonnai István hirtelen halállal meghal nyolcz esztendőös korában, non sine magna suspicione veneni, ki azelőtt való napon Homonnai György hozzá menvén, megvendéglette vala. Harmadnap mindjárt beszálla Homonnai György Ungvárbá. A régiek itt ez aránt azt mondanák az ő szokások és törvények szerént: Cui bono fuit mors? A tekintetes, nagyságos vitéz Homonnai Istvánnak és Homonnai Bálintnak magva szakad.” *Erdélyi történelmi adatok*, i. m. (a 66. jegyzetben) 135.

⁸³ Joannes BOCATIUS, *Hexasticha votiva, vel strena poetica, omnis boni gratia*. Bártfa, 1612. (RMNY II., 1029.). B2a, Csonka Ferenc kiadásából idézem: „Delectat pueros; sit strena Catellulus ergo, / Pusio Drugethii, mi Stephanelle, satis. / Cresce puer, placiture Hunnis, patriaeque quod annis / Deerat, tu supplens cresce, minute puer. / Cresce Deo, Patriaeque, tui me more parentis / Fautor amatoris, cresce, tenelle puer.”; Joannes BOCATIUS, *Opera, quae exstant omnia*. I–II. Ed. Franciscus CSONKA. Bp., Akadémiai K., 673. 1990. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, series nova, tom. XII/1–2.).

⁸⁴ BD.)(7b.

eljutott Szepesi Korotzhoz Németországba, s közben még epitáfiumok kinyomtatására is volt mód. Ha Homonnai István korábban, 1610-ben vagy 1611 márciusában halt volna meg, erről is tudnia kellett volna. Ebben az esetben máshogyan írta volna meg dedikációját, hasonlóan Bocatius is üdvözlő versét. Szepesi Korotznak a még gyermek Homonnai István számára átnyújtott „királyi ajándéka” jelen formájában azt a reményt, sőt talán jóslatot fejezi ki, hogy az idő elérkezvén, majd Bocskai politikai testamentuma valóra válik, s az általa kijelölt örökös fia kerül az erdélyi fejedelmi székbe. A krónikaírónak a halál gyanús körülményeire vonatkozó megjegyzése („suspición meghal”, illetve „meghal... non sine magna suspicione veneni”) Homonnai István jövődöbéli politikai szerepét igazolja.

III. Az új Jeruzsálem és az új Magyarország (Pataki Füsüs János: *Királyoknak tüköre*, 1626)

„Az királyoknak Vralkodása az mennyei ország-
lást néminemü képpen álmadozza, kinek funda-
mentoma tizenkét drága kövekből ál.”
(Pataki Füsüs János)⁸⁶

Szepesi Korotz Györgyhöz hasonlóan Pataki Füsüs is Szenci Molnár Albert köréhez tartozott, ő is Heidelbergben (1616. július 27-től) és Marburgban (1617. július 3-tól) tanult.⁸⁷ Hazatérése után több helyen is lelkészkedett; 1629-ben halt meg. Művének Bethlen Gáborhoz intézett dedikáló levele 1622. október 15-én kelt, de a *Királyoknak tüköre* – nem tudni, miért – csak 1626-ban jelent meg.⁸⁸ Szenci Molnár Albert 1625. december 6-án kelt ajánló epigrammája közvetlenül a megjelenés előtt készülhetett.⁸⁹ A királytükör megjelenését talán az 1626. évi harmadik támadás tette politikailag aktuálissá.⁹⁰

A mű célzatossága nyilvánvaló: Pataki Füsüs számára Bethlen már nemcsak fejedelem, hanem potenciális magyar király, egy új ország létrehozója, Pataki Füsüs pedig ennek ideológusa. Egyértelmű ez, ha azokat a szövegrészeket helyezzük egymás mellé, melyekben konkrétan Bethlenről esik szó. Pataki Füsüs, miután azért hálálkodik, mert társaival együtt a fejedelem őt is Németországba küldte tanulni,⁹¹ kijelenti, hogy „Felségedet, örvendezvén ugymint üstökös czillag által mutatattot Királyunknac, illendő hogy minden országában lévő Vrak és egyéb értékesek, külöm külöm féle ajándékokkal, arannyal, ezüstel, mirrhával, temién-

⁸⁵ Uo. 298.

⁸⁶ KT. X6b.

⁸⁷ Életrajzi adatai: SZINNYEI, *i. m.* (az 51. jegyzetben) III., 884–885.; ZOVÁNYI, *i. m.* (az 51. jegyzetben) 460.; NAGY Jukunda, *i. m.* (az 52. jegyzetben) 41., 249.

⁸⁸ RMNY II., 1347. – A dátum: (o)(o)2b. – Lehetséges, hogy a dedikáló levél keltezése idején még nem volt teljesen kész, illetve Pataki Füsüs később még javíttatta művét. Erre utal a KT. 254. oldalán olvasható megjegyzés: „Ezt én az Agoston kevés beszédét, mellyel sokat mond, hogy megtarthatnám, Anno 1623. die 14 Novembr. így formáltam versekben...” (Kiemelések az eredetiben.)

⁸⁹ (o)(o)5a. – A vers újra megjelent: RMKT 17/6. 450.

⁹⁰ 1626. augusztus 25-én „Bethlen Gábor mintegy 20 ezer emberrel elindul Gyulafehérvárról II. Ferdinánd elleni harmadik hadjáratára”. *Magyarország történeti kronológiája. II. 1526–1848.* Főszerk. BENDA Kálmán. Bp., 1982. 455.

⁹¹ Herepei adata szerint „Testvérenek és pataki rokonságának alumnusa”. HEREPEI János, *Adatok a heidelbergi diákok tanulásához.* In *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez.* I. Szerk. KESERŐ Bálint. Bp.–Szeged, 1965. 163.

nel, és egyéb nemes adománjokkal, ugymint uy Királyt, köszönczék”.⁹² Ez után – bár a dedikáló levél címzése még csak fejedelemnek nevezi Bethlent – következetesen királynak titulálja. A Gedeonként érkező, Istentől küldött szabadítót a szerző szerint 1618. utolsó napján üstökös jelezte.⁹³ „Megszabadulásunknak királya, BETHLEN GABOR”⁹⁴ hadműveletei idején a serénység erényét gyakorolta, „mikor keresztyén indulást töt Erdélyből Austria felé”.⁹⁵ Az utolsó lapokon pedig „az mi Istentől adatot Királyunk, BETHLEN GABOR” számára való kötelességeket sorolja fel tíz pontban, bibliai citátumokkal alátámasztva.⁹⁶ Ebben röviden megfogalmazódnak Pataki Füsüs abszolutizmus-elméletének legfontosabb jellemzői: az Istentől rendelt uralkodó az Istentől rendelt törvényekkel egyező királyi parancsolatok szerint, a magisztrátussal együtt kormányozzon.⁹⁷ Pataki Füsüs elméletileg a törvényekkel irányított mérsékelt abszolutizmus vallói közé tartozik, s a törvény szerinte eredetileg Istentől származik. Az adott történelmi-politikai helyzetben a Habsburg-párttal nem vitatkozva ugyan, de egyértelműen kinyilvánítja, hogy elérkezett a nemzeti királyság ideje: „Szükséges annakokáért ez mi szegény, szolgálat alá vettetett országunkbanis, ennij sok rabságos esztendeink után, valaha immár egyszer egy igazán nemzetünk közzül való Királynak lenni, ki hazáinak Attya legyen és az népet ithón itilvén, ithón is gubernálja.”⁹⁸

A Bethlen személyével kapcsolatos utalások tehát konkrétak, ugyanakkor igen csak szórványosak a 323 oldalas mű terjedelmét tekintve.⁹⁹ Pataki Füsüs nem lendíti át írását sem az uralkodó-életrajz, sem a politikai propaganda-irat műfajába. Megmarad a vallásos-moralizáló fejedelmi tükör keretei között. Erőssége az elméleti igény, ám kifejezetten irodalmi megoldással. Ennek alapja a *Királyok tükörében* megvalósuló sajátos szerkezet. E szerint a mű első könyve három részre oszlik: 1) a törvényről, 2) az isteni félelemről, 3) az igazságról; a második könyv pedig

⁹² A dedikáló levélben: (o)7a-b.

⁹³ Uo. 23. (Gedeon, üstökös); 283. („nem erővel adatik, hanem Istentől küldetik és választatik”).

⁹⁴ Uo. 114. (Kiemelés az eredetiben itt és a *KT.* további idézeteiben is.)

⁹⁵ Uo. 110.

⁹⁶ Uo. 316. A talán a *Tízparancsolatra* utaló 10-es felosztás megvan István király *Intelmeiben* és I. Rákóczi György *Fejedelmi parainesisében* is.

⁹⁷ Uo. 316–322. A felsőbbség (az Istentől küldött uralkodó és a magisztrátus), a törvények (isteni és emberi) és a nép együttműködésére épülő rendszer Kálvin *Institutiójának* felfogására vezethető vissza: „Három része van a polgári igazgatásnak: a felsőbbség, amely a törvények előljárója és őre; a törvények, amelyek szerint a felsőbbség uralkodik; a nép, amelyet a törvényekkel irányítanak és engedelmeskedik a felsőbbségnek.” (*Institutio*, IV. 20. 2–3., ford. HELTAI János. *Válogatás Kálvin János műveiből*. Összeáll. BOLYKI János. Bp., A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1980. 248.) – Pataki Füsüs törvény-fogalmának kálvini jellegéről: HELTAI János, *Alvinczi Péter pályája*. In *Alvinczi Péter: Magyarország panaszainak megoltalmazása*. Vál., sajtó alá rend., ford., jegyz., utószó H. J. Bp., 1989. 241–244. – Pataki Füsüs a Bethlen elleni regicidium gondolatától óva int: HELTAI János, *Bethlen Gábor magyarországi háborúinak ideológiai háttere, különös tekintettel Alvinczi Péter alakjára*. Bp., 1989. Kandidátusi értekezés. Kézirat. 321.

⁹⁸ *KT.* 25–26. Egy másik helyen: „Magyar országot helyére állani ohaytom, és az meg uijtatot Magyar országban Nemzetségünknek királyját az törvények szerint igazán iárni és koronáának méltóságában látni valóban kívánom” (73). Tekintve, hogy a protestáns történelemszemléletben Mátyás a nemzeti király mintájaként, eszményi uralkodóként jelent meg (például Szepsi Korotznál, Prágai Andrásnál és Laskai Jánosnál), ide kívánczozna a vele kapcsolatos utalás, melyet azonban Pataki Füsüs nem tett meg. Wittman Tibor alaptalanul állítja ennek meglétét: „Pataki Füsüs... Bethlen fejedelemiségét akarta elfogadtatni a magyarországi rendekkel, ezért őt a Hunyadiak örökösének ábrázolta.”; WITTMAN, i. m. (a 67. jegyzetben) 63.

⁹⁹ További utalások: *KT.* 76., 83., 111., valamint a betűrendes tárgymutatóban „B” betűnél.

további tizenkét részre.¹⁰⁰ Míg az első könyv három része az uralkodói hatalom teológiai megalapozását nyújtja, a második könyv – egy sajátos jelképrendszer segítségével – a morális jellemzést. E második könyvben ugyanis a tizenkét fejedelmi erényt tizenkét drágakő szemlélteti. Mindegyik kő egy pozitív erkölcsi tulajdonságot és egy fizikai-gyógyító képességet is hordoz. A 322. oldalon Pataki Füsüs az Apokalipszisra hivatkozva ismét felsorolja a köveket.¹⁰¹ A *Jelenések könyvében* éppen ez a tizenkét drágakő díszíti a szent város, az új Jeruzsálem városfalainak alapját.¹⁰² „A *Jelenések* könyvében bemutatott új Jeruzsálemnek is tizenkét kapuja van, s a tizenkét törzs neve van rávésve (Jel 21, 12), továbbá tizenkét alapköve is van, amelyek a tizenkét apostol nevével viselik (Jel 21, 14). A megváltottak száma Izrael minden törzsből tizenkétezer, azaz száznegyvennégyezer (Jel 7, 4–8).”¹⁰³ A *Királyoknak tüköre* sok tucat bibliai idézete, a Bethlenre vonatkoztatott Gedeon, Józsiás, Dávid, a Bethlen–Betlehem etimológiai megfeleltetés,¹⁰⁴ a címlapon olvasható idézet az új királyok eljövételéről,¹⁰⁵ mind a mű bibliai jelképrendszerét hivatott teljessé tenni. Ez pedig hangsúlyozza Pataki Füsüs mondanivalóját: Bethlen Gáborban a nemzeti királyt, egy új Magyarország református uralkodóját ünnepli. Nem szólunk e helyen a Pataki Füsüs által alkalmazott kőszimbólíka

¹⁰⁰ A mű utolsó fejezetében Pataki Füsüs részenként összefoglalja a könyvét: Isten „Olyan királyt adot, ki az törvényekből igazán itili az országot; olyan királyt adott, ki igaz Isteni tiszteletben vagon; olyan királyt adott, ki szereti az elmének és nyelvnek igasságát...” stb. (314–315.).

¹⁰¹ Az Apokalipszisra vonatkozó marginális jegyzet nehezen olvasható ki az Egyetemi Könyvtár és az Országos Széchényi Könyvtár KT-példányaiban is. Az utalás helyesen: *Jelenések Könyve* 21, 10–21. – Pataki Füsüs szerint: „Ekes arany láncz szemek ezek az királynak nyakában és ugyan illendő is hog nála tanáltassanak” (315.). Például a jáspis az erő jelképe és a vérzést csillapítja (1. rész), a krizolit a szorgalom jelképe, hasznos hidegtelel ellen (2. rész) stb. (A további részletezést l. a 157. jegyzetben.) A KT-jelképrendszerének közvetlen forrását feltárta és elemezte egykori szakdolgozóm, Pócsi Katalin (Pócsi Katalin, *Bibliai jelképek két XVII. század eleji államelméleti műben* [Milotai Nyilas István: *A szent Dávidnak XX. zsoldtárnak magyarázattya illetve Pataki Füsüs János: Királyoknak tüköre című műve alapján*].) Bp., 1991. Szakdolgozat, kézirat. (ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék). Szakdolgozatának ez a része megjelent: Pócsi Katalin, *Pataki Füsüs János királytüköre jelképrendszeréről*. Irodalomtörténet, 1992. 99–117. 1987-ben látott napvilágot Tóth Tibor dolgozata a KT-ről, melyben az ékköveket nem említette meg (SOMLYÓI TÓTH Tibor, *Erdélyi királytüköre [Pataki Füsüs János: Királyoknak tüköre]*. In *Irodalom és ideológia a 16–17. században*. Szerk. VARIAS Béla. Bp., 1987. 275–293.

¹⁰² Az első (jáspis) és az utolsó (ametiszt) kő azonos, a közébeső tíz kő sorrendje különbözik Pataki Füsüsnél és a *Jelenések könyvében*. A Pataki Füsüsnél 8. helyen említett sardius megegyezik az Apokalipszisz felsorolásában 6. helyen említett kárneollal; ugyanannak a kőnek a másik nevérol van szó, a névhasználat a színárnyalat függvénye: *Révai nagy lexikona* XI., Bp., 1914. 268.

¹⁰³ Pócsi, i. m. (a 101. jegyzetben: 1992.) 106.

¹⁰⁴ Bethlen mint Gedeon: KT. 23.; mint Józsiás: uo.; mint Dávid: 27.; a Bethlen-etimológia: 114. A bibliai mitizációval kapcsolatban megjegyzendő, hogy a Gedeon-párhuzam nemcsak Bocskait illette meg. (A bibliai párhuzam „Bocskai esetében mint láttuk, szabadítók, mint Mózes és Gedeon, Bethlen esetében egyrészt a törvény helyreállítói, mint Josiás, Esdrás, Nehemiás, másrészt Dávid...” HELTAI, 97. jegyzetben i. m., *Alvinczi...*, 245.) Pataki Füsüsön kívül a Bethlen–Gedeon párhuzamot alkalmazta Szepesi Csombor Márton, Milotai Nyilas István és Prágai András is: *Szepesi Csombor Márton összes művei*. Sajtó alá rend. KOVÁCS Sándor Iván, KULCSÁR Péter. Bp., 1968. 82–83. (Régi Magyar Próza Emlékek 1.) (RMKT 17/8. 58.). A Bethlen-párhuzamot erősíti a bibliai történetnek az az epizódja is, mely szerint Gedeon elutasította a királyságot (Bír 8, 23). A költő Zrínyit is párhuzamba hozták Gedeonnal: NEMESKÜRTY Harriet, *Israel Vódiuss egykorú verse Zrínyi Miklós téli hadjárataról*. In *Prodromus. Tanulmányok a régi és az újabb magyar irodalomról*. Szerk. KOVÁCS Sándor Iván. Bp., 1985. 23–25. – Egy francia példa a bibliai mitizációra: SZ. JÓNÁS Ilona, *Szabad-e zsarnokot ölni? A hugenotta politikai irodalom egy motívumának útjáról*. Világosság, 1978. 611.; norvég párhuzamok: SVERRE BAGGE, *The Political Thought of The King's Mirror*. Odense University Press, 1987. 62–63., 125–127. (L. még alább a 106. jegyzetet.)

¹⁰⁵ „Dan 2, 21. Isten meg változtattya az időket és az időknék részeit, le veti az Királyokat és más Királyokat állat, ad bölcsesget az bölczeknek és értelmet az tudosoknak.”

ókorai és középkori előzményeiről, valamint a zsidó–magyar párhuzamot korábban megfogalmazó 16. századi protestáns történelemszemléletről, amelynek lényeges elemei kimutathatók e fejedelmi tükörben.¹⁰⁶ Az eddig elmondottak alapján állítható, hogy Pataki Füsüs műve nem elsősorban a manierizmus oldaláról magyarázandó.¹⁰⁷

Figyelemre méltó, hogy a *Királyoknak tüköre* nem fordítás, de nem tekinthető kompilációnak sem. Egyetlen mintának sem rendelődik alá, önálló gondolatmenete van, amelyhez Pataki Füsüs idézi a megfelelő locusokat. Műve nem csupán antik auktoritások alapján készített szerkesztmény (mint Jakab királytükre), hanem 16. századi, sőt kortárs szerzők műveinek ismerete és idézése is bőséggel kimutatható benne. A tájékozódást elősegíti, hogy Pataki Füsüs a szokásos margináliákon kívül munkáját tárgy- és névmutatóval látta el. (Ez utóbbi azonban csupán lapszáma nélküli névsor.) E névsor 122 nevet tartalmaz, melyben felbukkannak 16–17. századi magyar és külföldi szerzők is: Antimachiavellus,¹⁰⁸ Aventinus, Carion, Caspar Ens, Erasmus, Filiczki János, I. Jakab,¹⁰⁹ Bartholomaeus Keckermann, Marullus, Melanchton, Münster, Palingenius, Révay Péter, Sabellicus, Georgius Sabinus, Scaliger,¹¹⁰ Simancas, Sleidanus. E listából feltűnően hiányzik Lipsius neve, aki már a 16. század végétől népszerű volt Magyarországon. Természetesen elképzelhető lenne, hogy Pataki Füsüs hivatkozás nélkül vett át részleteket Lipsiustól, ennek azonban nem találtuk nyomát.¹¹¹ Pataki Füsüs névsorában külön-külön nem szerepelnek az idézett bibliai könyvek, összefoglalóan csak ennyi: „Biblia, noster amor”. A *Királyoknak tüköre* biblikus jelképrendszeréről elmondottak alapján ez teljesen érthető is.

Végül érdemes szólni néhány szót Pataki Füsüs stílusáról, melyet a korábbi szakirodalom még nem vizsgált.¹¹² A *Királyoknak tüköre* színvonalas írói teljesít-

¹⁰⁶ E kérdésről l. bővebben: PÓCSI, i. m. (a 101. jegyzetben: 1992.) Az ebben említettek kivül: Christel MEIER, *Gemma spiritalis. Methode und Gebrauch der Edelsteinallegorese vom frühen Christentum bis ins 18. Jahrhundert*. Teil I. München, 1977. 87–88. A kora-középkori Apokalipszis-kommentárok is értelmezték a tizenkét követ; uo. 233–235., 373–413.: a kövek orvosi hatása; uo. 413–460.: a kövek mágikus hatása, végül l. uo. a 31 oldalas irodalommutatót. A kérdés tömör, de gazdag összefoglalása még: Hennig BRINKMANN, *Mittelalterliche Hermeneutik*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1980. 93–101. – Két példa az „új Jeruzsálem” megfogalmazására Itáliában Savonarolával kapcsolatban: Herfried MÜNKLER, *Im Namen des Staates. Die Begründung der Staatsraison in der frühen Neuzeit*. Frankfurt, 1987. 88–99.; Angliában Jakab és Károly uralkodásával kapcsolatban: PARRY, i. m. (az 50. jegyzetben) 233., 248.

¹⁰⁷ A KT. szimbólumrendszerének felszínes manierizmusáról: *A magyar irodalom története, i. m.* (a 12. jegyzetben) II., 42. (E fejezetet PIRNÁT Antal írta.)

¹⁰⁸ Talán Innocent Gentillet, akinek híres Machiavelli-ellenes műve franciául 1576-ban jelent meg Párizsban. Zrínyinek egy 1611-es latin kiadása volt meg. *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*. Írta, összeáll. HAUSNER Gábor, KLANICZAY Tibor, KOVÁCS Sándor Iván, MONOK István, ORLOVSKY Géza. Szerk. KLANICZAY Tibor. Bp., Argumentum K., Zrínyi K. 1991. 197. (Zrínyi-Könyvtár IV.)

¹⁰⁹ A névmutatóban ez áll: „Jacobus, Angliae Rex fidei defensor”.

¹¹⁰ Feltehetőleg Josephus Justus Scaliger, Lipsius utóda a leideni egyetemen; SOMLYÓI TÓTH, i. m. (a 101. jegyzetben) 292.

¹¹¹ PÓCSI, i. m. (a 101. jegyzetben: 1992.), 113. A Pataki Füsüs-féle Lipsius-recepció WITTMAN, i. m. (a 67. jegyzetben) nyomán terjedhetett el kézikönyveinkben: *A magyar irodalom története, i. m.* (a 12. jegyzetben) II., 42.; *Magyarország történeti kronológiája* II. (a 90. jegyzetben) 456.; *Magyarország története* (a 75. jegyzetben) 1700.; RMNY II., 1347. Wittman, aki utalt a hatásra, bizonyítékkul egyetlen szöveg-megfelelést sem hozott fel (i. m. 63.).

¹¹² Pedig már Erdélyi János megjegyezte: „Prózája inkább mint Csomboré jelez valamit ama keresetlen erőteljéből, gyökerességéből, mely Pázmánon keresztül Széchenyiig legbiztosabban szólott és jutott

a magyar elmékhez”. ERDÉLYI János, *A bölcsészet Magyarországon*. Bp., 1885. 85. – Annál kisebb gondot

mény. Mindenekelőtt utalnunk kell Pataki Füsüs nyelvi tudatosságára, mellyel a nemzeti nyelv használata mellett foglalt állást: „Hogy peniglen Magyar nyelven irattatot, löt Felségednek és Országunkban lévő Magyaroknak kedvekért. Es ugyan mi szükség-is Déákül irnunk? holot semmi uy dolog ninczen az nap alatt... Avagy nem ugyan azon napot és holdot szemlellyük-é minden napon? Nem ugyan azon telet és nyarat-é? Nemde nem ugyan azon dolgok vadnak-é? Miczoda az mi vólt? Az mi lészen. – Inkáb kívántatik azért, hogy az mi nyelvünköt, az menjire lehetséges, írásunkat ékesgessük...”¹¹³ Szepsi Korotz György hasonlóan érvelt a magyar nyelv használatá mellett, mondván, hogy görögül és deákul már mindent megírtak.¹¹⁴ Ez a nyelvi tudatosság azután meglátszik írói gyakorlatán is. A latin idézeteket lefordítja, a verseket általában versben adja vissza. Helyenként kihasználja a hasonló hangzás adta nyelvi lehetőségeket: „mickoron elmélkedem, ackoron álmélkodom”¹¹⁵ „Vngaria ut fertur, venit ab Angaria”,¹¹⁶ „Nem antalul felelt Remete Antal”.¹¹⁷ A mértékletességről szólván különös kedvteléssel ír az evés és ivás egyébként kétesnek tartott örömeiről. E helyen olyannyira elragadja a hév, hogy az erről szóló fejezet lesz művében a leghosszabb, többszöröse például a nyájasságról vagy a hűségről szóló fejezeteknek.¹¹⁸ Ez az aránytalanság nem jelenti azt, hogy Pataki Füsüs ne lenne a szerkesztés művésze. Fejedelmi tükrét a drágakövek felsorolásával kezdi és zárja,¹¹⁹ miközben a második könyv tizenkét fejezete is erre épül. A szimbolizált erények: „Ekes arany láncz szemek ezek az királynak nyakában”, ahogy az utolsó részben írja.¹²⁰ Az utolsó fejezet egyébként

---

fordított Pataki Füsüs a latin versek magyarra fordítására. A 238. oldalon olvasható is egy 17. századi kézirású bejegyzés (az Egyetemi Könyvtár példányában): „Füzfa Poeta lehecz, ha tsak ilyen verseket irsz”. Florus és Hadrianus császár itt lefordított verses párbeszédét nem is közölte az RMKT 17/8., pedig e versikék sem rosszabbak az ott újra kiadottaknál.

¹¹³ KT. dedikáló levél (o)8a, (o)(o)1a.

¹¹⁴ L. a 41. jegyzethez tartozó idézetet.

¹¹⁵ Dedikáló levél (o)2b.

¹¹⁶ KT. 10. Máshol egyszerűen „Angaria”-ként nevezi meg Magyarországot, uo. 20. („Angaria, Keszeretesből valo szolgálát” – SZENCI MOLNÁR Albert, *Dictionarium Latinoungaricum*. Nürnberg, 1604. A faksimile szövegét közléteszi KÖSZEGHY Péter, IMRE Mihály tanulmányával. Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, Akadémiai K. 1990. C6a. (Bibliotheca Hungarica Antiqua XXV.)

¹¹⁷ KT. 60. „Antalul”: bután, ostobán. L. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, i. m.* (a 26. jegyzetben) I., 157.; O. NAGY Gábor, *Magyar szólások és közmondások*. 2. kiad. Bp., 1976. 45.

¹¹⁸ Érdeemes kissé hosszabban idézni a részeg ember jellemzését (213–214.). Ahogy a *Gesta Romanorum*-ból vagy Tinódi *Sokféle részgörsőljéből*, innen sem hiányozhat Noé: „Az részeg ember undokul tántorok, el esik, magát meg sebesíti, az sarban hőmpölyögh, mint egy fele állat, el keveri magát, fel kelne és ismét el esik, ha valaki mellette meg ál, hogy ki vonnya, reia néz, de nem isméri, szöllana, de nem lehet, hanem csak mokog, mint az néma, ez világnak csudaiáva tési magát, ha szólhat kedig, senki nem kényszeríti az bornál egyéb, még is mindent ki bőfögh. Mi-képpen az must az hordónak fenekéről, az száára fel tör, és az sepréit ki hányja. Így az embernek szívéből minden titkos dolgokat az bornak fel haborodot melegsége fel indit, és ki nyilatkoztat. Az kik felettég meg terhelik magokat borral, nem maradhat meg benne az étel, hanem az bor fel tolyja, és ki hányják. Szinten így az titkos dolgokat-is ki okádgják. Kezeket vesztég nem tartják, nyelveket meg nem zabolázzák, nyavalyajokat ki sikittyák és szemérmeket el árullják. Noe egy orailan valo részegsége miat, mezeitelenségét ki mutattya, melyet az elöt hat száz esztendeig fedezgetet. Mi lehet rutab az részeg embernél, kinek dohos szája, reszkető minden teste? Csáscsogo nyelve maga feiere és másoknak ártalmára. Nincsen semmi titok ot, valahan az részegség regnál.” E rész (6. *Az Mertekletességről*) 64 oldal, a 7. (*Az Nyájasságról*) mindössze 5 oldal, a 9. (*Az Hűségről*) pedig csupán 4 oldal.

¹¹⁹ KT. 2.; 322.

¹²⁰ Uo. 315. Az első könyv előtti lapon a virtusok rendszerét táblázat szemlélteti.

összefoglaló jellegén túl sajátos belső szerkezetről is árulkodik, benne a szerencse-fogalom boncolgatásától a mennyei Jeruzsálem felidézéséig jut el.¹²¹

IV. Ezoterizmus és hitvita (Draskovich János–Prágai András: *Fejedelmeknek serkentő órája, 1610–1628*)

„Ezen *Fejedelmi óra*-nak megböcsülhetetlen méltóságát, kerekének mesterségesen való formálását s forgását aki jól mértékkelheti, fontolhatja elméjével, meg tudhatja ítélni minden egyéb magyar nyelven kiterjedett politicus könyveken felől való haladásával mennyire vitte s nyújtakoztatta légyen ez a könyv elől előttök pályáját.”

(Rimay János)¹²²

V. Károly császár udvari prédikátorának és történetírójának, Antonio Guevarának a fejedelmi tükre végleges formájában 1529-ben jelent meg *Libro llamado relox de príncipes* címmel Valladolidban.¹²³ A hatalmas mű (magyar fordítása 1055 féldrétben írt oldal), amely lényegében Marcus Aurelius fiktív élettörténetét tartalmazza, óriási népszerűsége tett szert egész Európában. Kiadásának adatait talán csupán a Bibliáé múlta felül.¹²⁴ Keresettségének oka többre tét. Politikai szempontból egy világhatalom hivatalos álláspontjának, erkölcsi-etikai állásfoglalásának, de kullisszatitkainak megismerését is remélték a műtől. Ilyen politikai szemponttal magyarázható a *Relox* angliai népszerűsége: a politikai ellenfél ambícióit igyekeztek megtudni belőle. Claus Uhlig azonban még ennél is fontosabbnak tartja a műfaji-irodalmi szempontot; a fejedelmi tükör Európában a 16. század elejétől vált népszerűvé.¹²⁵ Németországban a fejedelemségekre való széttagoltság magyaráz-

¹²¹ Hasonló gondolati ív található Csáky István *Politica philosophiai Okoskodásában* is, ahol az utolsó előtti (49.) részben a szerencse forgandóságáról, az utolsó (50.) fejezetben pedig Isten megfoghatatlanságáról értekeznek. CSÁKY István, *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája*. Szöveg-gond., bev., jegyz. HARGITTAY Emil. Bp., Argumentum K., 1992. A régi magyar prózai műfajokat érdemes lenne megvizsgálni a műegész megszerkesztése szempontjából. Vajon mennyire és milyen körben általános ez az Istenre, túlvilágra mutató szerkezet? (Például Bod Péter *Szent Hiláriusa* utolsó fejezete is ezt a címet viseli: „A számadásról és örökkévalóságról”; Bod Péter, *Szent Hiláriu*s. Bev., sajtó alá rend., jegyz. HARGITTAY Emil. Bp., 1987. 215. (Magyar Ritkaságok)

¹²² Rimay János *Írásai, i. m.* (a 74. fejezetben) 225–226.

¹²³ Az RMNY II., 994. szerint Guevara műve „eredetileg spanyol nyelven jelent meg 1527-ben Sevillában *Libro aureo de Marco Aurelio* címmel”. Az általam használt szakirodalom első kiadásként az 1528-as sevillait említi, amelyet Guevara átdolgozva adott ki 1529-ben Valladolidban. Ez lett a további kiadások alapja (Claus UHLIG, *Hofkritik im England des Mittelalters und der Renaissance*. Berlin, New York, 1973. 237.; Helmut KIESEL, „Bei Hof, bei Höll”. *Untersuchungen zur literarischen Hofkritik von Sebastian Brant bis Friedrich Schiller*. Tübingen, Max Niemeyer Verl. 1979. 90. A fordítást Guevara 1518 és 1524 között készítette, de munkáját sokáig nem tekintette véglegesnek (DRASKOVICH János–PRÁGAI András, *Fejedelmeknek serkentő orai*a, az az *Marcos Aurelius csaszarnac eleteröl... három könyvec...* Bártfa, 1628., RMNY II. 1400. K1a-b. A továbbiakban: FSÓ.). V. Károlyhoz intézett előszavában azt írta, hogy „tizen egy esztendőtil fogva csak egy napot nem mulattam el, hogy ebben az munkában valamit nem írtam volna, avagy írásomban valami igazitást nem tettem volna. Esküvéssel mondom, hogy ez könyvnc irása is nagy munkában ál: holot bizonynal merem mondani, hogy én ezt az könyvet magam kezével is ötször, iro Deakom keze által háromszor irattam le.” FSÓ. D3b.

¹²⁴ UHLIG, i. m. (az előző fejezetben) 236–237. – Adatok a mű villámgyors nemzetközi sikeréről: ZOMBORI István, *Külföldi művek magyarországi fogadtatása* (A. Guevara magyar kiadásának kérdőjelei). In *Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században*. Szerk. ZOMBORI István. Szeged, 1988. 159–167., 165.

¹²⁵ Uo. 237–238.

za a széleskörű elterjedést.¹²⁶ Hozzátartozik ehhez, hogy Guevara könyve kitűnő retorikával megírt alkotás, amely a régi tekintélyekre támaszkodó mondanivalónak új minőséget adott, s alkalmas volt szépirodalmi igények kielégítésére is.¹²⁷ A *Relox* többféle szövegtípusból áll: Marcus Aurelius személyének és korának rajza, általában a görög–latin mitológiára és történelemre vonatkozó utalások a népvándorlás koráig, etikai-politikai fejtegetések. A Marcus Aurelusszal kapcsolatos részeket Guevara számos fiktív elemmel (levélszöveggel és beszéddel) egészítette ki. Így jött létre az önálló szövegrészekből építkező betétes-intarziás szerkesztésmód. Ez a manierizmusban népszerűvé vált retorikus próza még Draskovich János, de különösen Prágai András latin fordítás közbeiktatásával készült átültetésében is jól érvényesül.¹²⁸

Guevara népszerűsége szinte utópisztikus erkölcsi-etikai idealizmusával is magyarázható. Szemléletére jellemző, hogy arisztokratikus öntudat, udvari nevelés, humanista képzés és ferences aszkézis egyesült benne.¹²⁹ Marcus Aureliust, mint a békeességben és morálban követendő mintát állítja az olvasó (uralkodó) elé. Guevara elárulja, hogy azért esett éppen őrá a választása, mert „jóságos cselekedetei”, filozófus volta és spanyol származása egyaránt ezt indokolták.¹³⁰ Célja annak bemutatása, hogyan alakítható ki erkölcsös uralkodó alatt létrehozott egyetemes monarchia. Ebben az ideális birodalomban Guevara Plátón és Arisztotelésszel, Cicero és Seneca, szent Ágoston és szent Tamás követőjeként hangoztatja a politikának az erkölcs alá rendelését, akárcsak Erasmus.¹³¹ Ebben a felfogásban az igazságosság központi fogalommá válik. Az igazságosság egyszerre jelenti a törvények megtartását és a szociális biztonság megőrzését. Az igazságosság megtartására az uralkodó istenféltelme a garancia. Miként Krisztus az egyház feje, az uralkodó az államé. Krisztus példájában a békeszeretet különösen hangsúlyos. A békeszerető királynak meg kell elégednie az atyáitól örökölt területtal. Guevara a hódító háború minden formáját kategorikusan visszautasítja. Az egyesek által a „guevarai utópia csúcsa”-ként emlegetett dunai paraszt beszédével, a római tisztartók erőteljes kritikájával a prédikátor az Újvilág spanyol hódítóinak rém-

¹²⁶ Aegidius Albertinus német fordítása 1598 és 1645 között mintegy ötven kiadásban jelent meg Németországban; Norbert BAYRLE-SICK, *Gerechtigkeits als Grundlage des Friedens. Analyse zentraler politisch-moralischer Ideen in Antonio de Guevaras Fürstenspiegel. Nach der Übersetzung des Aegidius Albertinus*. In *Politische Tugendlehre und Regierungskunst*, i. m. (az 1. jegyzetben) 15. A fejedelmi tükrök németországi elterjedésének számadatait l. a bevezetésben (l.).

¹²⁷ „Mert hogy igazat mondgyac, azon igyekeztem, hogy az tudomány régi, de beszédemnek fonala új legyen.” (Guevara első előszava, FŐ. E2b.) – A szórakoztató igényt szolgálta az „ürügyes erotika” is, l. BÁN Imre, *„Fejedelmeknek serkentő órája”*. In Uő., *Eszmek és stílusok*. Bp., 1976. 142–143.; DRASKOVICH János, *Horologii principium, azaz az fejedelmek órájának második könyve*. Graz, 1610. A faksimile szövegét közléteszi KŐSZEGHY Péter, KOMLOVSZKI Tibor tanulmányával. Bp., MTA Irodalomtudományi Intézete, Akadémiai K., 1989. 18–20. (Bibliotheca Hungarica Antiqua XXIII.) (RMNY II., 994.) E részleteket főlős számban lehetne szaporítani, például a „narancs sárga színű” hajú Pompeia és Nero esete (FŐ. D3b–D4b), a vénemberek esete (uo. 807–811.) stb.

¹²⁸ Bán Imre, aki összevetette a spanyol, latin és magyar szövegeket, megállapította, hogy Prágai – igazi manieristaként – helyenként még hozzá is toldott a latinhoz: BÁN, i. m. (az előző jegyzetben) 147–150. A magyar fordítások: RMNY II., 994. (FŐ) és RMNY II., 1400. (FŐ).

¹²⁹ „Im Hofprediger Guevara vereinigten sich aristokratisches Bewußtsein, höfische Erziehung, humanistische Bildung und franzischkanische Askese.” KIESEL, i. m. (a 123. jegyzetben) 89.

¹³⁰ FŐ. H1a-b.

¹³¹ A *Relox* sok tekintetben rokon az *Institutio principis christianival*, ami természetesen nem véletlen, hiszen fejedelmi tükrét Erasmus a tizenhat éves Károlynak írta: ERASMUS, *A keresztény fejedelem neveltetése*. Ford. CSONKA Ferenc, utószó BARLAY Ö. Szabolcs. Bp., 1987. 143., 151. – A *Relox*ról alább következő néhány gondolat nagyrészt BAYRLE-SICK (a 126. jegyzetben idézett) tanulmányán alapszik.

tetteire utal.¹³² A háború csak abban az esetben igazságos, ha az állam saját területét, illetve megtámadott alattvalóit védi. Guevara – eszményei jegyében – saját korának kritikáját is megfogalmazta. A *Relox*ból nem hiányzik az udvarellenesség gondolata sem, bár e tekintetben sokkal fontosabb másik két műve, illetve magánleveleiben megfogalmazott állásfoglalása.¹³³ Guevara felfogásában az udvari (városi) életnek két alternatívája van: a vidéki és a kolostori élet.¹³⁴ A *Relox*ban megfogalmazott gondolatoknak sajátos hitelük van, ugyanis Guevarának 1521-től a császár mellett betöltött hivatala miatt alkalmá nyílt megismerni a német, olasz, francia és az angol uralkodói udvarokat. Tapasztalatainak jelentőségéről büszkén nyilatkozott, mondván, hogy amiről írt, nem könyvekből olvasta, hanem saját szemével látta s tapasztalta meg.¹³⁵ Így ennek a sajátos guevarai „tükör”-nek a népszerűségét csak fokozta a fejedelmi udvarok kíváncsisága.

Guevara akkor írta művét, amikor az európai tudományos világ még nem ismerte Marcus Aurelius *Elmélkedéseit*.¹³⁶ A főleg Sextus Chaeroneusból és Dio Cassiusból dolgozó szerző azonban mindjárt túllépett az antik hagyományokat újá-élesztő reneszánsz szemléleten s a filologizáló, tudós humanizmuson, amikor kiegészítéseivel az ókort V. Károly udvarának képére és hasonlatosságára támasztotta fel. Művében a keresztény középkor erkölcsstana ötvöződik a reneszánsz ember antikvitás iránti vonzódásával, s mindezt a manierizmusra utaló intarziás stílusban fogalmazta meg.

Guevara fejedelmi tükre viszonylag későn talált magyar tolmácsolóra, ám népszerűsége annál maradandóbb lett, még a 18. században is kiadták.¹³⁷ A *Relox* magyar fordítói – Draskovich János és Prágai András – Johann Wanckel gondos¹³⁸ latin átültetését használták. A szász fejedelemség megrendelésére dolgozó, spanyolból fordító német humanista figyelembe vette az olasz, német és francia nyelvű kiadásokat is. Méltatlankodva hagyta el azokat a részeket, melyeket az olasz kiadók az eredeti műhöz Machiavelliből hozzácsaptak.¹³⁹ Wanckel fordítása csak 1601-ben jelent meg

¹³² FSÓ. 672–694. (III. könyv, 3–5. rész); BAYRLE-SICK, *i. m.* (a 126. jegyzetben) 37. – A Rómába zarándokló, Homérosz és Cicero színvonalán szónokló panaszos inkább egy amerikai benszültött, s nem egy német paraszt képét mutatja: „Ez a paraszt ember kisdéd arczelatu vólt, néki nagy temerdek ajakai, mélyen bé eset szemei, fekete színü kéc ábrázattya, nagy gömbülyü pőfőteges orra, magos fülei, süvegetlen feje, borzas haja, fül diszno bőrből csinált bocsokort viselt, kecske szőrből csinált köntöse, tengeri kákából kötöt öve, megh eresztet sürü torzas borzas szakálla, fűrész szabasu agyaras ki dülyyet fogai szemére függő nagy szömöldökei, bé kapcsolatlan kebelü szörös mellye, mint az medvénc, és nagy görcsös botot hordozot kezében.” FSÓ. 673–674.

¹³³ Guevara udvarellenes művei: a *Menosprecio de corte y alabanza de aldea* (1539) a falusi élet alternatívájáról és a Castiglione *Il cortegiano*jára írt válasz: *Aviso de privados y doctrina de cortesanos* (1539). L. KIESEL, *i. m.* (a 123. jegyzetben) 92.; JANKOVICS József, *Udvarellenes tendenciák a 17. század eleji magyar költészetben*. In *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerk. R. VÁRKONYI Ágnes. Bp., 1987. 102.; KLANICZAY Gábor, *Udvari kultúra és a civilizáció folyamata*. Uo. 346. – Guevara egyébként tervezte a *Relox* IV. könyvének a megírását az udvari életről (FSÓ. K2b), ez azonban nem készült el. A FSÓ-nak a rossz udvariságot bíráló részei például: 171., 211., 277., 282., 284., 954.

¹³⁴ KIESEL, *i. m.* (a 123. jegyzetben) 104.

¹³⁵ Uo. 89. és UHLIG, *i. m.* (a 123. jegyzetben) 236.

¹³⁶ BÁN, *i. m.* (a 127. jegyzetben) 140.

¹³⁷ Csáky Imre 1742-ben a latin változatot adatta ki. Hazai hatásáról további adatok: BÁN, (a 127. jegyzetben) 155–156.; ZOMBORI, *i. m.* (a 124. jegyzetben) 1988. 162.; továbbá Szauder József utal Komlovszki Tibor: „Guevara XVIII. századi népszerűsége tette végül is fogékonyá a hazai olvasóközön-séget Faludi Ferenc rokon tematikájú könyveinek befogadására”; KOMLOVSZKI, *i. m.* (a 127. jegyzetben) 25.

¹³⁸ KIESEL, *i. m.* (a 123. jegyzetben) 91: „sorgfáltig”.

¹³⁹ Wanckel előszava az olvasóhoz: B2a, B4a. („Az pedig neveltség, hogy Machiavellusnak az Fejedelmeknek írot könyvéből ide ugyan sok dolog szállot.”)

először, de utána mindjárt 1606-ban, 1611-ben, 1615-ben, 1624-ben és 1632-ben.¹⁴⁰ A három részből álló eredeti második része (a családi életről) Draskovich János fordításában 1610-ben Grazban látott napvilágot.¹⁴¹ Az első (a fejedelmi erényekről) és a harmadik rész (az állam irányításáról) tolmácsolását Prágai András végezte el s jelentette meg a Draskovich-fordítással együtt 1628-ban Bártfán.¹⁴²

A hazai szakirodalom Kerecsényi Dezső figyelemfelhívó említése¹⁴³ után több szempontból is vizsgálta a magyar fordításokat. Herepei János Prágai életrajzáról és könyveiről közölt adatokat.¹⁴⁴ Bán Imre a magyar fordítás stílusát elemezte.¹⁴⁵ Komlovszki Tibor a mű eszmeiségéről írt, összefüggésben a Prágainak tulajdonított *Sebes agynak késő sisak* című versfüzérével, valamint a Draskovich-fordításról közölt átfogó tanulmányt.¹⁴⁶ Szőnyi György Endre Prágai ezoterikus műveltségére mutatott rá.¹⁴⁷ A korábbi szakirodalom eredményeit tekintve e helyen csupán azokra az eddig nem vizsgált kérdésekre térünk ki, melyek meghatározzák e fejedelmi tükör helyét és jellegét a magyar politikai gondolkodás történetében.

A Draskovich-fordításról – Komlovszki Tibor alapos elemzése után – csupán annyit érdemes megemlíteni, hogy éppen politikatörténeti szempontból nincs különös jelentősége a részfordítás kiadásának. Úgy látszik, maga a fordító tudatosan hagyta figyelmen kívül a fejedelmi tükör műfaj-adta lehetőségeit. A katolikus arisztokrata éppen a családi életről szóló második könyvet fordította le, s munkáját feleségének, Istvánffy Évának ajánlotta a következő szavakkal: „kiváltképpen az te kedvedért, és az én tehozzád való szeretetemért csak az második könyvecskét fordítam magyarul, amelyben ez könyvíró ember legfőképpen az szent házasságbeli embereknek tisztetek írja le... Mert tudom vala bizonynal, hogy te sokkal inkább szobtál gyönyörködni efféle jeles könyvek olvasásában, hogyszem mint valami hivolkodásokban.”¹⁴⁸ A királyi tanácsos Draskovich tehát Prágában töltött idejének szabad óráit azzal ütötte el, hogy ott Guevara művéből felesége okulására és gyönyörködtetésére lefordított egy részt. Ezzel a *Relox*-ban rejlő, korábban említett lehetőségek egyikét aknáztta ki.

A Draskovichétől eltérő érdeklődésű, műveltségi háttérrel rendelkező, református Prágai, a *Relox* addig még le nem fordított részeinek tolmácsolója egészen más célt tűzött maga elé, mert más érdekek szolgálatában állt. Egyébként is vaskos

¹⁴⁰ KOMLOVSZKI, *i. m.* (a 127. jegyzetben) 8. Komlovszki nem említi az 1624-es kiadást, amely azonban megvan a wolfenbütteli HAB-ban. Az 1632-es kiadás tehát a Wanckel-fordítás hatodik megjelenése volt.

¹⁴¹ Faksimile kiadása: KOMLOVSZKI, *i. m.* (a 127. jegyzetben).

¹⁴² Komlovszki nem állapíthatta meg, hogy Draskovich melyik latin kiadásából fordított (*i. m.* 8.), Prágai azonban bizonyára az 1611-es kiadásból, mivel műve elején közli Wanckel dedikációját, amely 1611. április 13-án kelt (FSO. A4a).

¹⁴³ KERECSENYI Dezső, *Fejedelmeknek órája*. In Uő., *válogatott írásai*. Vál., bev., sajtó alá rend. PALMAI Kálmán. Bp., 1979. 187–188. csak Draskovichot említette meg.

¹⁴⁴ HERPEI János, *Prágai András emlékei*. In *Adattár...*, *i. m.* (a 91. jegyzetben) 112–116.

¹⁴⁵ BÁN, *i. m.* (a 127. jegyzetben).

¹⁴⁶ KOMLOVSZKI Tibor, *Egy manierista „Theatrum Europaeum” és szerzője*. ItK 1966. 85–105. és Uő., *i. m.* (a 127. jegyzetben). – A *Sebes agynak késő sisak* szerzőségének kérdésében – másokhoz hasonlóan – engem is meggyőzött Komlovszki argumentációja. Csupán abban látok ellentmondást, hogy a versciklus – amely 1631–32-ben öltött végleges formát – I. Rákóczi György megbízására készült volna el: KOMLOVSZKI, *i. m.* (1966.), 98. Személyes ellentétek miatt ugyanis a fejedelem éppen 1631-ben tartotta fogságban feltehetőleg anyagi okok miatt távozni készülő prédikátorát. Egyébként az RMKT 17/8. jegyzetei között olvasható az eddigi legteljesebb Prágai-életrajz (453–456.).

¹⁴⁷ SZŐNYI György Endre, *Ideológia és stíluseszmény Prágai András prózájában*. In *Irodalom és ideológia*, *i. m.* (a 101. jegyzetben) 295–309.

¹⁴⁸ Az ajánlást Komlovszki átirásából közlöm: KOMLOVSZKI, *i. m.* (a 127. jegyzetben) 13.

fordítását külön könyvnyi, 132 oldalas bevezető szövegekkel látta el. Ezek azonban nem tekinthetők valamiféle fölösleges ballasztoknak vagy az olvasó elé emelt „kásahegy”-nek.¹⁴⁹ Ellenkezőleg! Különösen a Rákóczi Györgynek címzett *Epistola dedicatoria* és *Az keresztény olvasóhoz intézett bevezető* fontos Prágai céljának, szándékainak, s egyáltalán műveltsége jellegének megismeréséhez. Ezek az írások akár önálló műveknek is tekinthetők. Prágai, aki Szenci Molnár Albert köréhez tartozott s 1616. július 27-én Pataki Füsüssel együtt iratkozott be a heidelbergi egyetemre, hazatérve Rákóczi udvari papjaként töltött el több mint egy évtizedet.¹⁵⁰ A fejedelmi tükröt az a Rákóczi fordította le vele, aki a mű megjelenése (1628) után két évvel foglalta el az erdélyi fejedelmi széket. Ha a Rákóczi személyéhez köthető későbbi államelméleti irodalmat is tekintjük, azt mondhatjuk, hogy Bethlenhez hasonlóan ő is tudatosan törekedett saját személyének, udvarának, politikai célkitűzéseinek, egyáltalán egész szellemi „aurájának” megörökítésére és megörökíttetésére. Az ezt biztosító művek között az első a *Relax* lefordíttatása és megjelentetése volt. A már elkészült művet nagy becsben tartotta, saját maga foglalkozott terjesztésével, talán ennek is köszönhető, hogy viszonylag nagy példányszám (58) maradt meg belőle.¹⁵¹

Az *Epistola dedicatoria* és *Az keresztény olvasóhoz* címzett bevezető színvonalas irodalmi teljesítmény.¹⁵² Az ajánlás azzal a Pataki Füsüs-nél és Balassinál is megtalálható neoplatonikus gondolattal kezdődik, hogy az embert az univerzum kicsinyített másaként tekinti, azaz „ha ki lát, abban s- az által az egész világnak képét szemlélheti, és így az emberben, úgy mint az egész világot ki ábrázoló képben, az véghetetlen és láthatatlan Istent nézheti”.¹⁵³ E soroknál Prágai Hermész Triszmegisztosra hivatkozik, akinek „emléítése is unikumnak számít a kor magyar irodalmában”.¹⁵⁴ Az embert ugyanítt „*maximum miraculorum miraculum*”-nak¹⁵⁵ nevező Prágai hivatkozhatott volna akár Pico della Mirandola-ra, akár Robert Fludd-ra, aki éppen 1617-ben Oppenheimben jelentette meg *Utriusque Cosmi Historia* című, a hermetikus filozófiát összefoglaló művét.¹⁵⁶ Az ezoterikus-manierista gondolkodásmóddal függ össze Prágainak az az ötlete is, hogy a fejedelmet serkentő órát tizenhat drágakő díszíti, melyek fejedelmi erények szimbolizálói is. Ez a megoldás feltűnően hasonlít Pataki Füsüsére, azonban a drágakövek szimbolikája nem azonos. De nemcsak az egyes kövek által hordozott jelentés eltérő, hanem maga a jelképrendszer is, amennyiben Pataki Füsüs tizenkét ékköve – ahogy arról az előző fejezetben szóltunk – egyértelműen az *Apokalipszis*ra utal. Ezzel szemben

¹⁴⁹ Így látta már Szőnyi is (a 147. jegyzetben i. m. 295.) Nemeskürty Istvánnal ellentétben. Saját előszavain kívül itt közölte Prágai Guevara és Wanckel előszavait is.

¹⁵⁰ ZOVÁNYI, i. m. (az 51. jegyzetben) 486–487.

¹⁵¹ RMNY II., 1400.; BÁN, i. m. (a 127. jegyzetben) 154.

¹⁵² Nem véletlen, hogy mindkettő megjelent az RMKT 17/8. Prágai-jegyzeteiben. A két írást innen idézem.

¹⁵³ RMKT 17/8., 469. Pataki Füsüs-nél: KT. 105. és a tárgymutatóban: „Kicsiny világ az ember”. Balassinál: „Ő kis ábrázatban tündöklő, mennyei dicsőséges nagy szépség! („Engemet régolta sokféle kínokba...”; *Gyarmati Balassi Bálint énekei*. A szöveget és a dallamokat gondozta, jegyz. KÓSZEGHY Péter, SZABÓ Géza. Bp., 1986. 101.) Ehhez l. BÁN Imre, *Balassi Bálint platonizmusa*. In Uő., *Esznek és stílusok*. Bp., 1976. 133. – A 18. században e gondolat emlegetése már általánosnak mondható; szórakoztató szándékú művekben is megjelenik, például Bod Péter *Szent Hilárius*-ában: „Az ember, akit kis világnak is neveznek; mert amelyek a nagy világban vagynak, azoknak itt mind hasonlatosságok találhatik...”; BOD, i. m. (a 121. jegyzetben) 59.

¹⁵⁴ SZŐNYI, i. m. (a 147. jegyzetben) 302.

¹⁵⁵ RMKT 17/8., 470.

¹⁵⁶ SZŐNYI, i. m. (a 147. jegyzetben) 301–304. Uo. további párhuzamok.

Prágai megoldása inkább nevezhető manieristának.¹⁵⁷ Németországban mindketten érintkeztek a tízes évektől divatossá vált szellemi irányzatokkal. Rudolf halálát (1612) követően Pfalz lett az ezoterikus kísérletek egyik európai központja, s Oppenheimben sorra jelentek meg a kortárs és klasszikus hermetikus szerzők művei Paracelsustól Johann Andreae-ig. Prágai ezirányú érdeklődésének kézzelfogható dokumentuma az a néhány rózsakeresztes-hermetikus könyv, amely Prágai possessorji bejegyzésével maradt fenn.¹⁵⁸ Ajánlásának további részében Prágai nem mulasztja el megemlíteni – Bonfini nyomán – Mátyás királyt, aki „az Görög és Török nyelveken kívül, Európában minden nyelveken tudot beszélenni”,¹⁵⁹ továbbá hosszan értekezik a történetírás hasznáról.¹⁶⁰ Mitológiai példáinak értelmezéseit többször is Natalis Comesre hivatkozva adja, aki a későbbi évtizedekben is népszerű volt Magyarországon, katolikusoknál és protestánsoknál egyaránt.¹⁶¹

¹⁵⁷ Az ékkövek sorrendjét és szimbolikáját az alábbi táblázat tartalmazza (A hiányzó adatok az eredeti hiányosságát jelzik.)

<i>Királyoknak tiüköre</i>	<i>Fjedelmeek serkentő órája, Ajánlás</i>
JASPIUS: erősség – orrvérzés ellen	– méltóság
CHRYSOLITUS: szorgalom – hideglelés és szomjúság ellen	– igazmondás – nehezen szólás és légzés ellen
HYACINTUS: serénység – mennykő és döghalál ellen	– fősvénység ellen – álmatlanság ellen
TOPASIUS: okosság – vérkórság és ájulás ellen	
BERYLLUS: ártatlanság – májfájdalom ellen és könnyezésre	– eszesség – az ember szemeit világosítja
SAPHIR: mértékletesség – melankólia és skorpiómarás ellen	– szüzesség
CHRISOPRASUS: nyájasság	– elmének erőssége, szívnek bátorsága
SARDIUS: ékesen szóló eszesség, örömet indít, pecsétgyűrűbe való	
CHALCEDONIUS: hűség – elüzi a látomásokat	– vidám jóakarát – szomjúság ellen
SMARAGD: kegyelmesség – mérgezés ellen	
SARDONIX: méltóság – szemérmetettség szerez	– alázatosság – a szívnek felfuvalkodottságát enyhíti
AMETHISTUS: szerencse – részegség ellen és altató	– józanság – részegség ellen

A FŐ további (a KT.-ben nem szereplő) kövei: alectorius (hűség – testi erőt ad), thracias (ha vízzel öntözik, meggyullad), magnes (emberség – a vasat vonzza), chelonites (jó gazdaasszonyág köve), ethies (házasságbeli szeretet – koraszülés és mérgezés ellen), adamas (kegyelmesség köve), bufonites (isteni hálaadás köve).

¹⁵⁸ *Theologo-Philosophicus...collecta, Fratribusque a Cruce Rosea dictis...* (Oppenheim, 1617.); Philippe Duplessis MORNAY, *Mysterium Iniquitatis seu Historia Papatvs* (Salmur, 1612.); Kaspar PAUCER, *De praecipuis divinationum generibus in quo a prophetiis autoritate divina traditis et Physicis coniecturis* (Frankfurt, 1607.); I. SZÖNYI, *i. m.* (a 147. jegyzetben) 305. HEREFELI, *i. m.* (a 144. jegyzetben) 114–115. megemlít még egy Keckermann-művet, ez azonban az ortodox fel fogást követi.

¹⁵⁹ RMKT 17/8., 473.

¹⁶⁰ Uo. 476–477. Kecskeméti Gábor vette észre, hogy a történetírásról szóló néhány bekezdésnyi fejtegetést innen emelte át Gyárfás István 1717-ben befejezett kéziratos Aeneis-fordításának előszavába. A Gyárfás-mű Thimár Attila kiadásában és bevezetésével jelenik meg a *Historia Litteraria* sorozatban, 1995-ben.

¹⁶¹ Például egy 1670-ben másolt eperjesi eredetű kézirat (*Compendium poetiarum, seu succinta et methodica fabularum poetiarum ad ductum Natalis Conitis, Tractatio á d. Dn. P.P.P.M.P.M. proposita A. 1670.* – Seminar für Hungarologie, Humboldt Universität, Berlin. MS 95.), mely Natalis Comes alapján készült. (Berlinben őrzött kéziratára Tarnai Andor hívta föl a figyelmemet.) Natalis Comesre hivatkozott például Csáky István is; CSÁKY, *i. m.* (a 121. jegyzetben) 146.

Az *kereszttyen olvasonak* írt bevezetés funkciója a Guevara-mű „helyes” olvasatának elősegítése. Olyasféle ideológiai iránytű, amelyet a filozófia- és irodalomtörténet századaiban számtalanszor alkalmaztak már, s amely elő- vagy utószó formájában hivatott a gyanútlan olvasót a megtévedéstől megvédeni. Ez indokolt is lehetett mind a református Rákóczi, mind udvari papja szemszögéből nézve, hiszen Guevara mégiscsak egy Habsburg uralkodó papjaként írta meg művét. Luther fellépésének következményei még nem befolyásolták az 1520-as években befejezett *Relox* szemléletét, ám az azóta eltelt száz év ideológiai változásainak tükröződnie kellett, ha nem is a fordításon, de a mű utólagos értelmezésén. Nem a hitviták korában lennének, ha ezt nem tette volna meg Prágai. A sztoikus római császár személye Prágai számára is tolerálható volt, hiszen „noha Marcus Aurelius pogány ember volt, de soc jóságos cselekedeteivel az ő idejébéli Fejedelmec között tündöklöt...”¹⁶² Mégis szükségesnek tartja a „pogány bálványozás” és az „igaz vallás” közötti különbségtételt. Módszerének lényege, hogy megkísérli bizonyítani: a katolikus vallás „bálványozásaiban” egyenes örököse az antik mitológiának. Definíciószerűen elkülöníti a *religio* és a *superstitio* fogalmát,¹⁶³ majd következnek a vádak. A bálványimádás körébe sorolja a pápaságot, a szentek és ereklyék tiszteletét, az apácaságot, a szerzetességet, a purgatóriumot és a papi nőtlenséget. Ez utóbbival kapcsolatban említi meg a gyónást, s innen már a szatirikus hang sem hiányzik.¹⁶⁴ Vitába száll a tridenti zsinat végzéseivel és a jezuita Bellarminóval.¹⁶⁵ Párhuzamos táblázatba foglalja a mitológia isteneit és a keresztény szenteket, például Mars, Herkules, Bellona mellé Jakab apostol és szent György, Juno mellé szűz Mária, „Venus és Flora, kurváknac Isten aszszonya” mellé pedig Magdaléna kerül.¹⁶⁶ A mitológia és a katolikus vallás további párhuzamaival is az volt Prágai nyilvánvaló célja, hogy a *superstitiót*, a katolikusok bálványimádását bizonyítsa, mégpedig a katolikus-protestáns hitviták minduntalan visszatérő vitapontjait felidézve.¹⁶⁷ Ilyenformán Prágai *Az kereszttyen olvasonak* írt bevezetője önmagán, alkalomhoz kötődő műfaján túlmutatva protestáns vitáit. Újdonsága kortársainak hitvitáihoz képest sajátos logikájában rejlik: nem azt próbálja bebizonyítani, hogy a protestánsokkal szemben a katolikusok az újítók, hanem azt, hogy a pogány hagyomány folytatói, így a *superstitio* vétkeiben bűnösök és elmarasztalhatók. Wanckelnél hasonló értelmezésnek nyoma sincs. Guevara felfogásával pedig tökéletesen ellentétes Prágainak a mitológia és a katolicizmus között folytonosságot tételező törekvése. Guevara ugyanis számtalanszor szembeállította a pogány kultusz és a keresztény liturgia különbségeit.

¹⁶² RMKT 17/8., 487.

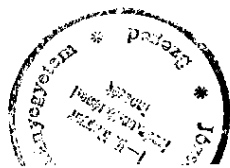
¹⁶³ „Az Deác szóban két ighe vagyon, *Religio es Superstitio*, mellyec egy mással ellenkezec. Az *Religio* semmi nem egyéb, hanem Isteni tiszteletnek hitben és jó cselekedetekben való gyakorlása, mellyel ember Istennek kötelezi magát. Az *Superstitio* Magyar nyelven hamis Isteni tiszteletet teszen.” RMKT 17/8., 488. (Kiemelések az eredetiben.) L. még uo. 492., 496.

¹⁶⁴ „Az fülbé sugo gyonásnac szine alat, mikor senki nem láttya jó az Aszszont meg illetni.” Uo. 494.

¹⁶⁵ Uo. 492., 493.

¹⁶⁶ Uo. 489–490. (Kiemelés az eredetiben.) A kéthasábos listában mintegy negyven név szerepel.

¹⁶⁷ Például a lutheránus Magyarai Istvánnál (*Az országokban való sok romlásoknak okairól*, Sárvár, 1602.) az összes Prágai által említett *superstitio*-típus előfordul: „szentek segítségül hívása” (9., 32., 40.); „papok házasság kívül való élése... az sügva való gyónás” (10.), „apácaság, barátszerzet... ereklyék... purgatórium” (32.), „mint Istent, úgy imádgják pápát” (39.) stb. A lapszámok a következő kiadásból valók: MAGYARI István, *Az országokban való sok romlásoknak okairól*. Sajtó alá rend. KATONA Tamás, utószó MARKAI László. Bp., 1979. (RMNY II., 890.)

Erőteljes distinkcióval és elutasítással írt a rómaiak vallásáról, akiknek szerinte kétszáznyolcvanezer istenük volt.¹⁶⁸ Marcus Aureliusról pedig kijelentette: „Nem is mondom penig, hogy ezt az jeles Fejedelmet az pogánságbéli rendtartásban, hanem az jóságos cselekedetekben szükség követni; nem kel azokat vallani, az mellyeket ő hit és vallot, hanem az mely jót cselekedöt, azt kel bé vennünc.”¹⁶⁹ Guevarához hasonlóan elutasító volt Draskovich véleménye is. Az „igaz hit”, melynek nevében elutasította a pogány kultuszt, a katolikus vallás.¹⁷⁰

Ez a fajta hitvitázó kedv nem elszigetelt jelenség Prágai életművében. Ismert, hogy 1618-ban készített egy latin nyelvű jezsuitaellenes iratot, s 1619-ben szintén jezsuitaellenes versei jelentek meg latinul és magyarul.¹⁷¹ A *Sebes agynak késő sisak* versciklusának *Religio* című darabja pedig „indulatos kesergés, az ellenreformáció gyors térhódításának kétségbeesett tudomásulvétele”.¹⁷² Prágai tehát olyan alkotóként áll előttünk, akinek életművében harmonikusan fér meg a késő reneszánsz ezoterikus-manierista szemlélet és a következetes református álláspont.

V. István király *Intelmei* és a *Fejedelmi parainesis* (I. Rákóczi György: *Fejedelmi parainesis*, 1637)

„... jó könyveket olvass, kiváltképpen az szent Bibliát”

(I. Rákóczi György)¹⁷³

Rákóczi György nemcsak bőkezű mecénása volt a könyvkiadásnak, de maga is készített egy rövid írást, melyet Szilágyi Sándor óta *Fejedelmi parainesis*-nek nevezünk. A fennmaradt adatok arra utalnak, hogy a szöveg két változatban készült el:

(1) magyar nyelvű változat György fia számára, melyet Szilágyi Sándor Rákóczi kéziratából adott ki,¹⁷⁴

(2) Rákóczi latin nyelvű útmutatása fiához, amely 1638-ban Gyulafehérvárott nyomtatásban megjelent.¹⁷⁵

¹⁶⁸ FSÓ. 25–26. A nagy szám Róma lakosainak, így a házi isteneknek a számából következnek.

¹⁶⁹ FSÓ. H1a.

¹⁷⁰ Draskovich így ír ajánlásában: „Ha mikor azert ezeknek auagy irasokba auagy beszedeekben lattyak, hogy lupiter Istenrül, Mars Istenrül, Diana Isten aszonyrül, es egyeb effele baluany Istenekrül emlekezet vagyön, megh gondollyak az kik é könyuet foghiak oluasnia, hogy ha szinten az emberi okossagtul talaltatot tudomanyokkal bölcsek voltakis, de mind azon altal az igaz hitnek világossagha nekül az igaz Istennek ismeretiben ighen vakok voltanak, es aztis eszkebe vegyek mindnyajan, hogy az igaz Istenben valo igaz hit, nem ez vilagi bölcsesegheg altal talaltatik, hanem az teremptő Isternek kegyelmébül az Iesus Christusnak erdeme altal adatik.” a3b.

¹⁷¹ RMKT 17/8., 9., 454., 460.

¹⁷² KOMLOVSZKI, i. m. (a 146. jegyzetben, 1966.) 92.

¹⁷³ Idézet a *Fejedelmi parainesis*-ből (röv.: FP); *Magyar gondolkodók, 17. század*. Szerk. TARNÓC Márton. Bp., 1979. 135. (Magyar Remekírók)

¹⁷⁴ SZILÁGYI Sándor, *Rajzok és tanulmányok*. I. Bp., 1875. 199–210. A kiadó szerint az eredeti kézirat a „vörösvári, gr. Erdődy-féle levéltárban” van. A FP szövegét Tarnóc Márton Szilágyi kiadásán alapuló közléséből idézem: *Magyar gondolkodók*, (az előző jegyzetben i. m.) 133–137.

¹⁷⁵ [I. RÁKÓCZI György], *Instructio Quam Illustrissimus... Georgius Rakoci... Tradidit... Georgio Rakoci, filio suo, natu majori, non longe post cum ille scholis valedixisset*. Alba Julia, 1638. (RMK II., 522.). Az OSZK-ban meglévő mikrofilm alapján idézem. Jelzete: FM2/905. (A továbbiakban: *Instructio*, 1638.)

Ezen kívül a *Fejedelmi parainesis*nek egy másik latin változata is elkészült, melyet a fejedelem Zsigmond fiának címzett.¹⁷⁶ Valamelyik latin szöveg magyar fordítása is megjelent nyomtatásban, amelyből azonban nem maradt fenn példány.¹⁷⁷ (A továbbiakban az ifjabb Rákóczi Györgynek írt változatot elemzem.)

A *Fejedelmi parainesis* létrejötté a Rákóczi-fiúk tanulmányaival kapcsolatos. Rákóczi 1637. október 24-én dátumozta instrukcióit,¹⁷⁸ amikor György fia a gyulafehérvári iskolát befejezte.¹⁷⁹ Az 1640-es kiadásokat az indokolta, hogy másik fia, Zsigmond is elhagyta az iskolát.¹⁸⁰

A fennmaradt változatok összevetése alapján arra lehet következtetni, hogy először a magyar változat készült el. A magyar és az 1638-as latin változat ugyanis szövegében azonos, szerkezetileg azonban különbözik egymástól. (A latin változat ezen felül még praefatiót is tartalmaz.) A szerkezeti módosítás lényege az, hogy a nyomtatott latin változatban az egyes bekezdések (tematikai egységek) sorrendje megváltozott, mégpedig úgy, hogy a tematikailag egymáshoz közel álló részek egymás mellé kerültek. A 11 számozott részre osztott latin változatok felépítése logikusabb, hierarchikusabb. Az alább következő táblázat tájékoztat a szerkezeti módosításokról (a tematikai megjelölések tőlem származnak).

<i>Magyar változat</i> (Rákóczi kiadott kézírata alapján)	<i>Latin változat</i> (RMK III. 522.)
(Praefatio hiányzik)	Praefatio
Bevezetés	Bevezetés
1. Istenfélelem	1. Istenfélelem
2. Az ősök (szülők) tisztelete	2. Istentisztelet, templom
3. Az uralkodói erények	3. A Biblia olvasása
4. Megfontoltság, tanácskérés	4. Egyházi rendek megbecsülése
5. Barátság	5. Az ősök (szülők) tisztelete
6. Állhatatos beszéd	6. Az uralkodói erények
7. A Biblia olvasása	7. Megfontoltság, tanácskérés
8. Istentisztelet, templom	8. Barátság
9. Viszony a szolgákhoz	9. Állhatatos beszéd
10. Egyházi rendek megbecsülése	10. Viszony a szolgákhoz
11. Befejezés: a hírnév fontossága	11. Befejezés: a hírnév fontossága

A rövid (címlappal együtt is csak 12 oldalas, negyedretű), alaposan átszerkesztett latin szövegben előre és egy csoportba kerültek a vallás dolgaira tartozó be-

¹⁷⁶ [I. RAKÓCZI György], *Instructio Quam Celsissimus Georgius Rakoci... Tradidit... Sigismundo Rakoci, filio suo natu minori, non longe post cum ille scholis valedixisset*. Alba Julia, 1640. (RMK II., 554.) Az OSZK példányáról készült mikrofilm alapján hivatkozom rá. Jelzete: FM2/884. (A továbbiakban: *Instructio*, 1640.) É változat nem azonos az előző jegyzetben említettel. 11 helyett csak 9 számozott részt tartalmaz, közvetlenebb hangú, a haza és a szülők iránti szeretet kötelességét jobban hangsúlyozza.

¹⁷⁷ RMK I., 702.: „Rákóczi Györgynek, a maga fiához való oktató intése. Ford. Kis Imre. Gy. Fejérvár. 1640. 4r” Szabó Károly Sándor Istvánra hivatkozva közli, hogy ez a nyomtatvány Kis Imre fordítása lenne. Róla nincsenek adataim. A katolikus Kis Imre 1631-ben született; ZOVÁNYI, *i. m.* (az 51. jegyzetben) 314.

¹⁷⁸ *Magyar gondolkodók*, (a 173. jegyzetben *i. m.*) 137.; *Instructio*, 1638. 11.

¹⁷⁹ Szilágyi Sándor Bisterfeldre hivatkozva írja, hogy „1637. aug. 15-én mind két Rákóczi-fiúval nyilvános vizsga tartott, két hó múlva pedig okt. 15-én az idősb fiú, György kilépett onnan, 's a katonai szolgálat terhére felvette”. SZILÁGYI, *i. m.* (a 174. jegyzetben) 204.

¹⁸⁰ *Instructio*, 1640., címlap.

kezdések. További különbség, hogy a latin változat két oldalas előszóval (praefatio) jelent meg. Ebben Rákóczi utalt a műfaji előzményekre (bibliai helyek, Xenophon, V. Károly, angliai Jakab),¹⁸¹ s ezzel világosan kijelölte művének irodalomtörténeti helyét. A fia számára elősorolt vallási-morális utasítások természetesen csak utalásokat jelentenek az általa is említett s bizonyára ismert – az övénél terjedelmesebb – művekhez képest. A praefatio három bibliai citátumán („Gen. 28.” – Ízsák, „Tob. 4.” – Tóbiás, „Prover. 31.” – Salamon anyja) és a mottóval választott idézetten kívül („Plato Lib. 7. de Republica”) más hivatkozást írása nem tartalmaz. Így hát Rákóczi nem hozott létre (bizonyára nem is volt ilyen szándéka) kidolgozott fejedelmi tükröt, csupán vázlatot, erkölcskatalogust adott.

A *Fejedelmi parainesis* tömörségével, rövidségével, általános megfogalmazásával, az uralkodó atya fia iránti közvetlenségével támpontot jelent a mű irodalmi előzményének felkutatásához. Feltűnő, hogy Rákóczi írásában fia nevének kívül más név nem szerepel, gondolatai általános erkölcsi igazságokat és igényeket fogalmaznak meg, vallásszemléletére a reformáció előtti egységes és archaikus vallási állapot, s nem a hitvitázó szándék a jellemző. Csupán egyetlen mondata mögött sejtethető a 17. század közepének erdélyi jelene: „hazádnak, nemzetednek közönséges szolgálatjára, szabadságinak s kiváltképpen az Isten tisztességének oltalmazására mindenkor kész és bátor légy”.¹⁸² Szó szerinti átvétel ugyan nem található István király *Intelmei* és Rákóczi *Fejedelmi parainesis*e között, ám figyelemre méltó, hogy az *Intelmek* tartalmilag csupán egyetlen jelentős ponton különbözik Rákóczi írásától: a vendégek befogadásának és gyámolításának gondolata – magától értetődően – hiányzik az erdélyi fejedelem instrukcióiból.¹⁸³ Ha a két írás között azonos szövegrészlet nincs is, a műfaji és tematikai rokonságon túl hasonló szövegrészeket lehet találni.¹⁸⁴ További párhuzamosságot keresve utalni

¹⁸¹ *Instructio*, 1638. a2.

¹⁸² *Magyar gondolkodók*, (a 173. jegyzetben i. m.) 134. „In gentis tuae et patriae commodum, ejusque libertatem tuendam, divini praesertim, cultus et honoris defensionem, infracti animi constantia esto expeditus.”, *Instructio*, 1638. 9.

¹⁸³ Az *Intelmek* fejezetekre osztása (Kurcz Ágnes fordítása alapján): 1. a katolikus hit megőrzéséről, 2. az egyházi rend becsben tartásáról, 3. a főpapoknak kijáró tiszteletéről, 4. a főemberek és vitézek tiszteletéről, 5. az igaz ítélet és a türelem gyakorlásáról, 6. a vendégek befogadásáról és gyámolításáról, 7. a tanács súlyáról, 8. a fiak kövessék az elődöket, 9. az imádság megtartásáról, 10. a kegyelmességről és irgalmasságról, valamint a többi erényről. *Árpád-kori legendák és intelmek*. Vál., bev., jegyz., szöveggond. ÉRSZEGI Géza. Bp., 1983. 55.

¹⁸⁴ Példaként az elődök követéséről szóló részt idézem négy változatban.

1) *Rákóczi magyar nyelvű szövege*: „Az mi becsületünket, atyai és anyai méltóságunkat, igen-igen szemed előtt viseljed, azt szántsándékkal, vakmerőségből meg ne igyekezzed bántani, szomorítani, akárhol légy, járj vagy leszesz, úgy tartsad, mintha minden cselekedetedre reá néznénk és látnánk, s fiúi félelemmel is félj tőlünk; ezzel fogsz megfelelni az Isten parancsolatjának is.” *Magyar gondolkodók*, (a 173. jegyzetben i. m.) 134.

2) *Rákóczi latin nyelvű szövege*: „Nostram existimationem, paterni maternique juris dignitatem, summo studio tecum reputa; eam ultro, et confidentia temeraria cave laedas, et in gravem maerorem conjicias. Ubicumque tandem locorum fueris, ita tibi persvades velim, quasi omnia facta, gestusque tuos cerneremus praesente, atque timore filiali semper nos extimescendos putes; hac ratione divino quoque praecepto obsequium praestiturus.” *Instructio*, 1638. 8–9.

3) Az *Intelmek* latin szövegrészlete: „Regale ornamentum scio esse maximum antecessores sequi reges et honestos imitari parentes. Qui enim antecessorum decreta spernit patrum, nec divinas procurat leges. Patres enim idcirco sunt patres, ut nutriant filios, ideoque filii sunt, ut obediunt parentibus. Qui patri suo resistit, inimicus Dei consistit, omnes enim inobedientes Deo sunt resistentes.” *Szenelvények a magyar történelem kütfőiből*. Összeáll., kiad. EPERJESSY Kálmán, JUHÁSZ László. Bp., 1935. 6.

4) Ez a részlet Kurcz Ágnes fordításában: „A legnagyobb királyi ékesség, az én tudásom szerint, a királyelődök után járni, a szülőket utánozni. Aki ugyanis megveti, amit megszabtak atyai elődei, az

kell a szerkezeti hasonlóságra is. Az *Intelmek* „egy előbeszédre és tíz fejezetre tagolódik, részint a tíz égi kar, részint a bibliai tízparancsolat mintájára”.¹⁸⁵ Ehhez képest a *Fejedelmi parainesis* ugyan tizenegy részből áll (a számok a latin nyomtatványok margóin szerepelnek), ám az utolsó, tizenegyedik részt, mint összegző-lezáró egységet a megelőző tíz fejezethez mérten más szerkezeti minőségnek, pusztán retorikai lezárásnak tekinthetjük. E lezárásban a fejedelem néven nevezi fiát: „Felette szemed előtt viseljéd s meg gondoljad jó fiam, Rákóczi György, s ezt szüntelen elmédben forgassad...”¹⁸⁶ Stílusosan ezzel válik keretes szerkezetűvé az írás, hiszen a teljes névvel való megszólítás a bevezető rész első mondatában is szerepelt már. (Egyébként a közvetlen hangnemet eláruló, „Te pedig fiam” típusú megszólítások ismét közös jellemzői mindkét írásnak.)

Rákóczi mindenképpen ismerhette az Istvánnak tulajdonított *Intelmeket*. A *De institutione morum* először a 15. századi *Thuróczi-kódex*ben bukkan fel kéziratos formában, majd István két törvénykönyvével, azok bevezetéseként adták ki.¹⁸⁷

Rákóczi nemcsak bőkezű mecénás volt, de tudatosan törekedett az uralkodói nimbusz kialakítására – még jóval fejedelemsége előtt.¹⁸⁸ Jelentős műveket adatott ki: Salánki György tolmácsolásában Erasmust, Prágaiében Guevarát, és támogatta Szenci Molnár Albert fordításában Kálmán *Institutio*jának megjelenését is.¹⁸⁹ Lipsius *Politicája* iránti érdeklődését mutatja Laskai Jánossal való közvetett és Vetéssi Istvánnal való közvetlen kapcsolata. Talán nem a kedv, hanem a körülmények akadályozták meg abban, hogy egy kidolgozott fejedelmi tükör szülessen az erdélyi fejedelem tollából.

---

isteni törvényekre sem ügyel. Mert az atyák azért atyák, hogy fiaikat gyamolítsák, a fiak pedig azért fiak, hogy szüleiknek szót fogadjanak. Aki atyjával szemben áll, Isten ellenségének áll. Mert minden engedetlen Istennel áll szemben.” *Árpád-kori legendák...*, (a 183. jegyzetben i. m.) 60.

A fenti idézetek tartalmi vonatkozásaira éppen csak utalunk. Rákóczi inkább a családi hagyományok követésére, az *Intelmek* írója viszont a „királyelődök” utánzására is buzdít. (Még inkább a 8. fejezet további részében.) Az *Intelmek* e fejezetben megfogalmazott kívánalmának többféle interpretációs lehetősége van: „az ősök utánzása antik erény; az elődök utánzása azt is jelenti, hogy az elődöket abban is utánozzuk, hogy ők is utánoztak” (*Árpád-kori legendák...*, 204.); „Amit István célul tűzött ki, azt bizvást nevezhetjük a római birodalom magyarországi utánzásának, *imitatio imperii Hungaricanak*” (GERICS József, *A korai államelmélet érvényesülése István korában*. In *Szent István és kora*. Szerk. GLATZ Ferenc, KARDOS József. Bp., 1988. 90.); a középkori keresztény kozmológia „az ‘elődöket’ Izraelben és a későantik Rómában ismerte fel, s amely az *Intelmek* gondolati szerkezetének is legtágabb kerete.” (SZÜCS Jenő, *Szent István Intelmei: az első magyar államelméleti mű*. In *uo*. 36.).

¹⁸⁵ Szűcs, i. m. 40.; *Árpád-kori legendák...*, (a 183. jegyzetben i. m.) 61.

¹⁸⁶ *Magyar gondolkodók...*, (a 173. jegyzetben i. m.) 136.

¹⁸⁷ BÉKEFI Remig, *Szent István Intelmei*. Századok, 1901. 922.; HORVÁTH János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. Bp., 1931. 23–24.; GYÖRFY György, *István király és műve*. Bp., 1977. 369–373.; SZÜCS, i. m. (a 184. jegyzetben) 46.; RMNY I., 549.

¹⁸⁸ Nagy László szerint a Rákóczi fejedelemsége előtt két évvel megjelentetett Guevara-fordítás az uralmi aspiráció kifejezésének tekinthető: Nagy László, *A „bibliai órálló” fejedelem*. I. *Rákóczi György a magyar históriában*. Bp., 1984. 118.

¹⁸⁹ RMNY II., 1038. (Szenci Molnár). Az *Institutio*-fordításhoz l. még: RMKT 17/6., 499. – RMNY II., 1393. (Salánki); RMNY II., 1400. (Prágai). – Rákóczi művelődéstörténeti szerepéhez: HERPEI János, *I. Rákóczi György és művelődési törekvései*. In *Adattár...*, i. m. (a 91. jegyzetben) 503–584.; TARNÓC Márton, *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában*. Bp., 1978.

VI. A politikai elmélet és az ország szuverenitása (Zrínyi Miklós: *Mátyás király életéről való elmélkedések, 1656–1657*)

„Lényegében Machiavelli etikája ez...”
(Klaniczay Tibor)¹⁹⁰

A politikai gondolkodó Zrínyi (1620–1664) jelentőségét a hazai politikai elmélet megújításában, egy újszerű politikai orientáció elméleti igényű megfogalmazásában látom. Igazolja ezt az újabb Zrínyi-kutatás, irodalomtörténészek és történészek számos idevágó munkája, a szövegkiadásoktól kezdve az elemző tanulmányokon át Zrínyi könyvtárának alapos feltárásáig. A Zrínyi-életmű témánkhoz kapcsolódó részei tehát terjedelmileg is hangsúlyosan kellene, hogy helyet kapjanak egy, a 17. század fejedelmi tükréit mégoly vázlatosan feldolgozó tanulmányban is. Ugyanakkor fölöslegesnek látszik a szakirodalom e helyen való aprólékos kivonatolása. Zrínyi politikai gondolkodásának jellemzéséhez – a *Vitéz hadnagyra* való tekintettel – a *Mátyás-elmélkedéseket* állítjuk figyelmünk középpontjába, annál is inkább, mivel a magyarországi fejedelmi tükrök műfajának elemzése e nélkül nem lenne teljes, s Zrínyinek elsősorban e munkájában mutathatók ki azok az eszmék, melyek kijelölik sajátos helyét a 17. századi magyarországi politikai gondolkodás történetében. E sajátosságok az alábbiakban foglalhatók össze: a megelőző hazai politikai eszmetörténeti iránytól való eltérés, az itáliai és francia orientáció, a vallási és a politikai szféra szétválasztása, valamint a nemzeti abszolutizmus koncepciója.

Klaniczay Tibor, aki részletesen foglalkozott Zrínyi politikai eszméivel, utalt arra, hogy Zrínyi felfogása mind a hazai, mind az ezek által képviselt külföldi politikai elméletektől különbözik. Semmi nyoma, hogy könyvtárában a korábbi magyar fejedelmi tükrök megletek volna, s a lefordított szerzők eredeti művei közül is csak Lipsius *Politiciája* található meg könyvtárjegyzékében.¹⁹¹ Erről viszont elismerő véleménye volt és fel is használta, ami rávilágít a többféle Lipsius-recept egyik lehetséges útjára.¹⁹² Kétségtelen, hogy a 17. század első felében Magyarországon lefordított és önállóan kompilált fejedelmi tükrök mind szemléletmód, mind műfaj tekintetében eltérnek a *Mátyás-elmélkedésektől*. A szemléleti különbség abban áll, hogy e korábbi fejedelmi tükrök – mint abszolutizmus-elméletek – az

¹⁹⁰ KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós*. Bp., 1964. 571.

¹⁹¹ Uo. 557–558: „Semmi adatunk sincs arra, hogy Zrínyi olvasta volna a XVII. század első felében magyarra lefordított fejedelmi tükrök bármelyikét is, míg Matthieu könyve megvolt könyvtárában. E művek egyébként is a Zrínyitől sok tekintetben idegen szemléletet tükröznek.” – KLANICZAY Tibor, *Zrínyi helye a XVII. század politikai eszméinek világában*. In *Uő., Pallas magyar ivadéka*. Bp., 1985. 200: „Erasmus, Morus, Modrevius, Bodin, Paruta, Lipsius, Mariana, Suarez, Althusius, Grotius stb. a politika alapvető kérdéseiben a Machiavelliétől nagyon is eltérő álláspontot képviselt. Zrínyi könyvtárában közülük csupán Bodin, Paruta és Lipsius szerepelt...”. E tanulmány csaknem azonos szöveggel megjelent: KLANICZAY Tibor, *Korszerű politikai gondolkodás és nemzetközi látókör Zrínyi műveiben*. In *Irodalom és ideológia...*, i. m. (a 101. jegyzetben) 337–400. – Lipsius Zrínyi könyvtárában: *A Bibliotheca Zriniana...*, i. m. (a 108. jegyzetben) 217. – Nem győzött meg a *Magyarország történetében* (a 75. jegyzetben i. m.) olvasható kijelentés, mely szerint Zrínyi „hazai szellemi elődei közül mégis talán Oláh Miklós, Kovacsóczy Farkas és az erdélyi abszolutizmus teoretikusai tűnnek leginkább fontosnak”; 1061.

¹⁹² A *Mátyás-elmélkedésekben* (a továbbiakban: ME.) Zrínyi a *Politiciát* „aranyas könyvecské”-nek nevezi: *Zrínyi Miklós prózai művei. Zrínyi Könyvtár I. Főszerk. KLANICZAY Tibor, szerk. KOVÁCS Sándor Iván*. Bp., 1985. 197. Lipsius művének felhasználási módjáról, idézetsoportok átvételéről: uo. 50., 85–87., 368., 372., 397., 399.

abszolút uralkodói hatalmat valamilyen módon (teológiai, morális vagy jogi szempontból) korlátozzák, s nem az államérek megvalósítása lesz az abszolút uralkodó elsőrendű feladata.¹⁹³ Műfajilag a *Mátyás-elmélkedések* életrajz-típusú fejedelmi tükör,¹⁹⁴ s a magyar vonatkozásokat tekintve ilyen csak egy született az 1656–57-et megelőző időkben: Lamormain *Ferdinandi II. Romanorum Imperatoris Virtutes* című műve, amelyet a szerző III. Ferdinándnak ajánlott.¹⁹⁵ E fejedelmi tükör azonban csak formális szempontból állítható párhuzamba a *Mátyás-elmélkedésekkel*, hiszen Zrínyiével pontosan ellentétes politikai felfogás kifejezője. Amennyire eltér a *Mátyás-elmélkedések* felfogása az öt megelőző hazai fejedelmi tükrökétől, olyannyira rokonítható a kortárs vagy nem sokkal korábbi francia abszolutizmus teoretikusainak munkáival. Amint Klaniczay Tibor kimutatta, ez nem csupán szemléletbeli hasonlóság, hanem genetikum összefüggésrendszer. Klaniczay szerint Zrínyi franciatudásának nincsen nyoma,¹⁹⁶ a francia elméletírók munkáit olasz fordításban Velencéből szerezte be, s „a velencei szellemi életben is egy franciabarát kör tevékenységét tüntette ki érdeklődésével”.¹⁹⁷ E könyveket Zrínyi alaposan tanulmányozta, bejegyzéseivel látta el, s a kompiláció és az imitáció elvei szerint munkáiban – helyenként szó szerint – kölcsönzött belőlük. Így a *Vitéz hadnagy* III. részének, a *Centuriáknak* a fő forrása Guicciardini, Lottini és Sansovini, az *Aphorismáké* Alamos de Barrientos Tacitus-kiadása, a *Discursusoké* pedig Jean de Silhon egyik műve volt. Klaniczay Silhon szövegszerű hatását a *Mátyás-elmélkedésekben* is kimutatta.¹⁹⁸ A Zrínyi-könyvtárban további Silhon-, Béthune- és Rohan-művek is megvoltak.¹⁹⁹ A politikai írók felhasználása mellett Klaniczay dokumentálta öt francia (vagy francia szolgálatban álló) történetíró hatását is, akik között ott van a *Mátyás-elmélkedések* közvetlen műfaji mintája is: Pierre Matthieu

¹⁹³ KLANICZAY, i. m. (a 191. jegyzetben: *Zrínyi helye...*) 201. Az előzményekről szólva fontos megemlíteni, hogy Kulcsár Péter kimutatta a tizennégy éves Zrínyi Szent László-beszéde és a *Mátyás-elmélkedések* közötti tartalmi párhuzamokat. Az árnyalt elemzés az eltérésekre is kitér; Gróf Zrínyi Miklós, *Mátyás király életéről való elmélkedések*. Sajtó alá rend., magyarázatok, utószó KOVÁCS Sándor Iván, KULCSÁR Péter, szerk. és tervezte SZÁNTÓ Tibor. Bp., A Magyar Bibliofil Társaság kiadása, 1993. 45–64.

¹⁹⁴ KLANICZAY, i. m. (a 190. jegyzetben) 556. – Megyery Zsigmond szavaiban ott van a *tükör* metafora is: „Az Mátyás királyról való história oly hasznos s szükséges, az mint az mindennapi eledel a mi meglankadt magyarjaink ébretésére; látván annak tükréből, mi volt a jó magyar, ne szégyelje senki magyarnak mondani magát, és nevéen nevezni, és azt imitálni”. Uo. 595.

¹⁹⁵ Lamormain fejedelmi tükréről l. alább e fejezetben. Mint életrajz típusú fejedelmi tükör csak igen távoli rokona a ME-nek Guevara Marcus Aurelius életrajza. Közlelbi rokonságot mutatnak a Bethlen Gábor környezetében létrejött iratok, elsősorban Keserői Dajka János, Bojti Veres Gáspár és Redmeczi T. János művei. Ezek valójában nem fejedelmi tükrök, hanem történeti-kronikás igénnyel megírt propagandairatok. Milotai Nyilas Istvánnak a XX. zsolárt magyarázó prédikációgyűjteménye Makkai László szerint királytükör (*Magyarország története*, a 75. jegyzetben i. m. 1543.), az RMNY szerkesztői szerint prédikációgyűjtemény (RMNY II., 1216. és a *Tárgymutató*-ban: 844. (Kiadások: KESERŐI DAJKA János, Bethlen Gábor nemzetsége, jelleme, tettei, ford. NOVÁK József, in Bethlen Gábor kronikásai, a 64. jegyzetben i. m. 11–18.; BOJTI VERES Gáspár, *A nagy Bethlen Gábor viselt dolgairól*, ford. BIRÓ Sámuel, HACKEL Anna, NOVÁK József. In Bethlen Gábor emlékezete. Vál., szerk., bev. MAKKAJ László. Bp., 1980. 25–66.; REDMECZI T. János, *Az felséges Bethlen Gábornak ötrennbéli Isten anyaszentegyházával cselekedett jótéteményéről*, uo. 263–278.; MILOTAI NYILAS István, *Sz. Davidnak huzadik soltaranak rövid praedicationiok szerint való magyarázattya*. Kassa, 1620. (RMNY II., 1216.)

¹⁹⁶ KLANICZAY, i. m. (a 191. jegyzetben: *Zrínyi helye...*) 183.

¹⁹⁷ Uo. 184.

¹⁹⁸ Uo. 154–162., 169–172.

¹⁹⁹ Uo. 174–176.; *A Bibliotheca Zriniana...* (a 108. jegyzetben i. m.) 211., 218., 220., 238.

XI. Lajosról szóló könyve.²⁰⁰ Az említett francia politikai- és történetírók az abszolutizmus teoretikusai voltak, mégpedig Machiavelli-re abban a tekintetben visszavezethető módon, hogy a politika autonómiájának elfogadását hangsúlyozták.²⁰¹ E szerzők Machiavellihez való közvetlen viszonya azonban gyakran ellentmondásos, előfordul, hogy nevét negatív példaként említik, mint Silhon,²⁰² vagy egyszerűen elhallgatják. Jellemzőnek kell tartanunk azt is, hogy Machiavellit a protestánsok és a jezsuiták egyaránt bírálták, s hogy a hugenotta Innocent Gentillet névtelenül jelentette meg 1576-ban Machiavelli-ellenes könyvét.²⁰³ Már az is figyelemre méltó, hogy maga Zrínyi sehol nem cáfolja, nem ítéli el.²⁰⁴ A hazai forrásokra szintén az elhallgatás, vagy a csupán távoli utalás („machiavellisták”, „machiavellisatio”) alapján való elmarasztalás a jellemző. Így nyer jelentőséget Lipsius Machiavelli-dicsérete,²⁰⁵ vagy az ifj. Telesi Mihály által fordított J. A. Weber fejedelmi tükrének azon részlete, amelyben – mint elutasítandó elméletet – 25 pontban jellemzi a hibás „Interesse”-ről szóló tanokat.²⁰⁶

Zrínyinek a *Mátyás-elmékedésekben* kifejezett felfogását leginkább a vallással és a katolikus egyház szerepével kapcsolatos állásfoglalása teszi sajátossá. Ennek lényege az „Istentől rendeltetett” papság és „ez világ politicus administratio”-jának különválasztása, valamint a vallásháborúk elutasítása.²⁰⁷ Ami pedig a fejedelmi erényeket illeti, III. Frigyes császár Bonfini szerint Mátyásénál buzgóbb vallási életet Zrínyi éppen nem helyesli.²⁰⁸ E tekintetben pontosan az ellenkezőjét hangsúlyozza, mint Lamormain említett fejedelmi tükre, amely az uralkodónak a vallásra tartozó dolgait minden egyébénél előbbre helyezte.²⁰⁹ Jellemző Zrínyinek

²⁰⁰ KLANICZAY, i. m. (a 191. jegyzetben) 85., 178–180.; *A Bibliotheca Zriniana...*, i. m. (a 108. jegyzetben) 212–213. A további négy történetíró: Blaise Monluc, Enrico Caterina Davila, Barthélemy de Gramond és Vittorio Siri.

²⁰¹ KLANICZAY, i. m. (a 191. jegyzetben: *Zrínyi helye...*) 201.

²⁰² Uo. 205.

²⁰³ Uo. 203. Latin fordításban megvolt Zrínyinek, *A Bibliotheca Zriniana...*, i. m. (a 108. jegyzetben) 197. Talán rá utal Pataki Füsüs János: *KT. 177.*, 324.

²⁰⁴ KLANICZAY, i. m. (a 191. jegyzetben: *Zrínyi helye...*) 206. Zrínyi könyvtárában megvoltak Machiavelli művei, azonban a tőle való „közvetlen szövegátvétel csupán néhány esetben mutatható ki”, többnyire az említett francia szerzőkön keresztül jutottak be írásaiba a firenzei politikus gondolatai; *A Bibliotheca Zriniana...*, (a 108. jegyzetben i. m.) 196–197.

²⁰⁵ Gerhard OESTREICH, *Antiker Geist und moderner Staat bei Justus Lipsius (1547–1606). Der Neostoizismus als politische Bewegung.* Hrsg. von Nicolette MOUT. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht Verl. 1989. 165.

²⁰⁶ Bővebben I. a VIII. fejezetben.

²⁰⁷ KLANICZAY, i. m. (a 190. jegyzetben) 577–581.

²⁰⁸ „De bizony az én ítéletem szerint aval nem kevélykedhetik császár király felett, mert az untalan való szentegyházakról szentegyházakra való járás, misehallás, gyónás, processiókkal való kerülés, spítalok látogatása, untalan papokkal való s barátokkal társaság, emberek társaságátul való megvonás és Szt. Atyák könyve olvasása, meg kell vallani, hogy nem nézhetjük másképen, hanem a hitatosságunk; de azt is nem tagadhatni ugyan, hogy ezek az a hitatosságok inkább illenek alacsonyabb rendű embereknek, hogysen királyoknak és nagy állapotu uraknak.” *Zrínyi Miklós prózai művei...*, i. m. (a 192. jegyzetben) 194.

²⁰⁹ A kétféle felfogás különbségére rámutatott: BENDA Kálmán, *Bethlen Gábor, a nagy fejedelem.* Népszabadság, 1980. október 8. 6. – Lamormain művét II. Ferdinánd halálát (1637. február 15.) követően írta. Fejedelmi tükre egyszerre jelent búcsúvételt az elhunyt uralkodótól, s példaadást az őt követő III. Ferdinánd számára. A műnek kb. egyharmada, a 30 fejezetből az első 9 (azaz kb. 300 oldalból kb. az első 100) foglalkozik a vallás kérdéseivel, majd az elődök tisztelete és egyéb erények leírása következik (közben a XXV. fejezet: „Amor ac beneficia in clerum, ac Religiosas Familias”, 230–247.). Lamormain írása magyar vonatkozásokat is tartalmaz, idéz például egy Bethlen Gábornak tulajdonított véleményt („difficile aequale plenum opus esse, pugnare contra Ferdinandum, quem nec adversa

a várnai csatával és annak előzményeivel kapcsolatos álláspontja is. Ez a történelmi esemény a szerződések jogi-etikai vonatkozásainak nemzetközi példájává vált, s az általunk áttekintett művekben több helyen előfordul. Zrínyi a protestánsok és az államrezon-irodalom felfogását vallja, mikor elmarasztalja a katolikus egyházat a törökkel kötött békeszerződés egyoldalú felmondása miatt. (Pázmány még a szerződés felmondásának jogossága mellett érvelt.)²¹⁰ A katolikus Zrínyi a vallás kérdésében minden ponton szemben áll a hivatalos egyházi véleménnyel, azonban ez nem jelenti azt, hogy ne lenne „öntudatos katolikus”.²¹¹ Inkább arról van szó, hogy – a szintén katolikus francia elméletnek megfelelően – felfogásában már elválik a vallás, a politika és a morál. A morális erények már nem a vallásra hivatkozva támogatják az uralkodó politikai tetteit. Zrínyi eszményi fejedelme hívó ember, akinek politikai felfogását azonban ez a tény nem határozhatja meg. Pázmány 1632-es római követsége idején a vallásnak és a politikának ezt a szétválását fel nem ismerve, vagy el nem fogadva próbálta meg a pápát rábírní a franciák Habsburg-ellenességének befolyásolására. Kísérlete sikertelen volt, mert a másik oldalon az a Richelieu állt, aki a vallási és politikai érdekeket már elválasztotta, s VIII. Orbán pápa számára érvei meggyőzőbbek voltak.²¹²

Mindezzel Zrínyi nem a protestáns álláspont felé közeledett, hiszen ott is – éppen Bocskai és Bethlen példája mutatja – megvolt a hagyományos, a *religióra* hivatkozó álláspont. Zrínyi a katolikus felfogáson *belül* találta meg az ideálisnak tartott érvrendszert, s tisztán politikai okokból fordult a Habsburg-fennhatóság ellen.

Zrínyi a protestáns felfogáshoz közelít, ám megintcsak politikai szempontból, amikor a Hunyadi-ház uralmának jogosságát elfogadja s Mátyást eszményíti. (Pázmány éppen a Hunyadi-ház uralmának jogtalanságát igyekezett bizonyítani.)²¹³ A nemzeti abszolutizmus szükségességének hangsúlyozása, a Habsburgoktól független utakat kereső politikai összefogás (Wesselényivel és Nádasdyval való szövetsége), a királyjelölt személyére való célzás és saját szerepének

---

deijcerent, nec prospera extollerent”, 285., kiemelés az eredetiben), vagy Pázmány méltatását az elhunyt királyról 1637. február 27-én írt levele alapján. (Lamormain kivonata nem szó szerinti, I. uo. 293–294. és Pázmány Péter bíbornok összegyűjtött levelei. II. Kiad., bev. HANUY Ferenc. Bp., 1911. 753.). – Lamormain könyvének első, 1638-as kölni kiadását (G. Lamormaini Ferdinandi II. Romanorum Imperatoris virtutes. Köln, 1638.) használtam a wolfenbütteli HAB-ban, jelzete: GL 2702.

²¹⁰ Zrínyi Miklós prózai művei..., i. m. (a 192. jegyzetben) 187. Pataki Füsüs szerint sem lett volna szabad megszegni a szerződést; KT. 258–259.

²¹¹ KLANICZAY, i. m. (a 191. jegyzetben: Zrínyi helye...) 172.

²¹² A vonatkozó dokumentumok és szakirodalom áttekintése: HARGITTAY Emil–VARGA Ágnes, *A hitvitáktól a gyakorlati politikáig* (Pázmány Péter politikai pályájának alakulása). In *Irodalom és ideológia...*, i. m. (a 101. jegyzetben) 326–329. Téves a történelmi kronológiának az a megállapítása, hogy 1632. február 14-én a török elleni háborúval kapcsolatos segélyért ment volna Pázmány Rómába: *Magyarország történelmi kronológiája* (a 90. jegyzetben i. m.) II., 460. A török kérdést a pápai audienciákon ugyanis nem hangsúlyozta: GÁNGÓ Gábor, MÜLLER László, *Előterjesztette-e Pázmány törökellenes tervezetét Rómában?* ItK 1992. 324–325. – Pázmány törökellenes koncepciójáról I. még R. VÁRKONYI Ágnes, *Pázmány és Erdély a törököt kiűző háború eszmei megfogalmazásában*. In *Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században*. Szerk. ZOMBORI István. Szeged, 1988. 87–93.

²¹³ A II. Ferdinánd megválasztása érdekében a pozsonyi megyegyűlésen mondott beszédében 1617 novemberében: „Csak ketten voltak, kik az Sz. Istvány atyjának bátyjátul Miháltul vör szerént szármoztak volna, tudniillik: Otto, kit a királyságból magok kivetének az magyarok és első Mátyás Király, kit Szilágy Mihály haddal és erővel választata királyságra.” *Pázmány Péter bíbornok összegyűjtött levelei*, (a 209. jegyzetben i. m.) I. 121. L. még KLANICZAY, i. m. (a 190. jegyzetben) 554. Mátyás eszményként jelenik meg a protestáns fejedelmi tükrökben Szepsi Korotznál, Prágai Andrásnál és Laskainak a *Politica*hoz írt bevezetőjében.

meghatározása, a Rajnai Szövetséggel és a francia udvarral való kapcsolat-keresés valamint konkrét katonai programja jellemzik politikai koncepciójának fő összetevőit, s jelölik ki helyét a nemzetközi távlatokban gondolkodó magyarországi politikai eszmetörténetben.²¹⁴

VII. Lutheránus polgárság, mérsékelt abszolutizmus (Weber János: *Janus bifrons*, 1662; *Lectio principum*, 1665)

„Salus populi suprema lex esto.”

(*Janus bifrons*)²¹⁵

Weber János (1612–1684), Eperjes lutheránus orvos-gyógyszerésze és főbírája négy nyomtatott művet hagyott ránk. Pestis elleni könyvét németül, magyarul és szlovákul is megjelentette,²¹⁶ 1668-ban németül adta ki az eperjesi városcímerről szóló írását.²¹⁷ Ezek mellett két fejedelmi tükröt is írt, melyekkel az alábbiakban foglalkozunk.

1662-ben Lőcsén látott napvilágot latin–német nyelvű fejedelmi tükre *Janus bifrons seu Speculum Physico Politicum, das ist Natürlicher Regenten Spiegel* címmel.²¹⁸ A könyv alkalmi kiadvány, Weber első ízben való főbíróvá választásakor jelent meg, ennek megfelelően díszes kiállítású. Címlapját kilenc, az uralkodói hatalomra vonatkozó embléma díszíti. A művet követő függelék-részben további négy embléma található hatsoros epigrammákkal.²¹⁹ A könyvben lévő további három

²¹⁴ PÉTER Katalin, *Zrínyi Miklós terve II. Rákóczi György magyar királyságáról*. Századok, 1972. 653–666.; R. VÁRKONYI Ágnes, *Török világ és magyar külpolitika*. In R. V. Á., *Magyarország keresztútjain*. Bp., 1978. 175–229.; Uő., *Zrínyi Miklós szövetsége Wesselenyivel és Nádasdyval a török ellen 1663-ban*. Történelmi Szemle, 1984. 341–369.; Uő., *Líra és politika Zrínyi életművében*. IfK 1986. 673–683.

²¹⁵ A *Janus bifrons* rövidítése a továbbiakban: JB. Az idézet helye: A1a. A sententia eredetéről: Hans WALTHER, *Proverbia sententiaeque latinitatis mediæ ævi*. IV. Göttingen, 1966.; Nr. 27445b; IX., 1986. 41612a. Hasonló megfogalmazás található a *Wappeniben* (RMK II., 1150.) is: „das Salus populi, als der Regenten Hauptregel”; Johann[es] WEBER, *Wappen der Königl. Freyen Stadt Epperies...* Lőcse, 1668. (RMK II., 1150.) 363–364. A Ladiver Illés által is idézett sententia a lutheránus felfogás kifejezője. (LADIVER Illés, *Politica, sive doctrina civilis ad leges et consuetudines Patriae*, 1671. – Seminar für Hungarologie, Humboldt Universität, Berlin. MS 92. 124. E kéziratra Tarnai Andor hívta fel a figyelmemet.) Éppen 1667-ben jelent meg Johann Sebastian Mitternacht Gerában előadott drámája, amelyben a *Rex*, a *Politica*, az *Auctoritas*, a *Prudentia* stb. mellett fellépett a *Salus publica* megszemélyesítője is (Johann Sebastian Mitternacht, *Politica Dramatica. Das ist die Edle-Regiments-Kunst in der Form oder Gestalt einer Comœdien...* Leipzig, 1667. Facs. Hrsg. von Marianne KAISER. Tübingen, 1972. 240.).

²¹⁶ Németül: Bártfa, 1644. (RMK II., 641.); magyarul: uo. 1645. (RMK I., 767.); szlovákul: Lőcse, 1645. (RMKT 17/9., 642.). – Weberről és műveiről adatok: WESZPRÉMI István, *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*. Első száz. Ford. KÓVÁRI Aladár. Bp., 1960. 394–399.; Uő., *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*. Második száz. Második rész. Ford. KÓVÁRI Aladár. Bp., 1968. – a névmutató szerint.

²¹⁷ WEBER, *i. m.* (a 215. jegyzetben). E művet Weber részben 45 eperjesi céhnek, részben Szelepcsényinek, Rottalnak és Montecuccolinak ajánlotta.

²¹⁸ RMK II., 992.; 992a. A két változat oka: ugyanaz a szöveg kétféle ajánlással jelent meg. (L. alább.) A mű német nyelvű az egyik hasámban, a másikban pedig a többnyire latin (kisebb részben német) citátumok és marginális megjegyzések szerepelnek.

²¹⁹ Az első („*Artibus ingenius*”) aláírója „*Johannes Frideric Weber*”, a másodiké („*Labore*”) „*Johannes Weber junior*”, a harmadiké („*Comite fortuna*”) „*Daniel Weber*”. Feltehetőleg valamennyien Weber gyermekei voltak, akiknek nevével és számáról eltérően vélekedik a szalárdalom. (L. alább.) A 4. vers „szerzője” – csupán gesztusról lehet szó – azonosnak látszik azzal a Weber János Györggyel, aki a könyv dedikációja (kelt 1662. március 5-én) szerint nemrégben született. (Születési időpontja: 1662. január 20.; FRENÝ Lajos [Kövényi], *Adalékok városunk történetéhez. Weber János átiérése*. Új Világ, 1933. 46. sz. 5.)

metszet közül az első magát a szerzőt ábrázolja, a felirat szerint 50 éves korában. (Három évvel később megjelent másik fejedelmi tükrébe, a *Lectio principumba* ugyanez a metszet került be.) Egy másik metszet Eperjes városát, a következő pedig az eperjesi főtemplom, a lutheránus német templom fellobogózott belsejét ábrázolja ünneplő tömeggel.²²⁰ A feliratok szerint 1662. március 5-én, vasárnap iktatták főbírói hivatalába az 1661-ben megválasztott Weber Jánost.²²¹ Ez az esemény adta meg e „regenten Spiegel” aktualitását, hiszen a bírói hivatal viselője egy kisebb közösség „fejedelme”, a mű pedig morális kötelességeinek, feladatainak összefoglalása is.²²² Azt már a szerző egyéni ambíciójának kell tekintenünk, hogy hivatástudatát egy sajátos jelképrendszerű fejedelmi tükör kereteiben fogalmazta meg.

A kiadvány kétféle ajánlással maradt fenn. Az egyik változatban az ajánlás Johann Rottal grófnak, a magyar ügyek bécsi intézőjének szól, a másik változatban pedig Szelepcsényi György érseknek. Mindketten Weber újszülött fiának keresztapjai voltak.²²³ Weber politikai lojalitása tehát egyértelműnek tűnik, s személye látszólag minden gyanú felett áll.

A *Janus bifrons* alapötlete és jelentése az alábbiakban foglalható össze. Már a kötet elején olvasható latin és német üdvözlő versek utalnak a szerzőre, a kétarcú Janusra, aki egyszerre orvos és bírása a városnak. A Weber keresztnevével való szerencsés egybeesés nyilvánvalóvá teszi, hogy a mű magáról a szerzőről is szól. Az orvos és bíró Weber felfogását fejezi ki a szerkezet: az ember, mint fizikai lény egyes testrészei a fejedelmi kötelességeket és erényeket jelenítik meg, fejezik ki. Az ember egyszerre fizikai és politikai (azaz társadalmi) lény, mellyel egyidejűleg foglalkozhat mindkét tudomány. Weber, mint orvos és bíró a politikai-morális kategóriákat a fizikailag létező egyén képében látja kifejeződni. Ez a kifejeződés lehet szimbolikus, de lehet egészen konkrét is. A mű szövegét megelőző részben, közvetlenül az olvasóhoz intézett ajánlás után található a 101. zsoltár latin szövege táblázatos kifejtéssel. Ebben Weber a zsoltárszöveget jelképesen magyarázza: a zsoltár minden egyes verse mellé (latinul) egy-egy testrészt, szervet rendel. Ez a 21 fejezetből álló teljes mű vázlatát adja. A *Janus bifrons*ban minden fejezet címe a fejedelemnek egy (vagy két) testrészét, szervét vagy fizikai sajátosságát nevezi meg, s ehhez járul a politikai-erkölcsi magyarázat a szokásos bibliai, antik, középkori és újabb citátumok segítségével. Például *Haupt*: „Princeps Caput est Reipublicae, uni subjectus Deo” (ez Plutarkhosz-idézet); *Augen*: „An dem Haupt finden sich die Augen, welche bey einem Regenten müssen Offen, Scharffsichtig und Machtsam sein”; *Nase*: „Unter und zwischen den Augen findet sich die Nase, dabey ein Regent das Nosce Te Ipsum zu bedencken hat”; *Athem*: „Endlich hat

²²⁰ A metszeten számok jelzik a jelenlevők közül a fontosabb személyeket. (Például „5. des Richters drey Söhne mit Ihren Praeceptore”)

²²¹ Az említett templombelső ábrázoló kép feliratán kívül ez szerepel a mű címlapján is. – A 17–18. század folyamán több városunkban is (Besztercebánya, Brassó, Lőcse, Sopron) orvos töltötte be a bírói hivatalt: MAGYARY-KOSSA Gyula, *Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből*. I. Bp., 1929. 64. – A szabad királyi városokban 1–3 évenként került sor a bíró tisztújítására (CSIZMADIA Andor, KOVÁCS Kálmán, ASZTALOS László, *Magyar állam- és jogtörténet*. Bp., 1978. 196.). Weber tisztségét évenként újították meg.

²²² Koronáorré való kinevezését követően a hivatali feladat hasonló átélése készíthette Révay Pétert is szentkorona-tanának megírására. Révay „hivatásához tartozónak érezte a korona történetének megírását”; BÓNIS György, *Révay Péter*. Bp., 1981. 33. (Irodalomtörténeti Füzetek 104.)

²²³ Weber János György születéséről és keresztelőről: FRENYÓ, i. m. (a 219. jegyzetben) 5.

Sich ein Regent bey dem Athem des Endes Seines Ampts und Lebens zu erinnern".²²⁴ A *Janus bifrons* további párhuzama a végül függelékként szereplő beszéd-kivonat (*Extract Des Valet-Sermons, So auff dem Rathaus geschehen*), amelyben Weber kimutatja az orvosok és uralkodók közötti hasonlóságokat. Az itt is párhuzamosan két hasámban szedett szöveg a „Regenten werden den Aertzten vergleichen” című első fejezetben 26 pontban sorolja fel a hasonlóságokat oly módon, hogy a bal oldalon az orvos, a jobb oldalon pedig az uralkodók jellemzői szerepelnek. Például: „Den Artzt hat Gott erschaffen” – „Alle Obrigkeit ist von Gott geordnet”, vagy: „Der Artzt dienet bey Tag und Nacht” – „Gutte Regenten schliessen ihre Thor und Ohren nimmer zu”.²²⁵ Az eperjesi orvos és főbíró felfogásában tehát a fizika és a politika Janus két arca, amely a társadalomban mint politikai testben válik egységgé. – Végül Janus két arca a kétnyelvűség is.²²⁶

További kutatásra vár a *Janus bifrons* közvetlen irodalmi előzményének a felderítése. Ennek tisztázásához három kiindulópont is kínálkozik. Az egyik az a megjegyzés, amit Weber a 101. zsolttár magyarázata előtt tett a keyes olvasóhoz („An den günstigen Leser”) szóló bevezetőjében: „habe ich also einen kurzen Extract der Geistreichen Erklärung D. Vechners über den 101. Psalm, als ein formiertes Perspectiv beylegen wollen, dadurch, wie in einem Anblick, der ganze Kreiß deß Spiegels penetriert und gesehen kan werden”.²²⁷ A 101. zsolttárt elmésen magyarázó D. Vechner (esetleg Fechner?) még nem sikerült azonosítanom.²²⁸ – Az előzmények kutatásában a másik utat jelentheti Pukánszky Béla néhány sors megjegyzése Weberről, mely szerint fejedelmi tükreinek mintáit Philipp Harsdörffer és Georg Neumark művei között kell keresnünk.²²⁹ Sajnos ezeket egyelőre idehaza nem sikerült fellelnem,²³⁰ pedig ha Pukánszky állítását sikerül filológiailag is megalapozni, ezen keresztül a Fruchtbringende Gesellschaftnak a magyarországi irodalommal való kapcsolatát lehetne feltárni.²³¹ – Végül a továb-

²²⁴ JB. A2a (Haupt); B2b (Augen); B4b (Nase); H1b (Athem).

²²⁵ A 2. és a 12. pont a)(1b és a)(2a oldalakon.

²²⁶ A függelék további három részében Weber – ismét két hasámban – az uralkodó három bibliai topoztát részletezi párhuzamokkal: az uralkodót a pásttorral 10, a hajómasterrel 8, az atyával 6 pontban veti össze.

²²⁷ A jelzés nélküli lapok sorában az idézetet tartalmazó oldal Matthias Patzer üdvözlő verse és a 101. zsolttár táblázata között található.

²²⁸ A Jöcher által említett Daniel Vechner (megh. 1632) sziléziai professzor, valamint David Vechner (1594–1669) evangélikus teológus nem jöhetnek számításba, mert – úgy látszik – nem írtak a 101. zsolttárról. Van viszont kommentárja David Vechner bátyjának, George Vechnernek (1590–1647) *Regia animi professio a Davide facta ex Psalm 101* címmel; (Christian Gottlieb JÖCHER, *Allgemeines Gelehrten Lexikon*. IV. Leipzig, 1751. 1485–86.).

²²⁹ „Két főmunkájában: *Natürlicher Regenten-Spiegel* (1662) és *Politische Anleitung, wie ein Christlicher junger Regent... löblichen Regierung füglich anzuleiten seyn möchte* (1665), bőven kiaknázza a barokk ábrázoló művészetnek minden rafinériáját; mintái Philipp Harsdörffer *Geschicht-Spiegel*-je (1654) és az egyházi énekköltő Georg Neumark *Davidischer Regenten-spiegel*-je (1655); miként ezek, Weber is a Szentírásból indul ki, de csakhamar a profán világba téved s szinte kéjeleg a legkeresettebb szimbolumokban, amelyek sokszor a komikum határát is átlépi, például mikor az eszményi fejedelem minden egyes testrészéhez hosszadalmas magyarázatokat fűz, vagy amikor a fejedelem napirendjének legtriviálisabb mozzanatában is valamely titkos erkölcsi hatalom szimbolikus kifejezését látja.” PUKÁNSZKY Béla, *A magyarországi német irodalom története*. Bp., 1926. 321–322.

²³⁰ Nincsenek meg az Egyetemi Könyvtárban, az Akadémiai Könyvtárban, az Országos Széchényi Könyvtárban és a Ráday Könyvtárban. (Külföldön egyelőre nem áll módomban tanulmányozni őket.)

²³¹ Az obskurus nyelvi és költői játékaikról ismert Harsdörffer (l. Rosemarie ZELLER, *Spiel und Konversation im Barock*. Berlin, New York, 1974.) 1642-től tartozott a Fruchtbringende Gesellschaft-hoz (*Világirodalmi lexikon*, IV. Főszerk. KIRÁLY István. Bp., 1975. 246.). Georg Neumark 1653-ban került

bi kutatásra vár annak meghatározása, hogy Weber milyen közvetlen előzmények nyomán hozta összefüggésbe az orvostudományt és a politikát, hiszen a *medicina* a *philosophia practica* számára modellként szolgált a reneszánsz korai időszakától kezdve.²³²

Weber János másik fejedelmi tükre az 1665-ben megjelent két nyelvű *Lectio Principum, dass ist Regenten Lection* című munka.²³³ A *Janus bifrons*ban tapasztalt nyelvi kettősség itt hiánytalanul érvényesül: a latin és a német szöveg párhuzamosan fut minden oldal mindkét felén. A *Lectio principum* ezen kívül hordoz magában egy kevésbé nyilvánvaló kettősséget is. Műfaja fejedelmi tükör, így hát a szabad királyi város bírása az uralkodónak, esetleg az uralkodó család egy hercegének illene, hogy művét ajánlja. Weber azonban, mint a lutheránus eperjesi nemesség és polgárság szószólója, így önként vállalt feladata a város szellemi és anyagi önállóságának megőrzése – akár a királyi hatalommal szemben is. A loyaltitás és szuverenitás ellentmondását Weber úgy oldotta meg, hogy rögtön a *Lectio principum* címlapja mögé Lipót császár egész oldalas képét helyeztette, aki a verses felirat szerint „durch Gott gekrönter Keyser”. A mű maga viszont teljesen független a császár személyétől, sőt az ajánlás is az eperjesi polgároknak szól, név szerint is felsorolt 73 személynek. Közöttük olyanok (például Georgius Fleischhacker és Sigismundus Zimmermann) is szerepelnek, akiket Lipót 1687-ben kivégeztetett.²³⁴

A *Lectio principum* megjelenését az tette aktuálissá, hogy 1664-ben Weberet immár negyedszer választották Eperjes bírájává,²³⁵ s a szépen tipografizált, díszes kiállítású könyv a *Janus bifrons*hoz hasonlóan nem mulasztja el Weber tömjénezését. Mindjárt Lipót császár képét követi a szerzőt ábrázoló díszes metszet (mely azonos a *Janus bifrons*ban találhatóval), majd a következő képen ugyanőt látjuk, amint kocsiját hatalmas madarak repítik a magasba „Sic itur ad alta” felirattal. A következő oldalon „amore” és „labore” felirattal két oszlopba vésvé emblema-

---

a tagok közé (Franz KNAUTH, *Georg Neumark nach Leben und Dichten*. Langensalza, 1881. 23.). – A külföldi kapcsolatokat Weber irányából tekintve itt kell megemlíteni, hogy (esetleges) külföldi tanulmányairól semmi bizonyosat nem tudunk. (Nem említi meg külföldön tanult orvosaink között sem DEMKÓ Kálmán, *A magyar orvosi rend története*. Bp., 1894. 359–361., sem PÁRKÁNYI Dezső, *Magyar orvosok és orvostudomány a 17. században*. Székesfehérvár, 1913. 132–133.) Ifjabb éveiben gyakran megfordult Bécsben. Ott ismerkedett meg leendő feleségével, a híres angol humanista költőnő, Johanna Elisabetha Westonia leányával. A vallási okok miatt menekült katolikus Westonia Bécsbe Prágán keresztül érkezett, Prágában Szenci Molnár Albert is kapcsolatba került vele: VÁSÁRHELYI, i. m. (a 33. jegyzetben) 63. Tudott róla Szepsi Csombor is: (*Szepsi Csombor Márton összes művei*, i. m. (a 104. jegyzetben) 36., 450., 521. (Az 1602-ben megjelent *Parthenicon Elisabethae Ioannae Westoniae* című verseskötet megvan az Egyetemi Könyvtárban, jelzete: Hf 1133.) Weber műveiben többször is hivatkozott rá, például JB B3a; *Lectio principum* L3b–L4a). LATKÓCZY Miklós, *A humanismus egy elfeledett nőalakja. Elisabetha Joanna Westonia*. Eperjes, 1891. 46. szerint Weber felhasználta „tudós anyósának könyvtárát”. R. Várkonyi Ágnes szóbeli közlése szerint Marie Marecková rendelkezik az eperjesi könyvtárjegyzékkel. – S végül még egy kapcsolat: Webernek volt Vesztfáliából származó gyógyszerész tanítványa Eperjesen, ő az egyik üdvözlő vers szerzője a JB-ban.

²³² Horst DREITZEL, *Protestantischer Aristotelismus und absoluter Staat*. Wiesbaden, Franz Steiner Verl. 1970. 116–122.

²³³ RMK II., 1057. (Rövidítése a továbbiakban: LP.) A mű külső címlapján 1664-es évszám szerepel, de a belső címlapon és a dedikáció végén (d1a) 1665 áll.

²³⁴ *Magyarország történeti kronológiája* (a 90. jegyzetben i. m.) II., 509.

²³⁵ „Felix imperes Webere, jam quartum iudex exoptatissime, felicissime!” – olvassuk a kassai jezsuiták [!] *Salutatiójában* (d2a). Talán az LP. műfaji rokona lehetett az az üdvözlő beszéd, melyet Bocatius János 1604 elején, kassai bírói hivatalának letétele után tartott. (*Regentenspiegel. Eine Oration vom Stand der Obrigkeit...* Bártfa, 1604. RMNY II., 906. Példány ma nem ismeretes belőle.)

tikus ábrázolásban látható 24 fejedelmi erény, mint „*Felicitas principum*”. A Webert üdvözlő, neki gratuláló német és latin szövegek sem hiányoznak. A versek és prózai szövegek írói között találjuk Bayer Jánost, az eperjesi liceum rektorát, Zabanius Izsák konrektort, a tanári karból többeket, sőt még a kassai főiskola jezsuita tanári karát is.

A könyv eme külsőségei arra utalnak, hogy Weber inkább az eperjesi polgárok (és saját) érdekeit tartotta szem előtt, s nem az uralkodót. Az eperjesiekhez szóló ajánlásában érdekes ötlettel indokolja a műfajválasztást. Ezek szerint az iskola és a társadalom élete elválaszthatatlanul összefügg, hiszen minden rendű és rangú ember az iskolában szerzi meg azt a műveltséget, aminek segítségével később maga is végezni tudja munkáját. Ezért mindenki hálával tartozik az iskolának. Annál is inkább, mert az iskolából kerülnek ki azok az ifjak, akik később a tudományban és a társadalmi életben irányító szerepet töltenek be. Weber egy régi iskolamester példáját idézi, aki azt a szokást vezette be, hogy az iskolába lépve a tanulókat, mint doktorokat, magisztereket, uralkodókat, művészeket, kézműveseket és alattvalókat köszöntötte. Így fordul Weber is (Salamonra hivatkozva) az eperjesi ifjakhoz, akiknek atyáik parancsát, s szülőanyjuk (Eperjes városa) törvényét szívükben össze kell kötniük.²³⁶ A fejedelmi erények összefoglalása így válik magasrendű erkölcsi leckévé az eperjesi ifjak számára.

A csaknem kétszáz oldalnyi, fejezetekre nem tagolt írás szerint az ideális uralkodó képét Weber a keresztény-humanista eszményeknek megfelelően rajzolja meg. A Bibliából és a görög–latin szerzőkből mások által is gyakran citált közhe-lyek segítségével élénk rajzolódik a mélyen vallásos, igazságos, jó tanácsadóira hallgató, családserető uralkodó képe. Ír a hatalom isteni eredetéről,²³⁷ a szerencse szerepéről, a jó alkalom megválasztásáról, a fejedelem számára szükséges gyakorlati érzékről, a tanácsosok szerepéről. Hosszasan elemzi az udvari élet visszássá-gait, s végül arra a következtetésre jut, hogy még az erdő is kevésbé veszélyes, mint a hízelgő emberek serege. Az erdőkben ugyanis csak az állatok fogaitól, a városokban viszont az emberek valamennyi testrészétől tartania kell.²³⁸ Nem hiányzik az emberi és a társadalmi szervezet hasonlóságára utaló toposz sem, ez-úttal Menenius Agrippa meséjére való utalással, amellyel kapcsolatban Weber megjegyzi, hogy „*dadurch er einen unstreiblichen Nahmen erlanget*”.²³⁹ A kora-beli szokástól eltérően Weber nem adja meg idézeteinek pontos helyét, csak szö-vegközi utalásokat tesz a citált szerzőkre, de ezek az utalások is gyakran hiányo-sak. A *Lectio principum* kissé egyenetlen szerkesztésű, egyes részeket aránytalanul nagy terjedelemben fejt ki (például a tanácsról és a tanácsosokról), ami saját ér-deklődéséről is árulkodik. A napi tevékenység beosztásában ajánlja például egy „kluger Hollender” (Lipsius?) véleményét, mely szerint a 24 óra ideális felosztása a következő: „4 Stunden zum Gebeth; 3 Stunden zum essen und trincken; 2 Stun-den zur zuläßiger Ergeßligkeit; 7 Stunden zum Schlauff; und 8 Stunden zu der Beruffs-arbeit”.²⁴⁰ A mértékletességről szólva Weber kamatoztatja orvosi ismereteit, s ismerteti az ember fizikai szükségleteiről vallott nézeteit. A hivatkozások kö-

²³⁶ Uo. C4a.

²³⁷ „Regenten... alle Ihre Macht und Gewalt von Gottes Gnaden haben”, „Principes... omnem suam Potestatem ex Gratia Dei habere” (M2b).

²³⁸ Uo. H2b.

²³⁹ Uo. S1b.

²⁴⁰ Uo. B4b.

zül feltűnően hiányoznak a kortárs államtudományi szerzők, csupán néhány esetben utal 16. századi művekre. Szembeszáll a privát hasznot kereső és a közjóra nem tekintő, machiavellista erkölcsnek nevezett magatartással. Ezt, ahogy írja, sem teológiai, sem politikai szempontból nem lehet megindokolni.²⁴¹ Ezzel a magatartással szemben Lutherre hivatkozva jelenti ki, hogy a városban az irányító hatalom mindenki szolgája és alattvalója kell, hogy legyen, továbbá, akinek hatalma van, az minden szolgák szolgája, miként az orvosok sem urak, hanem a természet szolgáltói.²⁴² Az általános megállapításokon túl azok a kijelentések teszik sajátossá a *Lectio principumot*, melyekkel Weber saját kisebb közösségéhez szól. Így megemlíti, hogy a fejedelemnek latin nyelven beszélni és írni nélkülözhetetlen,²⁴³ saját városában pedig a gyerekek három nyelvet szívnak az anyatejjel együtt, a németet, a magyart és a szlovákot.²⁴⁴

Weber két fejedelmi tükrének igazi jelentőségét az *elmélet alkalmazásában* látom. Az eperjesi főbíró a politika tudománnyá válásának századában egy Európa-szer- te divatos irodalmi műfaj keretei között kísérelte meg a lehetetlent: az uralkodói abszolútizmus és a városi polgárság érdekeinek összekapcsolását. Életében is lép- ten-nyomon e szándéka valósult meg. Ekkor, a hatvanas években szüksége is lehetett Eperjesnek erre a legalább látszat-loyalitásra, hiszen a város merész lépés- re szánta el magát. A híres kollégium régi épületében a tanulók már nem fértek el, ezért – néhány évvel a kassai jezsuita egyetem megalapítása után – új, nagyobb épület emelését határozták el.²⁴⁵ Ennél is jelentősebb volt a már egyetemi képzés- nek megfelelő tíz osztályos líceum terve, Magdeburgból hívott rektor vezetésével. A városi hatóságok és az egyházi vezetés mindent a legnagyobb egyetértésben intézett. Szelepcsényi György érsek bejelentésére Lipót császár többször is kísér- letet tett az eperjesi terv meghiúsítására. A császár nehezményezte, hogy az épület túlméretezett, s hangsúlyozta, hogy akadémia alapításához a király jóváhagyásá- ra van szükség. A merész és áldozatos eperjesi polgárság és a külföldi (főleg Svéd- országból érkezett) adományok lehetővé tették az új iskola megnyitását 1667-ben, s továbbfejlődését, amíg azt a történelmi események meg nem akadályozták. Maga Weber is az adományozók között volt.²⁴⁶ Az új líceumban élénk és nyitott iskolai élet folyt. 1669. október 4-én Ladiver Illés Gryphius nyomán átdolgozott Papinianus-drámáját játszották. A felvonások közötti intersceniumokat mindig

²⁴¹ Uo. H3b.

²⁴² Uo.

²⁴³ Uo. L4a.

²⁴⁴ „in unserer Stadt den Kindern durch die Mutter-Milch drey Sprachen; als Teütsch; Ungarisch; und Windisch beygebracht werden“; „nostra in Civitate tres lingvae, Germanica nempe, Hungarica et Slavica, cum lacte materno liberis infunduntur“: L4b.

²⁴⁵ A kassai akadémia 1660. novemberében kezdte meg működését: MÉSZÁROS István, *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*. Bp., 1981. 308. – HÖRK József, *Az eperjesi cv. ker. kollégium története*. Kassa, 1896. 1–27. „Az eperjesi iskola történetének III-ik időszaka” – „1660-ban annyi volt a tanuló, hogy nem fért az iskolába”, uo. 66. – Eperjes egyébként „Kassa után Kelet-Szlovákia legnépesebb városa volt”, „1617-ben Eperjesen 4700–5100 lakos élt és a számuk 1670-ig állandóan gyarapodott”. Marie MAREČKOVÁ, *Eperjes társadalmi szerkezete a XVII. században*. In *A Thököly-felkelés és kora*. Szerk. BENCZÉDI László. Bp., 1983. 71.

²⁴⁶ Weber 200 magyar forinttal támogatta az új líceumot, ennyi volt a logikai osztály tanárának évi fizetése. HÖRK, *i. m.* (az előző jegyzetben) II. 6.

más – magyar, német, szlovák – nyelven adták elő.²⁴⁷ Az új tantervben helyet kapott a politika oktatása is.²⁴⁸

Weber saját életében is megpróbálta összeegyeztetni az udvarhűséget a függetlenséggel. Fiatalon, az 1630-as, 40-es években többször is járt Bécsben és Pozsonyban Eperjes követeként. A császárvárosban megkedvelték, bejáratos volt az udvari körökbe.²⁴⁹ Feleséget is Bécsből hozott magának, a költőnő Johanna Elisabetha Westonia leányát vette el 1643-ban. Házasságuk nem tarthatott sokáig, felesége 1647-ben hosszú betegség után meghalt. A temetésére írt és kinyomtatott gyászbeszéd szertefoszlatta azt a legendát, hogy felesége négy fiút szült volna neki, s túlélte volna az 1683-ban meghalt Weber.²⁵⁰ A gyászbeszéd szerint csupán egy fiuk született, aki még 1647 előtt meghalt.²⁵¹ Weber további gyermekei 1650 és 1665 között születtek;²⁵² második feleségéről azonban semmilyen adatot nem találtam.²⁵³ Weber társadalmi és anyagi tekintetben egyre nagyobb karriert futott be. A hatvanas évek elején a Felső-Magyarország örökös patikusa címet nyerte el, s 1663-ban birodalmi nemességet kapott.²⁵⁴ 1655-ben Eperjes követeként részt vett Lipót császár koronázásán Pozsonyban.²⁵⁵ Nemcsak a császári udvarral, de Wesselényi Ferencsel és Széchy Máriával is jó kapcsolatokat épített ki.²⁵⁶ A fennmaradt adatok tanúsága szerint nemcsak háziiorvosa, hanem afféle „mindenese” volt a nádornak és feleségének.²⁵⁷ Ennek alapján elképzelhetetlennek tartom, hogy Weber ne tudott volna a még Zrínyi udvarából kiindult országos szervezkedésről. Adatok híján mégis óvatosan kell arról nyilatkozni, hogy Weber milyen szerepet játszott a

²⁴⁷ THALY Kálmán, *Thököly Imre és iskolatársai mint színjátékosok*. Századok, 1880. 411–417.; ANGVAL Dávid, *Gryphius a magyar színpadon*. In *Philológiai dolgozatok a magyar–német érintkezésekről*. Szerk. GRAGGER Róbert. Bp., 1912. 75–76. A Papinianus-történet a 16–17. században gyakran hivatkozott és feldolgozott „modellkonfliktus” volt. Wilhelm KÜHLMANN, *Der Fall Papinian. Ein Konfliktmodell absolutistischer Politik im akademischen Schrifttum des 16. und 17. Jahrhunderts*. In *Hof, Staat und Gesellschaft in der Literatur des 17. Jahrhunderts*. Hrsg. von Elger BLÜHM, Jörn GARBER, Klaus GARBER. Amsterdam, 1982. (Daphnis, Zeitschrift für Mittlere Deutsche Literatur. Bd. 11. Heft 1–2. 223–252.)

²⁴⁸ Az eperjesi kollégium átszervezésének politikai jelentőségéről: ZOMBORI István, *A felvidéki evangélikus értelmiség*. In *A magyarországi értelmiség a XVII–XVIII. században*. Szerk. ZOMBORI István. Szeged, 1984. 88–90.

²⁴⁹ Weber részt vett az udvari színház előadásain is; WEBER, *i. m.* (a 215. jegyzetben) 138–139.; LATKÓCZY, *i. m.* (a 231. jegyzetben) 46.

²⁵⁰ LATKÓCZY, *uo.* 47–48. szerint a Weston-lánynak és Webernek négy fia volt. Mindvégig Weber Felicitasról ír, feltehetően összekeveri Weber János második házasságából született Felicitas nevű lányával: I. FRENÝÓ, *i. m.* (a 219. jegyzetben) 5. – L. még TARDY Lajos, *Régi feljegyzések Magyarországról*. Bp., 1982. 78. – SZINYEI *i. m.* (az 51. jegyzetben) XIV. 1448. Weber halálát 1686-ra teszi.

²⁵¹ Itt mondok köszönetet Heltai Jánosnak, aki a nyomtatványra (Samuel DÜRNER, *Christlicher Leich-Sermon... zum Ehren-Gedächtniß der... Frauen Johanna Elisabeth gebohrnen Löwin des... herrn Johannis Weberi... Alß dieselbe den 19 Tag Martij, anno 1647, im Herrn eingeschlaffen und den 21 Martij mit christlichen Ceremonien in ihr Ruhe-Bettelein ist versetzt worden... Lőcse, 1647.*; RMK II., 674.) felhívta a figyelmemet.

²⁵² Webernek 1650 és 1665 között hét gyermeke született. A legmegbízhatóbb adatok: FRENÝÓ, *i. m.* (a 219. jegyzetben) 5.

²⁵³ Kossuth Lajos anyai ágon a Weber-családból származott: NAGY Géza, *Kossuth Lajos eredete*. Turul, 1894. 55., 65. J. E. Westonia azonban nem lehetett őse, amint TARDY, *i. m.* (a 250. jegyzetben) 65., 75. állítja.

²⁵⁴ MAGYARY-KOSSA, *i. m.* (a 221. jegyzetben) III., 1931., 317.

²⁵⁵ LATKÓCZY, *i. m.* (a 231. jegyzetben) 45. – A *Wappenben* megvan a korona részletes leírása; WEBER, *i. m.* (a 215. jegyzetben) 168. k.

²⁵⁶ Weber „szoros politikai szálak” is fűzték Murányhoz; R. VÁRKONYI Ágnes, *A rejtőzködő Murányi Vénus*. Bp., 1987. 111.

²⁵⁷ ACSÁDY Ignác, *Széchy Mária, 1610–1679*. Bp., 1885. 163–164. – Széchy Mária volt a keresztanyja 1663-ban Weber Felicitasnak, 64-ben Pálnak, 65-ben Annának; FRENÝÓ, *i. m.* (a 219. jegyzetben) 5.

politikai mozgalomban. Tény az, hogy a 1670-ben a leleplezéskor fogságba vetették, s 1671. április 17-én a pozsonyi iudicium delegatum elé citálták.²⁵⁸ 1673 tavaszán katolizált,²⁵⁹ majd 1675 és 1682 között ismét Eperjes bírāja lett. Mikor Thököly 1682-ben elfoglalta a várost, ismét evangélikus lett.²⁶⁰ 1684. május 7-én temették el.²⁶¹ Az egykor gazdag és hatalommal rendelkező família széthullott, Caraffa Weber két fiát egymás elleni vallomásra kényszerítette, majd kivégeztette őket.²⁶²

Weber János (vagy ahogy sokkal gyakrabban használta nevét: Johann Weber) érezte és tudta, hogy szeretett földje, „Ungernland” sokszoros veszélyben van. Ezért Janus-arcot mutatott a világ felé, valójában azonban a polgári fejlődés humanista műveltségű előmozdítója volt.

VIII. Katolikus fejedelmi tükör református fordításban (Ifj. Teleki Mihály: *Fejedelmi lélek*, 1689)

„Enimvero Scientia Politica ad Rempubicam bene gubernandam Viro Principi apprimè est necessaria.”

(Johann Adam Weber)

„Mert ugyan-is a' külső dolgokról való tudomány, a' közönséges Társaságnak jó igazgatására a' Fejedelemnek leg szükségesebb.”

(ifj. Teleki Mihály)²⁶³

1671-ben a bécsi egyetem rektorának, 1674-ben pedig a salzburgi püspökség provinciálisának az approbatiójával jelent meg az osztrák ágostonrendi kanonok, császári tanácsos, Johann Adam Weber (megh. 1691.) *Spiritus principalis...* című fejedelmi tükre. Hamar fordítóra talált Erdélyben, Teleki kancellár fiának, az ifjabb Teleki Mihálynak (1671–1720) személyében.²⁶⁴ Teleki fordítását – 1689. április 15-én kelt előszava szerint – a fejedelem fiának, a már 1681-ben megválasztott fejedelemnek, II. Apafi Mihálynak ajánlotta.

A könyv 81 részből áll. A fejezetek elrendezése, terjedelme, sőt megválogatása sem árulkodik különleges szerkesztői igényről. Lipsius *Politica*ja távoli hatásának

²⁵⁸ PAULER Gyula, *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése, 1664–1671*. II. Bp., 1876. 313.

²⁵⁹ Weber 1673. március 14. és április 19. között tért át katolikusra; FRENYÓ, *i. m.* (a 219. jegyzetben) 4. I. Lipót felmentő irata 1673. április 19-én kelt; LASZTÓKAY László, *Eperjes szab. kir. város levéltárában található nevezetesebb okiratok ismertetése*. Eperjes, 1881. 1881., 30.

²⁶⁰ 1682. augusztus 17. után tért át; FRENYÓ, *i. m.* (a 219. jegyzetben) 4.

²⁶¹ FRENYÓ *uo.*; RMKT 17/6. 642.

²⁶² A hamis vallomásra Frigyeset kényszerítették; HÖRK, *i. m.* (a 245. jegyzetben) 52., 57.

²⁶³ A latin változat: Johann Adam WEBER, *Spiritus principalis sive dotes boni principis, aphorismis, historiis, et dissertationibus politicis declaratae*. Salzburg, 1674. 36. (A továbbiakban: SP. Az Országos Széchényi Könyvtár példányát használtam, jelzete: IX. Pol. g. 1528.). A magyar változat: TELEKI Mihály, ifj., *Fejedelmi lélek, avagy a' jó fejedelmeknek szükséges ajándéki, melyeket rövid szakaszokban foglalván historiákkal és politiai elmélkedésekkel világosítván deák nyelven adott ki Weber Adam Janos...* Kolozsvár, 1689. (RMK I., 1373.) 24. (A továbbiakban: FL.)

²⁶⁴ Az 1671-es bécsi kiadást csak a berlini Deutsche Staatsbibliothek nyilvántartásában láttam. Jelzete: Fa 5678. Az 1674-es kiadás címlapja szerint „Editio Secunda Emendatio”. E kiadás mindkét approbatio szövegét közli. Tarnai Andor észrevétele szerint a latin cím az 50. zsolttár 14. versére utal: „Spiritu principali confirma me”: TARNAI Andor, *Pax aulae*. ItK 1968. 279. – Teleki később Rákóczi Ferenc tábornoka lett. Életéről adatok: NAGY Iván, *i. m.* (a 65. jegyzetben) XI., 84.; SZINNYEI, *i. m.* (az 51. jegyzetben) XIII., 1421–1422.

tulajdonítható, hogy a mű első kilenc részében kapott helyet a vallásos-morális megalapozás, ezt követi a fejedelem személyéről és hivatalbeli feladatairól szóló fejezetek sora (10–80. rész), végül a könyv második legterjedelmesebb fejezetében a hadi mesterségről olvashatunk 47 regulát (81. rész).

A vallásos-morális megalapozás szerény terjedelemben, mindössze 19 oldalon (ez kb. 1/7-ed része a teljes szövegnek) tárgyalja a fejedelem „maga igazgatásának” mindennél előbbre valóságát (1. r.), az Istenhez való kegyességet (2. r.), az istenhitet (3. r.), az „igaz vallás” előmozdításának szerepét (4. r.), Isten dicsőségének szolgálatát (szemben a privát haszonszerzéssel – 5. r.), az elődök követését az igaz nemesség gondolatával együtt (6. r.), a képmutatás nélküli jó példát (7. r.) és a fejedelem erkölcsi szempontból (és nem a törvényektől!) való megzabolázását (9. r.). A lipsiusi szemlélet érvényesül itt: a vallási kérdésekről Weber archaikus (reformáció előtti) vallási álláspontból olyan általános éretnyeket sorol elő, melyek a protestáns fél számára sem lehetnek vitathatók. Még arra a Lipsius által felvetett kérdésre nem tér ki, hogy mit kezdjen a hatalom a vallásokban megtévedtekkel. A polemikus hangtól nem teljesen mentes Weber műve, ám a *vita centra* áttevéődött a politikai-etikai szintre.

A mű középső nagy egységét megnyitó 10. fejezet (*Az tudományt kiváltképpen a' külső rendtartásban való tudományt, semmiképpen a' Fejedelmeknek el nem kell mulatni*²⁶⁵) mutatja J. A. Weber „korszerűségét”, a politikát tudománynak tekinti, amely a fejedelem számára mindennél fontosabb stúdiumot, az országigazgatás tudományát jelenti: „Ha kérdezik, mitsoda Tudományokkal kellessék az Fejedelmeknek fel-ruháztatniok? én azt mondom: A' külső dolgoknak igazgatásának Tudományával, kiváltképpen azzal, melly a' parantsolat mesterségének reguláit írja le, melly mind a' Fejedelemhez méltó, mind a' Fejedelemséghez hasznos, és mind a' kettőnek felette szükséges.”²⁶⁶ A fejedelem oktatásában nem a poesis, nem a dialektika, nem az ég forgásának tudománya, nem a musica tanulása a fontos, hanem a politika tudománya: „Mennyivel hasznosabb tudni... Lipsiusnak az dolgoknak igazgatásáról írt könyveit, mint sem Aristotelesnek az ellenben vetett argumentumoknak fel-oldásirul írt kön'veit.”²⁶⁷ Ezek után Weber kijelenti, hogy „A' *Politica* pedig, avagy a' külső igazgatásról való tudomány három féle: jó, rossz és elegyes, az mitsodás a' mostani-is.”²⁶⁸ Ezzel kezdetét veszi a polémia a „hamis” politikusok ellen, „a' kik Machiavellust követik”.²⁶⁹ Weber szerint „A' mostani *Politia* kiváltképpen (a' mint szokták hívni) az *Interes* körül forog, melynél e' világi embereknek kívánatosb dolgok nem eshetik.”²⁷⁰ Az *Interes* (a szót Teleki nem fordítja le) fontosságát Weber sem tagadja, ám kétféle érdeket, hasznot különít el: az egyik a köz érdekeit jelenti és az isteni és az emberi törvénnyel nem ellenkezik, a másik Istentől távol van és a törvények alól kivonja magát.²⁷¹ Ezt követően 25 pontban

²⁶⁵ FL. 20. *Caput X. Studium litteraturae, praesertim Politicae, Viris Principibus nequam esse negligendum; SP. 30.* (Itt és a továbbiakban valamennyi kiemelés Webertől, illetve Telekitől származik.)

²⁶⁶ FL. 22. „Quod quaeratur, quibus potissimum disciplinis instructum esse oportet Principem, ajo Scientiam Politicam, praesertim eam, quae tradit praecepta Artis imperandi, uti Principe dignissimam, ita Principatui utilissimam, et utriusque maxime necessariam esse.” SP. 33–34.

²⁶⁷ FL. 24. „Quanto utilius est... callere Lipsij Politicos, quam libros Aristotelis analyticos.” SP. 36.

²⁶⁸ FL. 24. „Est vero triplex Politica: Bona, Mala et Mixta, quae est Moderna.” SP. 36.

²⁶⁹ FL. 25.; SP. 38.

²⁷⁰ FL. 26. „Versatur Politica Moderna potissimum circa Interesse (ut vocant), quo nihil est inter homines mundanos appetibilium.” SP. 39.

²⁷¹ FL. 26–27.; SP. 39.

sorolja fel „A hamis Politia szerint való *Interes*” ismérveit. Ezek szerint jó igazgató lennél, ha jól fedeznéd el a dolgokat; senkinek se higgy, de mindenki úgy lássa, hogy hiszel neki; nyájas köszönj és dicsérj; mindent ígérj, de semmit ne adj; „Senkit ne tarcs inkább ellenségednek, mint barátodnak”; „A’ Vallást a’ Tartományhoz, nem a’ Tartományt kell a’ Valláshoz szabni”; „A’ Fejedelemnek leg-első gondgyának kell lenni, miképpen tölthesse meg tárházait”; a fogadás és szövetség a fejedelmet nem kötelezi, házasságot „barátságos indulatból” kötni nem szabad stb.²⁷² Kétséges a helyzet: a J. A. Weber által elutasított magatartásformák éppen az ő könyvéből alaposan megismerhetők és elsajátíthatók. (Sőt mindjárt a 12. részben, a könyv leghosszabb fejezetében a tárházak megtöltéséről lesz szó!)

Természetesen az érdekek megvalósítására vezető jó és megengedhető eszköz tárgyalása a műben összehasonlíthatatlanul nagyobb terjedelemben és hangsúllyal szerepel: a barátok kiválasztásáról (11. r.); a kincses tárházak megtöltéséről (12. r.);²⁷³ a gabonabetakarításról (13. r.); az adóztatás módjáról (16. r.); az aranycsinálás hasztalanságáról (17. r.); a fejedelem mulatságáról (18. r.);²⁷⁴ a bujaság ellen (20. r.); az alkalom megragadásáról (25. r.);²⁷⁵ az előrelátásról (43. r.); az okos színlelésről (46. r.); a hitzegésről (48. r.);²⁷⁶ a félelem elpalástolásáról (52. r.);²⁷⁷ „az Udvari kurvá”-nak nevezett hízelkedésről (56. r.); a régi szolgák okos megtartásáról (62. r.); az állhatatlan tanácsosok és bírák elvetéséről (63. r.); a tisztek kiosztásakor a „hazafiak” előnyben részesítéséről az idegenekkel szemben (64. r.); a titoktartásról (66., 68. r.); az eszközök megválasztásáról (75. r.); a „közönséges gyülésekről” (78. r.);²⁷⁸ a párbaj ellenzéséről (80. r.) stb.

Amint ebből az igencsak vázlatos áttekintésből is látható, az ország gazdasági életének, az udvari élettel kapcsolatos javaslatoknak és a fejedelem személyét illető kérdéseknek a tárgyalása meglehetősen egybefolyik. Így nem kapnak jelentőséget olyan, más szerzők által hangsúlyozott kérdések, mint a hatalom isteni eredete, a magisztrátus szerepe, a legfontosabb államformák jellemzése vagy a törvények. J. A. Weber – úgy látszik – vitathatatlanak tartja a monarchia elsőbbségét (61. r.), s szól ugyan a törvények irányító szerepéről (36. r.), de egy másik helyen csupán szükséges rossznak tartja, mondván: „a’ törvények a’ beteges és megbomlott Társaságnak orvossági”.²⁷⁹ Lipsius nyomán haladva Weber is az egyénből, az uralkodó személyéből kiindulva rendszerez, de módszerében,

²⁷² FL. 27–33.; SP. 40–47.

²⁷³ A könyv e leghosszabb fejezetében (FL. 36–77.) a heringhalászat előnyeit Weber nagyobb terjedelemben fejtegeti (uo. 49–53.), mint korábban az Istenhez való kegyességet vagy az erkölcsi értelemben vett nemesség gondolatát.

²⁷⁴ A vadászatról írottak a Zrínyi-legendára emlékeztethetnek: „A’ Dávid Froelichius Historiájából jegyezzük ezt meg: Magokra vigyázzanak a’ Fejedelmek, hogy midőn a’ vadászatban fene-vadakat fognak, a’ fene emberektől meg ne fogattassanak.” FL. 91.

²⁷⁵ E helyen Weber ugyanazt a citátumot idézi Campanellától, mint Ladiver Illés: Campanella „az Istent, az okosságot, és az alkalmatosságot minden Politia tselekedeteknek fejének mondotta lenni.” FL. 104.; SP. 142.; LADIVER, i. m. (a 215. jegyzetben) 117b.

²⁷⁶ A hitzegés elhíresült példáját, a várnai csatavesztést és előzményeit Bonfini alapján idézi fel. Érdekes módon – szemben például Pázmány véleményével – Weber a protestánsok által hangoztatott elitítő álláspontot foglalja el. SP. 190–191.; FP. 141–142.

²⁷⁷ Weber Stuart Károlyt és Cromwell példáját idézi. SP. 200–201.; FL. 149.

²⁷⁸ Aeneas Sylvius nyomán Weber megjegyzi, hogy a gyülések igen elszaporodtak, ami „Hihető dolog-is (minthogy a’ *Diaeta* Aszszonyi nemű szó a’ Deákban) könnyen terehben esnek és szülnék a’ Gyülések.” FL. 201.; SP. 270.

²⁷⁹ FL. 21. rész, 95.; SP. 129.

feldolgozásmódjában már eltér tőle. Az antik sztoikus eszményt meghaladva saját korának eseményei, vagy a közelmúlt történései érdeklik elsősorban. Lipsius adta meg a politika mint tudományos rendszer kereteit, s Weber a diszciplína alkalmazásával újította meg a katolikus fejedelmi tükör műfaját. A *Spiritus principalis* „korszerűsége” abban áll, hogy eltávolodik a teológiától és a vallásos moralizálástól, s a politikát már csaknem önmagában valóként tekinti. Ez mutatkozik meg forráshasználatában is.

Az osztrák kanonok a Bibliára, az antik szerzőkre és az egyházatyákra együttesen is kevesebbet hivatkozik, mint a reneszánsz- és barokk-kori szerzőkre. Ezek részben az államrezon teoretikusai, részben történetírók.²⁸⁰ Lipsiusra a már idézett helyen kívül még kétszer hivatkozik.²⁸¹ A Lipsius-hatás érdekes módon közvetve is megvalósul. Weber ugyanis többször is utal Miksa bajor választófejedelem *Monita paternájára*, amelyre Lipsius *Politiciája* szövegszerűen is hatott.²⁸²

Teleki fordításával kapcsolatban különös hangsúllyal vetődik fel annak milyensége, hiszen egy, a hivatalos katolikus álláspontot valló eredetinek református átültetéséről van szó egy református fejedelmjelölt számára. Nos a két szöveg tüzetes egybevetése azt mutatja, hogy a magyar fordító nem tért el kortársainak fordítói elveitől, s pontos munkát végzett. Az esetlegesen előforduló kihagyások, apró hozzátoldások, jelentéktelen félrefordítások mögött semmiféle ideológiai-politikai szándék nem fedhető fel. Vonatkozik ez a vélhetően „kényes” részekre is. Teleki a latin eredetihez híven, torzítás nélkül idézi a jezsuita Bellarminót vagy a tridenti zsinat határozatait, s elismeréssel szól III. Ferdinánd császárról, akivel még I. Rákóczi György hadakozott a harmincéves háborúban.²⁸³ A katolikus szel-

²⁸⁰ Szerepel többek között: Nicolaus Avancinus, Roberto Bellarmino, Trajano Boccalini, Jean Bodin, Antonio Bonfini, Giovanni Botero, Tommaso Campanella, Nicolas Caussin, Philippus Cominaeus, Cornelius a Lapide, David Frölich, Paolo Giovio, Gabriel Bartholomaeus Gramondus, Francesco Guicciardini, I. Jakab, V. Károly, Justus Lipsius, Niccolo Machiavelli (csak általában, sohasem helymegjelöléssel), Simone Majolo, Jacobus Masenius, Pierre Mathieu, Miksa, bajor választófejedelem, Hyeronimus Osorius, Paolo Paruta, Antonio Possevino, Aeneas Sylvius Piccolomini, Carolus Scribanus, Carolus Sigonius, Polydorus Virgilius.

²⁸¹ FL. 192., 201.; SP. 256., 270.

²⁸² A szövegegyezéseket kimutatta: Heinz DOLLINGER, *Kurfürst Maximilian I. von Bayern und Justus Lipsius. Archiv für Kulturgeschichte*, 1964. 227–308. Dollinger szerint valószínűleg Miksa jezsuita teológusa, Johannes Verwaux írta a művet. R. A. Müller szerint – aki a hatvankilenc 17. századi német fejedelmi tükör egyik prototípusaként elemzi – Verwaux csak segédkezett a megírásban. MÜLLER, *i. m.* (az 1. jegyzetben) 581., 584.

²⁸³ A tridenti határozatok: SP. 210–211.; FL. 281–283. – SP. 116.: „...Ferdinandus III. Caesar glori. mem.”; FL. 85.: „...a’ bődolg emlékezetü III. Ferdinánd Császár”. – Bár Teleki pontosságra törekedett, fordításában találunk példát a kihagyásra. Például nem fordítja le, nem is idézi a latinban sem lefordított olasz idézeteket; egy helyen 13 sor fordítását hagyja el, amely nem érinti a lényegét (a fényűzésről és a bujálkodástól való tartózkodásról van szó: 12. rész, SP. 98. oldal 13. sortól a 99. oldal 3. sorig). A 79. rész átültetésében szintén kimaradt egy mondat fordítása, amelynek szintén nincs tartalmi jelentősége (SP. 276.: „Haec non omnino duorum annorum spatio gesta sunt.”) Másol bibliográfiai hivatkozást hagy el, például a Zrínyi egyik kedvenc szerzőjére való utalást: „Matthieu in hist. Gall.” (SP. 117.). Előfordul, hogy talán szándékosan fordít félre, azonban szintén nem lényeges helyeken. Például SP. 216.: „...Catholici Regis Ferdinandí”; FL. 161.: „...a’ Romai Császárnak Ferdinándusnak”. SP. 211.: „Tria hominum genera e Republica expelli debent”; FL. 158.: „Öt-féle embereket kell a Közönséges-társaságbul kiűzni”; Teleki ez utóbbi esetben javított a szövegen, mert az idézett mondatot követő felsorolásban öt kiűzendő szerepel. – Előfordul, hogy Teleki fordítása sikeres találat: SP. 224.: „Consilium non debet esse generis feminini”; FL. 168.: „Ne légyen a’ tanács konty alól származott”. – Másokhoz hasonlóan fordítja Teleki a „virtus”-t „jóságos cselekedet”-nek, a „res publicá”-t „közönséges társaság”-nak. A Teleki-fordítással kapcsolatban még bőven lehetne a példákat sorolni, melyek azon állításunkat erősítik meg, hogy hű tolmácsolásra törekedett. Az 1985/86-os

lemű mű hűséges tolmácsolását a kálvinista erdélyi fejedelemségben a történelmi tények magyarázzák. 1689-re az erdélyi fejedelemség helyzete alapvetően megváltozott. Az erdélyi politikai áttérés kezdeményezője éppen az idősebb Teleki Mihály volt. A Habsburgok sokáig csak vele, az egykori kuruc vezérrel tárgyaltak, s ha szükségesnek látta, titkos szerződést is aláírt.²⁸⁴ Elégge egyértelműen hangzik Teleki ajánlásában az ifjú Apafi Mihály számára szolgáló kíváncsolás: „a' Nagyságod virágzó életével edgyütt ujjúljon-meg az Haza”.²⁸⁵ A török fennhatóságot, a relatív függetlenséget a Habsburg berendezkedés váltotta fel, az 1690-ben kiadott Diploma Leopoldinum hivatalosan is meghatározta Erdély új közjogi helyzetét. A *Spiritus principalis* erdélyi recepcióját ugyanakkor bizonyos semlegessége, a politika, mint diszciplína előtérbe kerülése is magyarázza.²⁸⁶ Érthetővé teszi a jelenséget az egyre nagyobb szerephez jutó vallási ökumenizmus is. A 17. század végére a hitviták kora lejárt. Európa több országában is terjedőben van a janzenizmus és a pietizmus, melyek katolikus, illetve protestáns eredetük ellenére is rendelkeznek közös érintkezési pontokkal. Más református szerzők is szívesen vállalták katolikus szellemű művek lefordítását. Így Pápai Páriz Ferenc *Pax aulaejának* fő forrása egy francia jezsuita műve volt.²⁸⁷ A jezsuita Faludi Ferenc írásaiban pedig már az etika mögött teljesen háttérbe szorult a felekezeti jelleg.²⁸⁸

---

tanévben az ELTE Régi magyar irodalmi szemináriumának keretében latin szakos hallgatóim foglalkoztak a két szöveg egybevetésével. Munkájuk eredményeként egy kb. 30 oldalas lista készült a Teleki-fordítás sajátosságairól: e helyen Benes Beáta, Bozsó Gábor, Hajdú Péter, Horváth András, Komlóssy Gyöngyi, Laczkó Krisztina, Magyar Tünde, Petrics Magdolna, Simon Balázs, Sipos Emőke és Szujó Béla korrekt munkájára hivatkozom.

²⁸⁴ TRÓCSÁNYI Zsolt, *Teleki Mihály*. Bp., 1972. 295–296.; R. VÁRKONYI Ágnes, *Erdélyi változások*. Bp., 1984. 167–175.

²⁸⁵ Az ajánlás címlapját követő második oldalon. (FL.)

²⁸⁶ Ahogyan R. Várkonyi Ágnes jellemezte a művet: „Világosan kimondja, hogy a kormányzás tudomány, amit el kell sajátítani, az ország békéje gazdaságán, ez pedig a népesség számára, a kereskedelem és az ipar virágzásán nyugszik. A kormányzásban a szekularizáció, a vallásügyben a tolerancia híve”. R. VÁRKONYI, uo. 406.

²⁸⁷ TARNAI, i. m. (a 264. jegyzetben) 273–283.

²⁸⁸ Az erdélyi változásnak irodalmi-ideológiai velejárója volt az az 1681-ben Kolozsvárott megjelent mű, melyet ifj. Apafi Mihály későbbi nevelője (1688-tól), S. Pataki István fordított le (S. PATAKI István, *Ez világnak dolgainak igazgatásának mestersége...*, Kolozsvár, 1681., RMK I., 1263.). A művet Teleki kancellárnak ajánlotta a korábban négy hollandiai egyetemet megjárta kolozsvári református professzor. Pataki életéről: SZINNYEI, i. m. (az 51. jegyzetben) X., 485–486.; ZOVÁNYI, i. m. (az 51. jegyzetben) 460. Pataki (vagy ahogyan Zoványi nevezi: Pataki Tót István) az ajánlásban elmondja, hogy a művet Teleki választotta ki és fordította le (S. PATAKI, i. m. a2b, b2b). Ez a száz regula nem fejedelmi tükör, bár sok ponton érintkezik annak műfajával. Mindenekelőtt udvari etika, s ezen túlmenően általános magatartási szabályok, eszmények gyűjteménye. Címlapja szerint az eredeti egy „Austriai Németh Gróf” „nem régen” megjelent latin nyelvű műve, mely az előszóban olvashatók szerint a Habsburg császárnak volt ajánlva (uo. a2b). Nyilván az 1657 óta uralkodó I. Lipótról van szó. Bár az eredeti szerzőjét a magyar fordító nem nevezte meg, állításaiban nincs miért kételkednünk még akkor sem, ha a lefordított írás mindezeideig nem került elő. – Pataki szerepéről a fejedelmi udvarban: SZÁDECZKY Béla, *I. Apafi Mihály fejedelem udvartartásából*. Kolozsvár, 1913. 26. – L. még: HERPEI János, *Adatok Teleki Mihály és udvara életéhez*. In *Adattár...*, i. m. (a 91. jegyzetben) III. 26.

UNGARISCHE UND SIEBENBÜRGISCHE FÜRSTENSPIEGEL IM 17. JAHRHUNDERT

Die Gattung der Fürstenspiegel wurde auf Einwirkung der europäischen Nationalliteraturen im Laufe des 17. Jahrhunderts auch in Ungarn in lateinischer, deutscher und vorwiegend in ungarischer Sprache gepflegt. Unter ihnen ist das Werk György Szepsi Korocz (1602) eine Übersetzung des Fürstenspiegels von Jakob I., König von Schottland. János Draskovich und András Prágai haben 1606 bzw. 1628 die Schrift des Antonio Guevara bearbeitet. Der reformierte Mihály Teleki d. Jüngere benutzte als ausschliessliche Quelle den „Spiritus principalis“ Johann Adam Webers (1689). Eine andere Gruppe ungarischer Fürstenspiegel sind mehr oder minder selbständige Kompilationen aufgrund mehrerer Quellen, wie etwa die Schriften von János Pataki Füstös, György Rákóczi I., Miklós Zrínyi, János Weber. Die erwähnten Werke wurden zumeist von protestantischer Geisteshaltung geprägt und entsprachen den politisch-weltanschaulichen Tendenzen des Fürstentums Siebenbürgen. Sie richteten sich nach den höchsten politischen Interessen der Zeit, diesen wurden die literarischen Ausdrucksformen und die stellenweise benutzten eigenartigen Simbildstrukturen untergeordnet.